

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

Jaroslav Ira

**Lokální a národní identita v historických
monografiích českých, moravských a
haličských měst (1860 – 1900)**

**Local and National Identity in Historical
Monographs on Bohemian, Moravian,
and Galician Towns (1860 – 1900)**

Dizertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Luďa Klusáková, CSc.

Praha 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2. dubna 2013

.....
Jaroslav Ira

Klíčová slova (česky)

Města, dějiny, lokální, identita, národní, Čechy, Morava, Halič

Klíčová slova (anglicky):

Towns, history, local, identity, national, Bohemia, Moravia, Galicia

Abstrakt:

Dizertační práce se zabývá historickými monografiemi měst, které byly publikovány v letech 1860-1900 v českém, německém a polském jazyce, a vztahovaly se k městům v Čechách, na Moravě a v Haliči. Ve srovnávací perspektivě se zaměřuje na sociální rozměr těchto knih, a to z hlediska lokální a národní identity. Vychází z předpokladu, že lokální městské dějepisy formovaly především lokální identitu, zároveň však vytváří hypotézu, že nacionalizace společnosti v 19. století měla zásadní vliv na lokální městské dějepisectví.

První kapitola ukazuje, že městská dějepisectví v jednotlivých regionálně-jazykových prostředích se vyvíjela nerovnoměrně, přičemž jednou z příčin byl odlišný význam měst a městské minulosti v národním myšlení. Následující kapitola rozebírá městské monografie jako knihy. Ptá se, kdo psal městské dějepisy, s jakými záměry a pro jaké čtenářstvo. Ukazuje, že knihy zastávaly dvojí úlohu: sloužily místním účelům a zároveň byly začleněny do národního programu.

Zbylé dvě kapitoly se zabývají rozborem historických reprezentací. Čtvrtá kapitola srovnává dějepisy z hlediska periodizace městské minulosti. Potvrzuje, že národní historický rámec se výrazně prosadil do psaní o městských dějinách. Kapitola pátá zkoumá historické texty z perspektivy tématu rozkvětu a úpadku. Zabývá se otázkou, jakou roli hrálo toto téma v konstrukci lokální identity.

Abstract:

The dissertation thesis deals with urban historical monographs that were published in 1860-1900 in Czech, German, and Polish language, and covered towns in Bohemia, Moravia, and Galicia. Adopting a broadly comparative perspective, the study focuses on the social dimension of the books through the lens of local and national identities. It presupposes that the urban histories essentially created local identities but at the same time makes a hypothesis that nationalization of society in the 19th century had significant impact on local urban history.

The first chapter shows that the urban historiography in each of the regional-language spheres developed unevenly. One of the reasons was the different significance of towns and urban past in national thoughts. The following chapter analyses urban monographs as books. It poses questions about who wrote urban histories, with what intentions, and for what readership. It reveals that the books had essentially two roles: they served local purposes and at the same time they were integrated in the national programme

The two remaining chapters deal with the analysis of historical representations. The fourth chapter compares urban histories with regard to periodization of urban past. It confirms that the national historical frame significantly influenced the ways of writing urban histories. The fifth chapter analyses historical text from the perspective of the rise and decline theme. It deals with the role this theme played in the construction of local identity.

Obsah

1. Úvod.....	9
1.1. Vymezení tématu.....	9
1.2. Sociální rozměr reprezentací městské minulosti.....	11
1.3. Prameny.....	18
1.4. Teoretická východiska.....	20
1.5. Přístup, metody a struktura práce.....	22
2. Národní rozměr městského dějepisectví.....	29
2.1. Úvod.....	29
2.2. Rozkvět městského dějepisectví v Čechách.....	30
2.3. Pozvolný rozvoj městského dějepisectví na Moravě.....	33
2.4. Slabost městského dějepisectví v polské Haliči.....	36
2.5. Příčiny nerovnoměrného vývoje městských dějepisectví.....	41
2.6. Německý národní příběh měst.....	45
2.7. Český národní příběh měst.....	50
2.8. Polský národní příběh měst.....	56
2.9. Závěr.....	62
3. Historické monografie měst.....	65
3.1. Úvod.....	65
3.2. Žánr.....	65
3.3. Odborné účely.....	69
3.4. Společenské účely národně-vlastenecké.....	72
3.5. Společenské účely lokálně-městské.....	82
3.6. Čtenáři a příjemci.....	89
3.7. Autoři.....	96
3.8. Podněty.....	101
3.9. Závěr.....	108
4. Periodizace městských dějin.....	111
4.1. Úvod.....	111
4.2. Obecný rozbor a typologie periodizačních principů.....	113
4.3. Dějiny většího celku.....	116
4.4. Změna příslušnosti.....	120

4.5. Posloupnost vrchností.....	124
4.6. Rozkvět a úpadek.....	125
4.7. Autonomie.....	128
4.8. Proměna města.....	135
4.9. Místní události.....	139
4.10. Závěr.....	143
5. Rozkvět a úpadek měst.....	146
5.1. Úvod.....	146
5.2. Dějiny Velké Bíteše.....	149
5.3. Obsahy a způsoby zobrazení	158
5.4. Vysvětlení a explanační rámce.....	162
5.5. Historický význam měst.....	167
5.6. Významy a funkce motivů.....	173
5.7. Závěr.....	178
6. Závěr.....	180
Prameny a literatura.....	186

Poděkování

Předkládaná práce by nevznikla bez pomoci a podpory řady lidí a institucí. Především bych chtěl poděkovat vedoucí této práce, prof. Ludě Klusákové, za všestrannou podporu během celého mého doktorského studia.

K práci na doktorském projektu a prezentování jeho dílčích výsledků významně přispěla štedrá podpora Výzkumného záměru *České země uprostřed Evropy včera a dnes* (MSM0021620827), jehož řešení jsem se účastnil v letech 2008-2011. Neméně přínosná pro tuto práci byla účast v Excelentní badatelské síti CLIOHRES.net v rámci 6. Rámcového programu Evropské Komise v letech 2005-2010, díky které jsem mohl pravidelně diskutovat o své práci v širokém mezinárodním prostředí. Neocenitelná byla také podpora Filozofické fakulty UK, která finančně podpořila můj projekt Specifického výzkumu „Město – text – identita“, řešený v roce 2007. V neposlední řadě děkuji také Nadaci „Nádání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, jejíž příspěvky mi umožnily zúčastnit se konference EAUH roku 2006 ve Stockholmu a workshopu sítě CLIOHRES v roce 2006 v Toulouse.

Bylo mi potěšením diskutovat o svém tématu s řadou milých přátel, kolegů a kolegyně. Patří k nim především členové a studenti Semináře obecných komparativních dějin. Nezapomenutelná byla společnost 5. pracovní skupiny *Frontiers and Identities* ve výzkumné síti CLIOHRES. Rád vzpomínám také na diskuse v přátelském prostředí mezinárodních urbánně-historických konferencí EAUH. Mé díky patří také různějším skupinám studentů a studentek, kteří trpělivě vyslechli některé z poznatků této práce. Zvláštní dík patří dr. Martinu Štinglovi ze Státního okresního archivu Žďár nad Sázavou za laskavé zpřístupnění pozůstalosti velkobítešského dějepisce Jana Tiraye, která se ukázala být pravým pokladem pro tuto práci.

Nedokážu si představit existenci této práce bez štedré a laskavé podpory mých rodičů a pomoci dalších členů své rodiny. Zvláště rád chci poděkovat své manželce Ireně za velkou trpělivost a podporu zvláště v posledních fázích mého psaní. Potřebný impulz mi v samotném závěru dodala dcera Šarlota.

1. Úvod

1.1. Vymezení tématu

Devatenácté století v Evropě bylo věkem národů a historie. Tak alespoň vypadá ustálený obraz této epochy. Idea národa se prosadila jako ústřední hodnota či rámec kolektivních identit, přičemž jazyk nacionalismu prostoupil nejrůznější sféry kultury a společnosti, a to zvláště ve Střední Evropě. Také vztah k minulosti nabyl na společenské závažnosti, díky čemuž dějepisné poznání získalo značnou autoritu a jeho představitelé společenskou prestiž. Oba vzestupy spolu úzce souvisely. Historie se těšila značnému významu do velké míry z toho důvodu, že takzvaně „vyprávěla národy“, čímž je v podstatě utvářela. A diskurs národa byl velmi často diskursem historickým.¹

Národy a dějepisectvím se zabývá i tato studie. Ve středu jejího zájmu však leží dějepisectví měst. Devatenácté století nepřineslo jen velká vyprávění národních celků, ale také nespočet velkých i malých příběhů měst a městeček. Tak tomu bylo i v případě Čech, Moravy a Haliče, resp. v české, německé a polské historiografii vztahující se k těmto zemím. Právě historické monografie měst jsou ústřední postavou následujících stránek, přičemž vztah mezi těmito knihami a národem představuje hlavní výzkumnou otázku celé studie. Dějepis jednotlivých měst jsou takřka univerzálním jevem, neboť se psaly po celé Evropě, ale i na jiných kontinentech. Zatímco jednotlivé knihy se z definice vztahují k subnacionální rovině jednotlivých míst, v obecném pohledu představují transnacionální fenomén. Vstupní hypotéza této studie nicméně předpokládá, že v druhé polovině devatenáctého století se v lokálním dějepisectví měst zásadně prosadil rámec národní.

Obecně lze předpokládat, že nacionalizace společnosti a kultury, neboli všestranné pronikání ideologie a jazyka národa do nejrůznějších sfér kultury a společnosti, zásadním způsobem ovlivnila také lokální městské dějepisectví. Odtud pramení některé otázky. Do jaké míry a jakým způsobem se národní hledisko prosadilo do městského dějepisectví? Následující stránky uchopí tuto otázku ve dvou rozměrech

¹Srov. např. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 172-173; S. BERGER, L. ERIKSONAS, A. MYCOCK (eds.): *Narrating the Nation: Representations in History, Media and the Arts*, New York – Oxford 2008. Ch. LORENZ: „Unstuck in Time, Or: the sudden presence of the past“, in: K. TILMANS; F.v. VREE; J. WINTER (eds.), *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*, Amsterdam 2010, s. 67-102.

městských dějepisů. Za prvé se rozbor zaměří na dějepisy jakožto knihy. Pokusí se ukázat, jaké místo zaujaly tyto publikace vzhledem k lokálně-městskému a národně-vlasteneckému rámci. Jak významným faktorem byly národní potřeby v tvorbě lokálního městského dějepisectví? Za druhé se studie bude věnovat vztahu mezi lokálním a národním rámcem v rovině historických reprezentací. Do jaké míry se do vyprávění o městských minulostech prosadila schémata národních dějin a jakou roli sehrál faktor městského hlediska a specificky lokálního průběhu místních dějin?

Vyvstává však rovněž otázka, zda se národní potřeby a schémata národních dějin prosadily podobným způsobem v odlišných národních a regionálních kontextech. Sehrály městské dějepisy národní úlohu podobně v německém, českém a polském případě, v rámci Čech, Moravy a Haliče? Lze předpokládat, že do městského dějepisectví se promítly specifické rysy, které charakterizovaly formování jednotlivých národních společenství. Ta se lišila již v samotném chápání "národa" a jeho vztahu k vlasti, v sociální struktuře, ve specifickém průběhu polských a českých dějin, v sebezpojetí Čechů, Poláků a českých i moravských Němců a v neposlední řadě v historických vyprávěních, jež odrážely tyto odlišnosti. Konečně se můžeme domnívat, že lokální městské dějepisectví ovlivnily také rozdíly mezi jednotlivými zeměmi, pokud jde o průběh a intenzitu národních konfliktů.

Nechci však městské monografie redukovat na jednu z perspektiv – lokální nebo městskou – pro studium středoevropského nacionalismu. Tyto knihy představují kulturní fenomén *sui generis* a zasluhují tedy pozornost samy o sobě. Dosud spíše čekají na své adekvátní vysvětlení. Jak pojímat lokální městské dějepisy z druhé poloviny 19. století? Jak chápat jejich společenský význam ve své době? Otázka je důležitá už z toho důvodu, že historické monografie měst jsou žánrem tradičním, jenž éru národů a nacionalismu nejen předcházel, ale také úspěšně přežil. Byly lokální dějepisy ve své době pro města tím, čím národní syntézy pro národy? Pokud národní historické syntézy tvoří národ, neboť nejenže (re)konstruují jeho existenci, podobu a kontinuitu v čase i prostoru, nýbrž také podněcují své čtenáře k identifikaci s tímto celkem, pak se nabízí analogická úvaha: dějepis měst by tedy konstruoval město a formoval kolektivní identitu města.

Do jaké míry je taková analogie opodstatněná? Je lokální identita vztažená k městu, která – předpokládejme – tvořila sociální rámec a žádoucí cíl městských syntéz, strukturálně srovnatelná s identitou národní? Nebo se jedná o dvě formy představ

společenství, které se lišily nejen měřítkem, ale také svou povahou?² Města se ostatně z definice liší od národů. Národ je primárně velká sociální skupina. Město je naproti tomu prostorová jednotka, která sice předpokládá společnost, ale v jistém smyslu ji předchází: město zůstává městem bez ohledu na to, jaké sociální skupiny společnost města utvářejí. Městskou společnost navíc tvoří celá řada kolektivů, které se mnohdy nekryjí s hranicemi města, zatímco národ je ze své podstaty jedna skupina. Kromě toho je národ abstraktní entita, která se druhotně materializuje v institucích, prostoru, artefaktech či společenské praxi. Město je naproti tomu – navzdory své imaginativní rovině – vždy také hmotným artefaktem, smyslově uchopitelným a relativně stabilním prostředím. Život jedinců se ostatně odehrával v prostředí měst, a nikoliv v abstraktní rovině národa. Povahu kolektivní identity, jíž autoři městských dějepisů svým adresátům předkládali, je proto třeba ponechat jako otevřené téma. Jeho součástí je také otázka, jak tvůrci a propagátoři lokálního městského dějepisectví pojali vztah mezi místní identitou a identitou národní.

Analytické východisko této studie tvoří dvojí perspektiva: Za prvé lze přistoupit k městským monografiím jako k médiu, kterým se mohl šířit a projevovat národní diskurs, a potažmo požadavek národní identity. Za druhé lze tyto publikace pojímat jako součásti lokálních městských diskursů a potenciální nástroje utváření lokální identity vázané k určitému městu. Druhá perspektiva se zdá být oprávněnější vzhledem k žánru. Obě uvedené role městských dějepisů však považuji jen za vstupní hypotézu. Teprve podrobnější rozbor poskytne kvalifikovanou odpověď.

1.2. Sociální rozměr reprezentací městské minulosti

Tato práce vědomě propojuje několik badatelských polí. Je příspěvkem k urbánním dějinám a ke studiu městské kultury a společnosti v 19. století. Lze ji číst jako práci k aplikovaným studiím národů a nacionalismu. V neposlední řadě se studie vztahuje ke kritickému zkoumání dějepisectví a historického textu. Jednotčím rámcem je studium sociálního rozměru reprezentací lokální městské minulosti.

Společenský rozměr minulosti se stal předmětem širokého odborného zájmu, jenž našel svůj výraz například v paměťových studiích, ve studiu historických

² Narážím na známý koncept Benedicta Andersona. Anderson argumentuje, že veškerá společenství jsou představovaná, přičemž se odlišují pouze v tom, *jakým způsobem* jsou představovaná. Právě tato druhá část argumentu je východiskem zdejší úvahy. Srov. B. ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, s. 22.

reprezentací, v kritických dějinách dějepisectví, v rámci tzv. *heritage studies* nebo pod hlavičkou *public use of history*. Obecně se dnes předpokládá, že psaní, zkoumání a zobrazování minulosti – včetně různých forem institucionalizace těchto praxí – slouží potřebám společností a nejrůznějších sociálních skupin. Sociální rozměr toho, co souhrnně nazývám „práce s minulostí“, může označovat sociálně podmíněnou povahu dějepisné práce, ale také vědomou instrumentalizaci dějin. Může být kritizován jako výraz utvrzování moci a legitimizace panství, či naopak oceňován jako prostor pro sociální kritiku, emancipaci či výchovu k žádoucím formám občanství. Část odborné veřejnosti (např. muzeologové) se z definice zaměřuje na žádoucí obsahy a způsoby reprezentace minulosti, jejíž sociální užitek programově zohledňuje. Jiná část badatelů se naopak obrací ke kritické analýze historických reprezentací a různých praktik jejich tvorby a užití ve veřejné sféře, přičemž poukazuje na společenské potřeby, zájmy, konflikty či vztahy moci, jež stojí v pozadí.

V tomto kontextu je třeba chápat obrat k výzkumu společenského rozměru městských dějin. Zatímco analytické a kritické studium konstrukce národních dějin se těší výrazné pozornosti, studia reprezentace lokální a městské minulosti se rozvíjí pozvolněji. Nicméně staly se předmětem několika studií orientovaných k různým tématům studia dějin, kultury a společnosti, a v posledních letech se dostávají do popředí urbánních dějin.³ Výzkum netvoří jedolitě pole bádání, nýbrž se spíše rozpadá v dílčí badatelské kontexty. V následujícím přehledu, který je nutně selektivní, se zaměřím na práce, které se v různých ohledech dotýkají otázek a přístupů této studie.

Tématicky nejbližší stojí práce anglické historičky Rosemary Sweet, která se systematicky zaměřila na městské historické monografie anglických měst v 18. století.⁴ Autorka se soustředila výhradně na publikace tohoto žánru, nicméně téma pojala v širokém makroanalytickém záběru. Do svého rozboru zahrnula kompletní soubor pro dané období, necelých sto dvacet tištěných publikací, vztahujících se k městům nejrůznějších typů, významů a velikostí. Rozkvět městského dějepisectví začlenila do kontextu rozvoje měst v Anglii 18. století, tzv. urbánní renesance. Městské dějepisectví pojala jako výraz vzestupu městské společnosti. Lokální městské dějepisectví uchopila jako kulturní fenomén své doby, přičemž přinesla řadu poznatků k produkci a recepci

³ Indikátorem rostoucího zájmu je např. řada sekcí zaměřených na toto téma, které se zorganizovaly na několika po sobě jdoucích urbánně-historických konferencích, pořádaných *The European Association for Urban History* (EAUH), jejichž zasedání jsem měl to potěšení se zúčastnit. (Katalog příspěvků lze nalézt zde: <http://www.eauh.eu/conference-directory>.)

⁴ R. SWEET, *The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*, Oxford 1997.

publikací. Městské dějepisy vymezila jako specifický, nicméně heterogenní žánr, jenž se vázal k jiným soudobým nebo starším žánrům: antikvářskému bádání, pěstovanému zejména mezi anglickou *gentry*, cestopisné literatuře a tradičnímu městskému kronikářství. V neposlední řadě zasadila městské dějepisectví do kontextu rozvíjející se osvícenské historiografie.

Sweet věnovala velkou pozornost sociálním funkcím dějepisů. Jednak se zaměřila na účely vysloveně politické, které rozebrala v obecném kontextu politického štěpení anglické společnosti a zároveň v mikrorovině vybraných měst. Ukázala, že místní dějepisectví se v některých případech zapojovalo do lokálních antagonismů a konfliktů. Dále tematizovala obecnější společenský rozměr knih, které sloužily jako zdroj prestiže, ale také provinční identity vymezené vůči Londýnu jakožto politickému centru, či jako nástroj pro pěstování středostavovských hodnot a občanského vědomí. Spíše na okraj autorka zmínila důležitý poznatek, že forma zpracování jednotlivých dějepisů, včetně samotného výskytu knih, nebyla nikterak závislá na povaze daného města. Zájem dějepisců poutala města nejrůznějšího typu, přičemž podoba monografie se odvíjela spíše od intencí a schopností toho kterého autora. Rozdíl mezi městy se projevovaly spíše v rovině historických reprezentací, do níž vstupovalo hledisko lokálně-specifické faktografie (např. starobylá-nová; významná-nevýznamná; loajální-revoluční města). Práce R. Sweet se stala v řadě ohledů příkladem pro tuto práci, která s ní sdílí některá východiska. Rozdíl je v tom, že moje práce se jednak orientuje transnacionálně a komparativně, a především se zaměřuje více systematicky na analýzu historického vyprávění. Také výchozí otázka je odlišná a odvíjí se od jiného kontextu, a sice nacionalizace evropské společnosti v 19. století. Přestože si také Sweet všímá usouvztažňování místních dějin s dějinami anglickými či britskými, netvoří pro ni vztah mezi lokální a národní identitou ústřední téma.

Ve výrazně odlišném kontextu se na lokální dějepisectví zaměřil tým specialistů na africká a jihoasijská studia. Výsledná kolektivní monografie uchopila tzv. novou lokální historii v Africe a na Indickém subkontinentu jako svébytný žánr historického psaní, který se objevil koncem 19. století a expandoval v pozdějších dekádách. Novou lokální historií se rozumí psané a tištěné formy práce o místní minulosti, které nahrazují tradiční, orální formy místní paměti, přičemž jejich nástup je úzce spjat s modernizací, resp. westernizací a sociální transformací afrických a jihoasijských společností. Tvůrcem moderního lokálního dějepisectví v období koloniálním i postkoloniálním byly především (západně) vzdělaná místní elity. Autoři nicméně ukazují, že místní dějiny

nebyly prostými kopiemi západních historiografických vzorů, ale spíše „complex products of complex societies,“ které leccos vypovídají o společnosti své doby.⁵ Kromě mnoha jiných společenských účelů a funkcí, jež podle autorů nové místní dějepisy zastávaly, jako např. zvyšování prestiže svých protagonistů, zdůraznili autoři především jejich úlohu v konstrukci a rekonstrukci lokálních identit prostřednictvím vztahu k minulosti, a to v kontextu eroze tradičního pojetí místních komunit. Podle autorů lze rozlišit dvě základní a často paralelní strategie, jimiž lokální dějepisy rekonstruují obraz místní společnosti:

„New local histories may do so by trying to reduce the complexity of a community's external interaction and embeddedness, presenting the image of a 'traditional', self-contained and homogeneous locality ... They may also stress historicity and change, and the importance of being part of larger contexts, as a matter of local pride and indicator of modernity. Many of them oscillate between these extremes and combine both perspectives. The tension between 'the local' and the wider world is present – in more or less explicit forms – in virtually every new local history.“⁶

Autoři argumentují, že navzdory žánrovému vymezení se lokální dějepisy zdaleka neomezují jen na lokální publikum nebo na vysloveně lokální význam. Psaní místních dějin lokality kontextualizuje a doslova umisťuje na mapu. Přestože se práce vztahuje k velmi odlišnému prostředí, klade podobné otázky, kterými se zabývám v této studii, a nabízí mimoděk otázku, zda městské lokální dějepisectví v Evropě devatenáctého století hrálo podobnou úlohu, tj. zda bylo nástrojem modernizace lokálních identit, či zda bylo naopak reakcí doznívajícího tradičního světa na procesy modernizace. Navzdory synchronní a statické povaze této studie je nezbytné vnímat lokální dějepisectví jak v kontextu své doby, tak také historického vývoje. Druhou polovinu 19. století lze chápat jako fázi modernizačních procesů, k nimž patřily rozvoj občanské společnosti, formování moderních národů a nacionalizace evropské kultury či společnosti, industrializace, a v neposlední řadě proměna měst a také představ, co by měla města poskytovat. K zásadním rysům obecných procesů modernizace přitom patřilo, že

⁵ A. HARNEIT-SIEVERS, "Introduction: New Local Historiographies from Africa and South Asia: Approaches and Issues", in: A. HARNEIT-SIEVERS (ed.), *A Place in the World: New Local Historiographies from Africa and South-Asia*, Leiden 2002, s. 1-27, zde s. 4.

⁶ Tamtéž, s. 13-14. Městským monografiím se na příkladu Nigérie věnuje zejména Toyin FALOLA: "Yoruba Town Histories", in: HARNEIT-SIEVERS (ed.), *A Place in the World* cit., s. 65-85.

probíhaly nerovnoměrně a zároveň nerovnoměrnost generovaly. Výzkum městských dějepisců musí mít proto na paměti, že jak v rovině makroregionální, tak na úrovni jednotlivých měst nabýval vztah mezi městskou společností a modernizačními procesy různých podob.

Do jaké míry bylo lokální dějepisectví – a jiné formy zájmu o místní a regionální minulost – konzervativní nebo spíše modernizační, zda bylo obranou tradičního světa lokálních identifikací, či naopak médiem, skrze které se prosazoval identitní rámec národa, patřilo k otázkám, které nastolila již před časem americká historička Celia Applegate. Ta se zaměřila na rozbor fenoménu „Heimat“, který se realizoval v německé společnosti mj. v lokálně- a regionálně-historické činnosti. Autorka rozebírala tento fenomén na příkladu rýnské Falce, a to z hlediska vztahu mezi identitními rámci, které vázala k lokální a regionální rovině na straně jedné, a širší státní a národní rovině na straně druhé. Podle Applegate fungovala idea „Heimat“ v německé společnosti 19. století jako mediační koncept mezi tradicí a modernitou, resp. důvěrným prostředím domova a velkými kolektivy národa a vlasti.⁷

Applegate stála u počátku posunu ve studiích národů a nacionalismu, jenž byl označen jako tzv. lokální obrat. Jeho podstatu shrnul Alon Confino. Dřívější studia, ovlivněná teorií modernizace, se zabývala pronikáním národa do roviny regionální a lokální, což bylo chápáno jako jednosměrný proces, který v posledku vedl k potlačení lokálních a regionálních identit. Novější výzkumy naproti tomu poukázaly na mnohem komplexnější, a především dvojsměrný vztah mezi místem a národem, přičemž lokálně se ukázalo být důležitým prvkem v konstrukci národních identit. Slovy Confina:

„We insist that the national did not simply erase or write over the local. We emphasise instead how the local appropriates the national, how the nation acquires different local meanings, how the local is celebrated in nationalist thought as the national home, and how the nation claims to actually be the local. We appreciate that no modern national identity could ignore or do without ideas of localness and regional identity. The old shibboleth about the relations of localness and nationhood was turned on its head: nationhood did not obliterate local and regional identity but instead invented, revived, and breathed new life into them. The locality was not a bedrock of provincial backwardness but was interconnected with

⁷ C. APPLLEGATE, *A Nation of Provincials: The German Idea of Heimat*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1990.

modernity.“⁸

V tomto duchu uchoopil otázku např. Stephané Gerson, jenž se v důkladné studii zaměřil na lokální dějepisnou a komemorativní praxi na příkladu severní Francie v polovině 19. století.⁹ V Gersonově práci se nebývalý rozvoj „kultu lokální paměti“ chápe jako výslednice iniciativ, které vycházely z několika podnětů a směrů: na jedné straně to byla fascinace místní minulostí, pěstování vztahu ke svému místu, nebo touha provinčních elit prosadit se, legitimizovat své postavení. Na druhé straně hrály svou roli státní či centrální elity, administrativní i historiografické, které podněcovaly lokálně-historickou činnost. Tento „oficiální kult místní paměti“ chápal místní dějepisectví např. jako základ pro psaní dějin francouzského národa. Gerson obrátil pozornost také k dobovým koncepcím místní historie coby výchovy k občanství (tzv. pedagogika místa). V neposlední řadě autor začlenil „kult lokální paměti“ do kontextu rekonstituce francouzské společnosti v době červencové monarchie a éry Napoleona III. Pozornost věnoval autor nedůvěře či obavám národních elit, které spatřovaly v pěstování lokální paměti potenciální projev omezeného parochialismu, a v horším případě dokonce partikularismu či konzervatismu. V jiné části své poněkud komplikované práce se Gerson věnoval sémantické rovině místních historických slavností, přičemž ukázal, že tyto festivity se vztahovaly jak k místní či regionální tradici, tak k rovině národa, ale i k univerzálním hodnotám lidství.¹⁰

Vztah k městské minulosti se stal předmětem zájmu také z hlediska utváření třídní, zejména středostavovské identity. Autoři kolektivní monografie *Bürgerschaft* uchoopili tuto otázku z pohledu historické sémantiky a dějin pojmů. Zatímco část studií se věnuje dějinám termínů „měšťanstvo“ či „občanstvo“ v některých západoevropských jazykových kontextech, zaměřují se někteří jiní autoři spíše na sémantické rozborů textů a politických debat z 19. století, ve kterých rozebírají významové roviny odkazů ke středověké minulosti měst. V centru zájmu stojí zejména otázka, jakým způsobem byl obraz středověkého města a měšťanstva využit jako předobraz moderního občanstva a středních vrstev či jako argumentační podpora liberalismu. Velmi inspirativní zvláště

⁸ A. CONFINO, *Germany as a Culture of Remembrance: Promises and Limits of Writing History*, University of North Carolina 2006, s. 24.

⁹ S. GERSON, *The Pride of Place: Local Memories and Political Culture in Nineteenth-Century France*, Cornell University Press 2003.

¹⁰ Pro německé prostředí lze uvést např.: J. EIDSON, „Which Past for Whom? Local Memory in a German Community during the Era of Nation Building”, *Ethos*, Vol. 28, No. 4, History and Subjectivity (Dec., 2000), s. 575-607.

pro druhou kapitolu zde předkládané práce byla studie Ulrike Spree, která provedla srovnávací rozbor příslušných hesel, jež se vztahovaly k středověké minulosti měst ve francouzském, anglickém a německém slovníkovém diskursu. Srovnání ukázalo, že významy, resp. významové posuny termínů „město“ a „měšťanstvo“, odrážely specifické politické kontexty daných společností, např. politické debaty o povaze britského parlamentarismu či francouzskou revoluční tradici. Zároveň studie ukázala, že ve všech případech lze hovořit o třech rovinách, v nichž obraz starších dějin měst sloužil k utváření identity středních vrstev, a sice rovině legitimizační, didaktické a příkladné.¹¹

V rámci střední Evropy se na městské monografie zaměřily některé drobnější studie. Vedle skromných příspěvků autora této studie¹² se jazykově českými dějepisy publikovanými v 19. století zabývala především práce Petra Černikovského.¹³ Zatímco v některých aspektech se naše studie do určité míry překrývaly, akcentovala Černikovského studie důkladněji produkci a recepci městských monografií, a také otázku jejich kvalitativního hodnocení ze strany dobových recenzentů. Některé poznatky zde předkládané práce potvrzují závěry Černikovského, jemuž zároveň vděčím za některé inspirace, zvláště pokud jde o využití recenzí jako pramene pro studium městských monografií ve společenském kontextu. Na městské monografie v rámci Horního Slezska 19. století se dále zaměřila Barbara Kalinowska-Wójcik, která mj. poukázala na roli pruské administrativy v produkci místních dějepisů a také na pronikání jazyka identifikace s němečtím a s pruským, resp. německým státem, včetně loajality k Hohenzollernské dynastii, do historických reprezentací hornoslezských měst.¹⁴ Starších městských dějepisů si pochopitelně všímá také regionální historiografie.

11 U. SPREE: „Die Rückbesinnung auf die mittelalterliche Stadt. Die Bedeutung der Stadt als Mittel der Identitätsfindung 'mittlerer Schichten' in der deutschen, britischen und französischen Lexikographie des 18. und 19. Jahrhunderts“, in: R. KOSELLECK, K. SCHREINER (eds.), *Bürgerschaft: Rezeption und Innovation der Begrifflichkeit vom hohen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1994, s. 309-374. Významu městské minulosti pro německou a italskou společnost se částečně dotkla také práce G.B. CLEMENS, *Sanctus Amor patriae: eine vergleichende Studie zu deutschen und italienischen Geschichtsvereinen im 19. Jahrhundert*, Tübingen 2004.

¹²J. IRA, *Lokální a národní identita v dějepisectví českých měst poslední třetiny 19. století*, rkp. dipl. práce, FF UK 2005; J. IRA: „Creating Local and Broader Identities: Historical Monographs on Bohemian, Moravian, and Galician Towns, 1860-1900“, in: L. KLUSÁKOVÁ; L. TEULIÈRES (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa 2008, s. 251-266.

¹³P. ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví“, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 183-201.

¹⁴B.P. KALINOWSKA-WÓJCIK: „Dziewiętnastowieczne monografie miast górnośląskich“, in: J. SPYRA (ed.), *Kronikarz a historyk: Atuty i słabości regionalnej historiografii*, (e-book), Książnica Cieszyńska 2007, s. 200-229, dostupné na internetu: <<http://archiwum.kc-cieszyn.pl/biblioteka/strony/e-book.pdf>> (29.12.2012).

Ta se však jen omezeně, pokud vůbec, zabývá sociálním rozměrem těchto prací, a zaměřuje se spíše na otázky jejich odborné kvality ve své době a badatelského přínosu, či na jejich důkladné zmapování v širším kontextu rozvoje místního dějepisectví v daném městě či regionu.¹⁵ V některých případech nicméně poskytuje určitý obraz o obecném rozvoji místního dějepisectví a poukazuje na některé aspekty infrastruktury lokálně-dějepisné práce, popř. myšlení a sociálního kontextu jednotlivých badatelů či produkce a recepce daného díla.

1.3. Prameny

Stěžejní pramen studie představuje soubor historických monografií měst. Tímto termínem označuji samostatně vydané publikace, které obsahovaly především relativně ucelený výklad dějin jednoho konkrétního města. Stranou jsem tedy ponechal texty, v nichž dějiny města tvořily jen podružnou stránku (např. průvodci měst nebo dějepisí okresů). Soubor se omezil na publikace, které vyšly v rozmezí let 1860-1900, byly sepsány v českém, německém nebo polském jazyce a vztahovaly se k městům v Čechách, na Moravě a v Haliči, a to tak, jak odpovídalo vymezení těchto zemí v druhé polovině 19. století. Soubor obsáhl přibližně stovku publikací, aniž bych považoval toto číslo za vyčerpávající pro danou oblast. V jednotlivých částech studie však rozsah souboru přizpůsobuji tématickým potřebám i reálným možnostem analytického zpracování, aniž bych opouštěl hledisko reprezentativnosti daného vzorku. V této souvislosti je třeba podotknout, že složení celého souboru monografií nemohlo být zcela symetrické: počet i celkový rozsah polsko-haličských monografií, třebaže víceméně kompletní, je poněkud menší ve srovnání s českým a německým podsouborem. V rámci německého dějepisectví se pak ukazuje určitá regionální diskrepance mezi českým a relativně menším moravským souborem. V praxi proto bylo třeba některé podsoubory redukovat, zatímco jiné neposkytovaly vždy dostatečně velké množství textů, jak by vyhovovalo potřebám diskursivně založené analýzy. V odůvodněných případech jsem proto příslušné podsoubory přiměřeně rozšířil – např. o dějepisí měst zveřejněné v

¹⁵ Z větších prací např. M. SKŘIVÁNEK: „Dějepisectví východních Čech od konce 18. do poloviny 19. století: k myšlenkovému světu kronikářů a dějepisců“, in: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, sv. 10, Litomyšl 2009, s. 9-248. K městským monografiím druhé poloviny 19. století zejména s. 214-218. TÝŽ: „Německé dějepisectví Hřebečska od konce 19. století do roku 1945“, in: *Pomezí Čech a Moravy*, sv. 1, 1997. V. HOUFEK: „Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka“, in: K. KAISEROVÁ, J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*, Ústí nad Labem 2008, s. 64-104.

časopisech nebo o publikace z pozdějšího období (1900-1914). Také míra zpracování jednotlivých textů se značně liší. Některé texty hrají jen epizodní úlohu v této práci. Jen část monografií jsem podřídil důkladnějšímu rozboru; zčásti i proto, že jednotlivé publikace se lišily z hlediska informační a výpovědní hodnoty. Historické monografie měst užívám coby pramen trojím způsobem. Za prvé jako historický narativ, jenž podléhá textové či sémantické analýze. Za druhé jako zdroj poznatků o městském dějepisectví a jeho širším sociálním rámci. Neboť četné vědomosti o produkci a recepci těchto knih lze načerpat zejména z jejich paratextů.¹⁶ Za třetí jako kulturní artefakt svého druhu, jenž cirkuluje v určitém sociálním prostředí.

Významný druh paratextu, jenž posloužil jako dílčí pramen i v této studii, představují různé recenze jednotlivých publikací, resp. drobné zprávy. Především naznačují, jak soudobá společnost chápala význam a účely městských dějepisců. V menší míře poskytují informace o tom, jak se měly či daly tyto práce číst, a co v nich budilo pozornost. Recenze vždy posuzovaly kvalitu jednotlivých prací, avšak některé představovaly i jakási teoreticko-metodologická pojednání o lokálně-městském dějepisectví. Což je o to cennější, neboť se podařilo nalézt jen minimum programových textů, které by se zabývaly otázkou, jak psát tyto publikace. V některých případech poskytují recenze také vhled do kontroverzí, které místní dějepisy občas vzbuzovaly, ačkoliv tuto stránku ilustrují spíše ojedinělé polemické texty – články v denním tisku, ale i samostatně vydané brožurky.

Městské monografie samozřejmě neexistovaly v textovém, významovém a hlavně sociálním vzduchoprázdnu: v nutně omezené míře jsem proto přihlédl i k jiným textům, které se vztahovaly k městskému dějepisectví, městským dějinám i k městům obecně – různé jiné práce k dějinám měst, předmluvy k edicím městských pramenů, encyklopedická hesla –, ale též k dalším textům historické povahy, například k syntézám národních dějin. Tyto druhy textů posloužily zejména jako pramen pro rekonstrukci „velkých národních příběhů“ o městech. Zároveň bylo třeba zohlednit lokální kontexty. Heuristika je zde ovšem potenciálně bezbřehá; omezil jsem se proto selektivně jen na určité sondy, které spíše naznačují další možnosti bádání.

Struktura pramenné základny, v níž dominují historické monografie měst, odpovídá povaze studie, jejíž těžiště spočívá v rozboru historických reprezentací individuálních městských minulostí a jejich komparaci. Městské dějepisectví ovšem

¹⁶ Termín „paratext“ rozpracoval G. GENETTE, *Paratexts: Thresholds of interpretation*, Cambridge 1997. Za odkaz na Genettův koncept vděčím dr. Jozefu Tancerovi ze SAV.

nelze redukovat jen na texty nebo reprezentace. Pro komplexní objasnění městského dějepisectví jako sociální praxe je nezbytné obrátit pozornost také k jiným typům pramenů, které vypovídají například o infrastruktuře městského dějepisectví nebo o myšlenkovém světě městských historiků. Na mysli mám především různý archivní materiál: např. korespondenci místních historiků nebo zápisy historických spolků. Také zde jsem provedl jen drobné sondy, které alespoň naznačily potenciál archivních zdrojů. Nicméně pro budoucí výzkum bude užitečné systematicky vytěžit a širším kontextu rozebrat např. pozůstalosti místních historiků, nebo archiválie různých institucí, které se angažovaly v produkci, ale i v recepci městského dějepisectví, např. Spolku pro Dějiny Němců v Čechách.¹⁷

1.4. Teoretická východiska

Identita tvoří konceptuální páteř studie. Jsem přesvědčený, že identita představuje užitečný nástroj, jehož prostřednictvím lze analyticky a interpretačně uchopit historické monografie měst. Zároveň věřím, že identita je vhodným konceptem, jenž propojuje lokální městské dějepisectví se strukturou společnosti a její proměnou. Nelze však ignorovat kritické hlasy, které tvrdí, že identita je termín nadužívaný, vágní, naplněný vzájemně se vylučujícími významy, či dokonce ideologicky zatížený, a je proto badatelsky nevhodný.¹⁸ Z tohoto důvodu je třeba stanovit, co se tímto pojmem rozumí v této práci, jakou úlohu zde zastává a jak je operacionalizován.

Identita se v této práci teoreticky opírá především o sociálně-psychologické pojetí. Identitou se rozumí koncept, jenž teoreticky propojuje jedince a společnost. Sociální identita pak označuje vědomou příslušnost jedince k určitému kolektivu, která zakládá určité sociální role a předpokládá určité způsoby chování. Vycházím z předpokladu, že městské monografie formovaly v představách určité hodnotově významné kolektivy a skupiny, přičemž vedly čtenáře k identifikaci s těmito celky a k přijetí očekávaných vzorců chování.¹⁹ Identitu nicméně používám v této práci jako

¹⁷ Určitý problém představuje nepřístupnost některých fondů, resp. jejich nezpracovanost; to se týká především pramenů k německému dějepisectví.

¹⁸ Srov. zejména R. BRUBAKER; F. COOPER, „Beyond Identity”, *Theory and Society* 29, 2000, s. 1-47.

¹⁹ Opřel jsem ze zejména o následující studie: R. JENKINS, *Social Identity* (3rd edition), London – New York 2008; H. FRIESE (ed.), *Identities: Time, Difference, and Boundaries*, New York – Oxford 2002; M.A. HOGG, D.J. TERRY, K.M. WHITE: „A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory”, *Social Psychology Quarterly*, Vol . 58, No. 4 (Dec., 1995), s. 255-269. J.E.STETS, P. BURKE: „Identity Theory and Social Identity Theory“, *Social Psychology Quarterly*,

interpretační nástroj, jehož prostřednictvím lze analyzovat městské dějepisy jako knihy a historické reprezentace. Nezabývám se výzkumem identit jakožto reálných sociálních či psychologických faktů. Zaměřuji se na diskursivní rozměr identit, resp., jak navrhuje Rogers Brubaker, na určité kognitivní rámce, psaní a vyprávění, rámce, schémata či způsoby kódování, které interpretovaly a strukturovaly společenské vztahy a více či méně úspěšně utvářely či reifikovaly sociální skupiny.²⁰ Texty neobsahují identity jako psychologicky reálné fakty, nicméně existují vůči nim v určitém vztahu. Předpokládáme-li, že texty jsou sociálně produktivní a reflexivní, pak lze ve vztahu k textu hovořit o identitě v několika polohách. Za prvé mohou být identity zamýšleným či nezáměrným efektem recepce knih, ale také faktorem, jenž četbu ovlivňuje. Za druhé mohou být identity faktorem, jenž více či méně vědomě vstupuje do produkce knih: podněcuje jejich tvorbu nebo ovlivňuje jejich obsah. Za třetí mohou být monografie výrazem identity svých autorů. Za čtvrté historická vyprávění zobrazují identity v tom smyslu, že kategorizují historické aktéry, přisuzují jim určité identity, popř. jejich skutečné identity více či méně adekvátně *re*-prezentují.

Mnohočetnost identit patří k obecně přijímaným premisám, přičemž tato práce se zaměřuje na vztah dvou identitních rámců, resp. kolektivů: identitu lokální a národní. Vzhledem k žánru upírám svůj zájem především na lokální identitu, kterou lze považovat za primární cíl městských dějepisů, zatímco národní identita se může – a nemusí – objevovat jako sekundární cíl nebo faktor. Lokální identitou rozumím kolektivní identitu vztaženou k určitému městu, resp. jako soubor individuálních identifikací, které se k danému městu vážou. Je třeba rozlišit dvě odlišné formy identifikace: lokální identitu coby důvěrné a nerefléktované sepnutí se svým prostředím, domovem či místem (*belonging, sense of place*) a lokální identitu jako reflexivní, uvědomělé ztotožnění se s městem. Výraz *lokální* pak horizontálně označuje jedinečnost daného místa a vertikálně určitou prostorovou škálu. Národní a lokální identita představují analyticky účelnou selekci. Ve skutečnosti do hry vstupovaly některé další identity, jak se ukáže v dalším textu.

Aby byla práce smysluplná, bylo zapotřebí se od počátku vyvarovat některých teoretických omylů a zjednodušení. Především je chybou, *apriorně* považovat dějepis

Vol. 63, No. 3, 2000, s. 224-237; P. GLEASON: „Identifying Identity: A Semantic History“, *The Journal of American History*, Vol. 69, No. 4. (Mar., 1983), s. 910-931; M. KROCOVÁ; M. ŘEZNÍK: „Boundaries and Identities in Academic Discourse“, in: L. KLUSÁKOVÁ, M. MOLL et al. (eds.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010, s. 5-31.

²⁰ R. BRUBAKER, *Ethnicity without Groups*, Cambridge (Mass.) 2004.

za projev již existujícího kolektivu města: za prostředek jeho sebereprezentace, sebeutvrzování nebo artikulace jeho zájmů. Taková funkce je samozřejmě možná, nikoliv však nutná. S tím souvisí postava dějepisce. Jednak je třeba chápat autorovu pozici vůči městskému kolektivu jako otevřenou otázku. Za druhé platí, že jakkoliv byl autor do městské společnosti začleněn, vždy představoval dílčí hlas, jenž vyjadřoval zájmy a hlediska jen určité složky společnosti, popř. sebe sama, přestože hovořil o „našem městě“. Každopádně nelze dějepisce automaticky považovat za mluvčí městských kolektivů. Dějepis města se také vztahovaly k *městu*, které však nelze jednoduše ztotožňovat se *společností* města, respektive s představou existujícího kolektivu města. Tím se problematizuje otázka funkcí městských dějepisců, které musíme rovněž chápat jako otázku: např. utváření tradice ve smyslu udržení kontinuity nějaké skupiny nebo sebeutvrzování se daného kolektivu představuje v tomto ohledu jen jednu z možností. Jörn Rüsen navrhl typologii historických vyprávění na základě způsobů, jimiž vytvářejí historický smysl, přičemž takto rozlišil vyprávění tradiční, exemplární, kritické a genetické.²¹ Ukázalo se jako velmi obtížné, aplikovat toto rozlišení na městské narativy. Zásadní problém pak představuje otázka identitní funkce. Jestliže například podle Jürgena Strauba historická vyprávění utvářejí, reprodukují nebo reprezentují identitu, neboť „artikulieren oder thematisieren – unmittelbar oder indirekt –, wer jemand ist und sein möchte,“²² kdo je tím „wer“ v případě dějepisu měst? S jistotou lze říci pouze tolik, že městské monografie utvářejí identitu města jako prostorové jednotky v tom elementárním smyslu, že integrují jeho jménem různé prvky dohromady, konstruují jeho kontinuitu napříč časem a odlišují jej od jiných měst. Neznamená to však, že by tím pádem a stejným způsobem utvářely i kolektivní identitu „nás“ příslušníků daného města. Lokální identitu vázanou k městu, resp. žádoucí představu městského společenství, kterou městské monografie utvářely a prosazovaly, je proto třeba položit jako otevřenou otázku: ptát se po její povaze.

1.5. Přístup, metody a struktura práce

²¹ J. RÜSEN, *Zeit und Sinn: Strategien historischen Denkens*, Frankfurt 1990.

²² J. STRAUB, „Geschichte erzählen, Geschichte bilden: Grundzüge einer narrativen Psychologie historischen Sinnbildung“, in: TÝŽ (ed.), *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein: Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte*, Frankfurt am Main 1998, s. 81-169, zde 129. Kromě identitní funkce vytknul Straub orientační, morální a pedagogickou funkci, a také sociální funkci v užším slova smyslu, kdy historická vyprávění utvářejí společný svět intersubjektivního diskursu a jednání.

Tato práce je makroanalytická, komparativní a kvalitativní. Zvolil jsem makroanalytickou perspektivu, neboť teprve analýza většího množství dějepisných textů vede spolehlivě k obecnějším poznatkům o tom, jak operovaly národní rámce v rovině místních dějin. Tímto nikterak nepopírám účelnost mikroanalytických studií a komparací malého vzorku. Ty však podle mého názoru nabývají hodnoty právě až na základě zdůvodněného výběru, resp. zasazení do širšího rámce, které se opírá o předchozí makroanalytický výzkum. Ve studiu historických reprezentací je tento postup, domnívám se, o to nezbytnější, že se jedná o analýzu reprezentací, a nikoliv tvrdých dat, a nelze proto předem jednoduše stanovit vhodné vzorky například podle charakteru měst. Neboť jak se ukázalo, povaha daného historického textu zdaleka nemusela odrážet charakter daného města, resp. jeho faktografii, ale závisela poněkud nahodile na roli autora, jenž mohl či nemusel použít určité výkladové schéma, např. schéma národního příběhu. Ne každá monografie je také dostatečně použitelná pro srovnání či smysluplný rozbor. Považoval jsem tedy za účelné, vyjít primárně ze široké perspektivy. Ta si také nutně vyžádala určitá omezení: až na výjimky nebylo možné usilovat o výraznější kontextualizaci jednotlivých dějepisných textů v rámci bezprostředního okolí. Přesto jsem přesvědčen, že pohled ze široka, jakkoli abstrahující, je kriticky potřebný ve studiu místního dějepisectví, které má jinak tendenci upadat do lokální jedinečnosti.

Komparativní hledisko patřilo k základním východiskům celého výzkumu, jak naznačuje již samotný název studie.²³ Komparativní postup jsem nicméně v této práci používal flexibilně, tak jak odpovídalo tématu a potřebám analýzy. Celkové rozvržení práce není primárně komparativní a také jednotlivé kapitoly nejsou psány podle jednotného a striktního komparativního mustru, s výjimkou kapitoly druhé. Jeden z důvodů je ten, že studie srovnává na několika rovinách, a tedy i mezi různě vymezenými objekty komparace. Výchozími objekty komparace jsou lokální městská dějepisectví třech jazykových sfér – české, německé a polské –, přičemž v německém případě se záběr omezuje na české země a v polském případě na Halič, neboli rakouský zábor Polska. Srovnávám tři velké soubory historických publikací, které – velmi

²³ Ohledně komparativního přístupu jsem se opřel zejména o Miroslava Hrocha. Srov. např. M. HROCH Miroslav, *Evropská národní hnutí v 19. století: Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986. Dále např. H. KAELBLE, *Der Historische Vergleich: Eine Einführung zum 19. und 10. Jahrhundert*, Frankfurt – New York 1999; M. SCHOLZ, „Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika“, *Sociální studia* 1/2009, s. 69-87; H.-G. HAUPT; J. KOCKA (eds.): *Geschichte und Vergleich: Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Frankfurt-New York 1996.

provizorně řečeno – korespondují se třemi národními diskursy. Toto východisko zčásti komplikuje hledisko regionální: v případě českého a německého dějepisectví bylo nutné vzít v úvahu odlišné rámce Čech a Moravy, a z toho plynoucí potenciální rozdíly, a proto se analýza v některých částech rozpadá na pět srovnávaných souborů.

Často však srovnání probíhalo primárně na úrovni jednotlivých monografií. Vycházel jsem z předpokladu, že jazykové soubory netvořily homogenní celky, nýbrž že můžeme v každém souboru identifikovat „jádrové“ a „periferní“ texty z hlediska vztahu k národním výkladovým rámcům. Vůči starším komparativním dějinám se ostatně namítalo právě to, že měly sklon opomíjet vnitřní rozdíly srovnávaných celků. Dále jsem předpokládal, že v některých aspektech lze očekávat analogie napříč jazykovými sférami, které odrážely skutečnost, že se v psaní místních dějin často prosazovala jiná hlediska, související s faktorem města či lokální faktografie. Konečně i otázka konstrukce lokální identity, která úzce souvisí se zvoleným žánrem městských monografií, vyžadovala sestoupit do roviny jednotlivých publikací.

Srovnání je symetrické v tom smyslu, že českému, německému a polskému souboru věnuje rovnocennou pozornost. Avšak zatímco jazykově české dějepisectví měst pokrývá studie kompletně, v německém případě se jedná jen o regionální variantu, a totéž platí i o vzorku polském, přestože v tomto případě rozbor více zohlednil obecnější celopolský kontext. Zároveň je třeba podotknout, že na rozdíl od českých zemí se výzkum v Haliči omezil výhradně na polské dějepisy a nechal stranou dějepisectví ukrajinské.

Analýza je důsledně synchronní a statická. Srovnává dějepisectví a historické monografie v jedné časové rovině, vymezené lety 1860-1900. Stranou analýzy ponechává hledisko vývoje nebo posunu, jakkoliv nelze popřít, že čtyřicet let přineslo určité změny, které se mohly projevit v psaní místních dějin: mám na mysli například rozvoj a proměny dějepisné práce, modernizaci měst, ale i celých společností, nebo sociální a politickou diferenciaci obyvatelstva. Přesto se domnívám, že považovat dané období za relativně homogenní časovou jednotku je legitimní přístup. Pokud jde o časové vymezení, hranici roku 1860 jsem zvolil s ohledem na významné proměny v Předlitavsku, tj. uvolnění režimu, a tedy rozvoj veřejného života a spolkové činnosti, který stanovil nové možnosti jak pro dějepisnou činnost, tak zejména pro národně-politické aktivity. Hranice roku 1900 je naproti tomu víceméně umělá. Předpokládal jsem, že přibližně na přelomu století se dovršila určitá fáze jak dějepisectví, tak národního vývoje, a počátek 20. století je proto třeba chápat jako relativně nový

kontext. Vzhledem k synchronně pojaté studii šlo také o to, nedefinovat příliš dlouhé období, které by důrazněji volalo po zohlednění nejrůznějších posunů. Časové hranice ovšem nelze brát striktně: zvláště to platí o nahodilém roku 1900. V průběhu výzkumu se např. ukázalo, že rozvoj městského dějepisectví neprobíhal rovnoměrně, přičemž v případě moravsko-německého a polsko-haličského dějepisectví došlo k určitému oživení právě až na přelomu století, a to ve vědomé snaze dohnat určitý deficit. Zároveň městské dějepisectví 60. let v mnohém navazovalo na starší historické psaní. V neposlední řadě bylo nutné přihlídnout v určitých situacích k starším či novějším textům z toho důvodu, aby zkoumaný vzorek byl dostatečně široký a umožnil tak bezpečnější zobecnění.

Práce je především kvalitativním rozbořením textů a orientuje se na rovinu významů. V tomto ohledu se blíží kulturním dějinám a dějinám idejí. Tomu odpovídá také charakter psaní, při kterém relativně často, a místy i obsáhleji, cituji studované texty. Zároveň však podotýkám, že práce s texty je výrazně analytická a v mnohém se inspiruje klasickým strukturalismem.²⁴ Pověštinou jednotlivá vyprávění spíše rozkládá na dílčí jednotky, než aby usilovala o jejich globální interpretaci. Analýza se zaměřuje na historické reprezentace, přičemž, abych použil rozlišení Lenky Řezníkové, se zajímá v první řadě o jejich fungování ve společenské komunikaci a jejich vztah ke společnosti své doby, a nikoliv o vztah mezi reprezentací a reálnou minulostí.²⁵ Přesto nelze zcela opomíjet rovinu „reálné“ minulosti, kterou městské dějepisy zobrazovaly. Důvod je čistě metodologický: pokud nevezmeme v úvahu faktickou minulost, se kterou autoři – jakkoliv zprostředkovaně – pracovali, vystavíme se riziku přeinterpretování některých reprezentací. Jinými slovy, budeme hledat sociální významy tam, kde určité způsoby zobrazení, stejně jako rozdíly mezi texty či jejich soubory, budou mnohem více odkazovat k prosté odlišnosti historické fakticity. V této souvislosti podotýkám, že městské dějiny nechápu jen jako sociální text, jenž by byl určován výlučně potřebami, zájmy a hledisky společnosti 19. století. Z *teoretického* hlediska lze jistě jen stěží oddělovat „čistě historické“ od společenského; historické psaní je bytostně zakotveno v sociálním kontextu. Přesto je účelné, *analyticky* rozlišit dvě významové a genetické

²⁴ K *analytickému* přístupu k textům srov. např. M. LEHTONEN, *The Cultural Analysis of Texts*, Sage Publications Ltd 2000. Jako určitý vzor strukturální a srovnávací analýzy mi posloužila klasická práce V. PROPP: *Morfologie pohádky*, Praha 1970.

²⁵ L. ŘEZNÍKOVÁ, „Co reprezentují historické reprezentace? Gnozeologická skepse mezi konstatováním a performací“, *Dějiny – Teorie – Kritika* I/2005, s. 45-64, zde s. 55. K definici srov. také L. ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus: Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004, s. 24.

roviny historického textu: historickou a sociální. Rozlišení zčásti odpovídá pohledu samotných tvůrců i příjemců městských monografií, kteří rozlišovali mezi společenskými a odbornými účely městských dějepisů.

Jak operacionalizovat vztah mezi identitou a městskými dějepisy? Jednu z možností nabízí naratologická perspektiva. Takto uchopila urbánní téma např. britská antropoložka Ruth Finnegan, která navrhla analyzovat a porovnávat různé příběhy (stories, tales) vztahující se k určitému městu, přičemž svůj přístup uplatnila na příkladu relativně nového britského města Milton Keynes. Podle Finnegan je třeba studovat různé příběhy, vyprávěné též různými aktéry, ve společném narativním rámci. Ve své studii do něj zahrнула metanarativy urbánní teorie, lokální dějepisectví města, příběhy developerů a především životní příběhy obyvatel města. Napříč těmito příběhy pak lze abstrahovat a srovnávat jednotlivé aspekty vyprávění, jako např. hrdiny jednotlivých příběhů či konstrukci jejich zápletky.²⁶ Tímto přístupem jsem se zčásti inspiroval v předkládané studii. Nicméně nezabývám se souborem různých vyprávění o určitém městě, přestože jsem, podobně jako Finnegan, přihlédl k některým velkým narativům, jež zahrnují města (např. syntézy národních dějin). Koncept různých příběhů jsem použil jako hledisko pro analýzu městských monografií, tedy jednoho typu vyprávění o městě.

Městské dějepisy jsou vyprávění. Jelikož ústředním objektem těchto vyprávění jsou města, je vcelku logické tvrzení, že dějepisy vyprávějí příběh, jehož hlavním subjektem či hlavní postavou jsou právě města. Město je ústředním a jednotícím jmenovatelem celého vyprávění. Ve skutečnosti se jedná spíše o efekt syntézy, jenž patří k zásadním aspektům celého žánru.²⁷ Považuji za mnohem účelnější a teoreticky adekvátnější, uchopit městské dějepisy jako složité předivo dílčích příběhů. Podle toho, jaký vztah zaujímají vůči městu, můžeme rozlišit pět typů těchto příběhů: *Za první malé příběhy, které se odehrávají jen v rámci dějin města.* Do této skupiny spadají nejrůznější epizody ze života městské společnosti (soudní procesy), příběhy jedinců (životy významných rodáků), institucí (zřízení a vývoj školy) nebo příběhy určitého segmentu městského vývoje (dějiny městské správy). *Za druhé příběhy, které protínají dějiny města.* K těm patří velké události (války) nebo obecnější procesy (reformace, industrializace), které město přesahují, nicméně do jeho vyprávění epizodně či trvaleji

²⁶ R. FINNEGAN, *Tales of the City: A Study of Narrative and Urban Life*, Cambridge 1998.

²⁷ K tomu srov. též H. JANSEN, *The Construction of an Urban Past: Narrative and System in Urban History*, Berg Publishers 2001.

zasahují. *Za třetí velké příběhy, které se odehrávají po celou dobu trvání města nebo i dále, přičemž město se účastní tohoto příběhu.* K tomuto typu náležejí zejména příběhy národa či vlasti, avšak také příběhy pokroku, civilizace nebo svobody. *Za čtvrté příběhy, které lze nazvat příběhy města v užším smyslu:* jsou to příběhy o vývoji města jako celku, např. příběh rozkvětu a úpadku města, příběh jeho vnitřních transformací, změn právního statusu či vrchností. *Za páté syntetický příběh města v širším smyslu.* Město zaujímá v jednotlivých příbězích poněkud odlišné funkce. V některých představuje hrdinu, zatímco v jiných tvoří jednu z postav (město v dějinách vlasti) nebo také jeviště, na kterém se místní nebo přesahující příběhy odehrávají (např. rozvoj místního cechu nebo obecný proces industrializace). Město je také jen jedním z mnoha subjektů, resp. „hrdinů“ ve složitém narativu. Vystupují zde další postavy: např. národ a vlast, svoboda a pokrok, měšťanstvo a nespočet jedinců či institucí.

Jednotlivé příběhy existují v příslušném narativu v různých formách. Některé tvoří ucelenou dějovou linii, zatímco jiné jsou naopak jen kusé či útržkovité. Některé příběhy jsou explicitní, jiné jsou naopak spíše implicitní, přičemž se ukazují v náznacích. Kromě toho vznikají jen v některých případech vědomou konstrukcí ze strany daného dějepisce. Často se tvoří samovolně. Podstatná je skutečnost, že příběhy se navzájem propojují. Např. zápas měšťanstva určitého města za zachování městských práv a svobod představoval dílčí místní příběh, jenž se však v některých případech stával také příběhem o autonomii města, ale mohl být též zápletkou přesahujícího liberálního příběhu o rozvoji středních vrstev. Podobně se lokální příběh demoralizace a zchudnutí měšťanstva vázal např. s přesahujícím příběhem úpadku státu, jehož dílčí zápletkou byl všeobecný úpadek měst.

Předpoklad četných příběhů v rámci historického vyprávění konvenuje s některými teoriemi, které poukazují na složitost historického vyprávění. Například Jerzy Topolski hovořil o narativních celcích, které se kumulují a spojují do celkového vyprávění.²⁸ Z urbánního hlediska vyhovuje tento přístup oněm teoriím, jež poukázaly na významovou otevřenost, pluralitu a polyvalenci města coby významového celku. Město je textem, avšak textem otevřeným, prostorem protichůdných „psaní“²⁹, ačkoliv je pravda, že dějepisce města disponuje mocí do určité míry významy redukovat. Konečně i letný pohled do samotných monografií ukazuje na koncepci četných

²⁸ J. TOPOLSKI: „The Role of Logic and Aesthetics in Constructing Narrative Wholes in Historiography“, *History and Theory*, Vol. 38, No. 2 (May 1999), s. 198-210.

²⁹ Např. H. LEFEBVRE, *Writings on Cities*, (eds. E. Kofman, E. Lebas), Malden – Oxford – Carlton 1996.

příběhů: autoři běžně hovořili v plurálu, o příbězích či osudech města, o příhodách, jež se udály ve městě, ale také o sdílení osudů města a národa.

Narativní perspektiva se bude prolínat jednotlivými kapitolami, které jsou vymezeny takto: Kapitola *druhá* se pokusí o srovnání rozvoje lokálních městských dějepisectví na pozadí odlišných socioekonomických kontextů, a to především z hlediska dynamiky vývoje. V popředí stojí otázka, jaký význam byl městskému dějepisectví přisuzován z hlediska národa, a proto se významná část kapitoly věnuje srovnání tzv. velkých národních příběhů měst. *Třetí* kapitola se opírá o perspektivu, jež zdůrazňuje knižní charakter textů. Zabývá se otázkou, kdo psal městské monografie, proč a pro koho. Kapitola přibližuje zkoumané texty, zejména však ukazuje, v jaké pozici publikace existovaly vůči lokální a národní rovině. Zbylé dvě kapitoly se zaměřují na rozbor historického vyprávění. Zvolil jsem dvě témata, která podle mého přesvědčení splňují tři podmínky. Za prvé se jedná o aspekty nebo topoi historického vyprávění, které jsou užitečné pro analýzu textu. Za druhé jsou použitelná jako vhodná kritéria pro srovnání dějepisů jak mezi sebou, tak i napříč jazykově-historickými kontexty, neboť jsou dostatečně obecná a univerzálně aplikovatelná. Za třetí je považuji za prvky, které lze pojmout jako vhodné indikátory působení identitních rámců, ale také jako textové nástroje, které sloužily formování identit. *Čtvrtá* kapitola rozebírá dějepisy z hlediska periodizace městských dějin. Kapitola *pátá* analyzuje texty prizmatem toposu rozkvětu a úpadku města.

2. Národní rozměr městského dějepisectví

2.1. Úvod

Přestože se studie soustředí na rozbor lokálních dějepisů, nelze se vyhnout širšímu pohledu na vývoj městského dějepisectví v jednotlivých oblastech a společnostech. Lokální městské dějiny byly obecným fenoménem v 19. století, což ovšem ještě neznamená, že by se rozvíjely podobným tempem a za stejných podmínek. Nabízí se také otázka, zda se do vývoje městského dějepisectví ve své obecné rovině promítl faktor národa. Odtud témata následujícího textu. Za prvé se pokusím jen v hrubých rysech nastínit a rámcově porovnat vývoj a stav městských dějepisectví ve zkoumaných územně-jazykových sférách. Rozdíly zčásti vyjadřovaly odlišný hospodářský, sociální a politické vývoj jednotlivých regionů, nicméně pozornost je třeba obrátit také k významu měst a městských dějin v rámci myšlení jednotlivých národních společností. Druhá část kapitoly se proto věnuje tzv. velkým národním příběhům měst.

Vývoj městského dějepisectví v 19. století lze uchopit několika způsoby. Dějiny dějepisectví považují tento jev za součást vývoje historiografie jako takové. Je možné jej vysvětlovat např. jako expanzi dějepisné činnosti do regionální a místní roviny, jako laicizaci dějepisectví, popřípadě jako rozšiřování tématického záběru disciplíny mj. o města. Z urbánní a sociální perspektivy se městské dějepisectví objasňuje jednak s ohledem na inherentní zájmy měst (reprezentace, utvrzování místní komunity) a jednak historicky: např. růstem a modernizací měst, jejich hospodářskou, politickou a kulturní emancipací, resp. sociálním a politickým nástupem středních vrstev, které se geneticky, ale i kulturně vázaly k městskému prostředí. Např. R. Sweet pojala anglické městské monografie z 18. století jako produkt urbanizace, tedy růstu měst a vzestupu městské společnosti v Anglii oné doby. Nicméně zároveň poukázala na další faktory, a sice nárůst cestování, dobovou zálibu v antikvářství a potenciál městských dějepisů coby prostředků politické argumentace, a na obecnější předpoklady, jako byla rostoucí gramotnost a cenová dostupnost knih.³⁰ Každý výklad má své opodstatnění a nelze jej opominout či naopak prohlásit za rozhodující, ať již v obecném smyslu, nebo jako faktor, který by vysvětlil rozkvět městského dějepisectví v Čechách, o něco pozvolnější

³⁰ R. SWEET, *The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*, Oxford 1997, s. 3 a 10.

rozvoj na Moravě a jeho relativní slabost v polském prostředí v Haliči. V této kapitole se pokusím ukázat, že k významným faktorům, které ovlivňovaly vývoj městského dějepisectví v obecné rovině, patřil proces utváření národních společností, jehož součástí byly i různé formy vztahování se k městům a jejich minulosti.

2.2. Rozkvět městského dějepisectví v Čechách

Recenzent dějin Vlašimi v roce 1889 usuzoval, že „za nedlouho nebude v Čechách většího a pokročilejšího města a městečka, které by své 'dějiny' nemělo vydané ve zvláštní samostatné knize.“ A přestože se na sklonku století nedalo tvrdit, že by skutečně každé město disponovalo historickou monografií, nikterak to nezpochybňovalo konstatování téhož autora, že „odvětví monografické má ve přítomné době v české literatuře dějepisné zlatou dobu,“ protože „je v módě, majíc jednak dosti vzdělavatelů a ještě více přátel a podporovatelů.“³¹ Příznivé hodnocení rozvoje lokálního městského dějepisectví lze v rámci Českého království vztáhnout i na produkci německou, jak to dokládá např. konstatování bílinského dějepisce ze stejné doby, že „Bilin eine der wenigen vaterländischer Städte ist, die bis zur Stunde einer Stadtgeschichte entbehrten.“³² Jde přirozeně o subjektivní výpovědi. Ty však vcelku dobře odpovídají pohledu do bibliografií a knihovních katalogů.³³ Avšak zjevný rozkvět městského dějepisectví nebyl vyjádřen jen samotným počtem publikací, které – abychom získali skutečně přesnou představu – by bylo třeba důsledně kvantifikovat, výsledek propočítat s ohledem na počet a velikost měst v dané zemi, a následně porovnat s jinými oblastmi. Rozvoj se ukazoval např. i v průměrném rozsahu publikací. V českém případě platilo,

³¹ ŘEZNÍČEK: „Dějiny města Vlašimě a jeho statku“ (rec.), *Národní Listy*, příloha k č. 44, 14.2.1890, s. 5. S ohledem na české dějepisectví v Čechách dopěl k stejným závěrům také P. ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví“, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 183-201, zde s. 187. Černikovský hovoří o "živelném" rozvoji, což srovnání s jinými oblastmi jen potvrzuje.

³² T. HUTTER, *Die Stadt Bilin und ihre Geschichte von den ältesten Zeit bis auf unsere Tage*, Bilin 1891, s. 1.

³³ K rozvoji městského dějepisectví v českých zemích srov. např. F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, kde je zohledněno také dějepisectví německé. Určitou představu o celkovém stavu poskytuje J. KUBÍČEK, *Bibliografie k dějinám měst České republiky*, Brno 1997. Vývoj místního dějepisectví ilustrují také některé regionálně zaměřené studie: např. německé dějepisectví v severních Čechách V. HOUFEK, "Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka", in: K. KAISEROVÁ, J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*, Ústí nad Labem 2008, s. 64-104.

že nejen střední, ale leckterá malá města často disponovala relativně obsáhlými dějinami.

Bohaté německé dějepisectví českých měst je třeba vnímat diferencovaně. Na jedné straně se vytvořilo dynamické jádro kolem *Spolku pro Dějiny Němců v Čechách*, jenž od svého založení na prahu 60. let 19. století učinil městské dějepisectví jedním ze svých klíčových badatelských a edičních pilířů.³⁴ Část městského dějepisectví se tudíž provozovala ve více či méně úzkém kontaktu se Spolkem, jehož jádro se personálně překrývalo s čelnými politickými představiteli utvářející se národní německé společnosti v Čechách. Vedle toho se psala řada městských monografií v různých částech německy mluvících Čech, přičemž v některých případech se německý jazyk mohl pojit spíše s národní indiferencí. Kromě toho se publikace také lišily z hlediska své kvality.

Právě kvalitativní hledisko vedlo k tomu, že se zvláště v prvních dekadách našeho období hovořilo o nedostatečném rozvoji městského dějepisectví, přestože se dějiny měst psaly již v době předešlé. Šlo spíše o to, rozvinout bádání o městech na kvalitativně nové úrovni, jež by odpovídala dobovým standardům modernizující se historiografie. Jak výrazně tento úkol souvisel s utvářením národních společností, ukazuje velmi dobře úvaha nad stavem městského dějepisectví v Čechách, kterou zveřejnil na sklonku 60. let Hermann Hallwich v úvodu svých dějin Krupky. Podle tohoto německého liberálního historika, a jednoho z ústředních členů *Vereinu*, patřily tehdejší Čechy jen k několika málo zemím, které – až na několik výjimek – postrádaly zásadnější dějiny měst. Což bylo zarážející, neboť podle autora nebylo pochyb, že „wie in allen Ländern der Welt, so lag und liegt in Böhmen die Geschichte des Rechtes, der Cultur in der Geschichte der Städte.“³⁵ Co bylo příčinou tohoto nedostatku? Podle Hallwicha se věnovali dějepisectví v Čechách doposud téměř výlučně jen Češi, mimo jiné i kvůli překážce, kterou představovala čeština většiny pramenů.

³⁴ Dějiny měst se staly výrazným tématem První sekce Spolku (für allgemeine Geschichte). K iniciaci městského dějepisectví srov. např. *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des 10. Gründungstages im Jahre 1871*, Prag 1871, s. 67-68. Na 26. zasedání (22.4.1865) bylo usneseno z podnětu Schlesingera věnovat větší pozornost městským archivům, na 48. zasedání (19.3.1868) konečně přijata instrukce ohledně městských dějin a doporučena výborem k vydání, na 55. zasedání Schlesinger referoval o Lippertově dějinách Litoměřic, připravených k tisku. K významu městských dějin srov. také M. NEUMILLER: „Der Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende)“, in: *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmisches Ländern*, München 1986, s. 179-208, zde s. 204.

³⁵ H. HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868, Vorrede, s. V.

„Die čechischen [sic!] Historiker aber gingen, absichtlich oder instinktiv, einer Arbeit aus dem Wege, die ihnen mindestens nur wenig erfreuliche Resultate zu liefern schien. Alle Städte Böhmens, von der Hauptstadt Prag bis auf den kleinsten Ort des Landes, sind als Städte *deutschen* Ursprungs; ihre Geschichte zeigt unwiderleglich, daß Recht und Cultur durch jene Bevölkerung des Landes eben in dasselbe gekommen, die man so gern von 'nationaler' Seite als 'fremd,' als 'hergelaufen' bezeichnet.“³⁶

Vedle *Mittheilungen*, spolkového časopisu, na jehož stránkách se uveřejňovaly studie k dějinám měst, podporoval *Verein* městské bádání především ediční činností. Inspirací byl např. mnichovský ediční počín „Chroniken der deutschen Städte“³⁷, jenž ovšem podle Ludwiga Schlesingera, předsedy první sekce *Vereinu* a editora několika městských kronik, nepočítal se zahrnutím českých měst. Edicí městských kronik hodlal *Verein* přispět k „einem grossen gemeindeutschen Unternehmen“ a zároveň „tragen ... lokalgeschichtlichen Bedürfnissen billige Rechnung.“³⁸ Od konce 70. let 19. století se tak objevilo několik kronik a listářů v prostředí německých měst. Za zmínku stojí také praxe *Vereinu*, sídlícího v Praze, pravidelně pořádat výjezdní zasedání v městech jazykově německé oblasti (např. Česká Lípa, Cheb, Most, Český Krumlov), které představovaly svého druhu národní sjezdy, vzhledem k politické angažovanosti členů *Vereinu*, zároveň však podněcovaly také lokálně-historickou činnost.

České prostředí postrádalo podobnou instituci, jež by učinila městské dějepisectví klíčovým předmětem své činnosti, což ovšem nikterak nebránilo v takřka živelném psaní městských dějepisů. Také české práce se kvalitativně různily. Někteří odborní historikové proto neskrývali rozpaky nad překotným rozvojem místního dějepisectví, které však postrádalo kvalitu. Na okraj příznivé recenze dějin Velvar z poloviny 80. let se anonymní kritik vyjádřil k některým dějepisům takto:

„Bohužel musí se říci, že chvalitebná jinak snaha, aby každé místo mělo své místní dějiny sepsány, způsobila pravou horečku na našem venkově po sepisování takovýchto dějin místních, jež má často za následek potíštění ohromného množství papíru, avšak poměrně malé obohacení vědomostí našich o minulosti měst našich.“

³⁶ Tamtéž, s. V-VI.

³⁷ Vydávala historická komise při Královské akademii věd v Mnichově. První svazek vyšel roku 1862 pod názvem "Die Chroniken der fränkischen Städte: Nürnberg", Leipzig 1862. K programu edice srov. K. Hegel: "Vorrede", in: Tamtéž.

³⁸ *Die Chronik der Stadt Elbogen (1471-1504)*, ed. L. SCHLESINGER, Prag 1879. Vorrede, s. III.

Opisuje se často jedno z druhého, anižby spisovatel jenom ponětí měl o bývalých poměrech kulturních a právních svého města a anižby práce jeho v jediném směru znamenala nějaký pokrok.³⁹

Nejen tento úryvek poukazuje na některé charakteristické aspekty ve vývoji českého městského dějepisectví: spontánní dynamiku „zdola“, danou relativně silnou místní poptávkou a činorodostí vlastenců v lokální rovině; existenci obsáhlých a propracovaných dějepisů veškerých velikostních kategorií měst, včetně velmi malých měst; roli periodik – jak odborných a vlasteneckých časopisů, tak regionálních i celonárodních novin – v utváření vědomí o prospěšnosti místních dějin. Nicméně i v českém prostředí najdeme podněcovatele „shora“. Propagátorem místních dějin byl například August Sedláček, autor několika městských dějepisů, jenž na počátku 70. let 19. století vyzýval k psaní místních monografií v příslušně nazvané stati. Sedláček v ní sice poukázal na důležitost měst, a to zejména měst královských – kráčela zlatou střední cestou, na rozdíl od šlechty se vyznačovala vlasteneckým vědomím a představovala mocenskou složku v království – avšak v posledku zařadil města do jedné roviny s dalšími druhy míst (hrady, kraje, farnosti). „Budťež nám vzorem Němci“, poukazyval Sedláček na činorodost německých historiků, kteří se „s velkou horlivostí starají nejen o vydání dějin, nýbrž i o sbírání pramenův k tomu potřebných.“ Hlavním vzorem však měl být „naš Tomek, jenž pracně a soudně sbíraje, podává nám svými dějinami Prahy *dílo vědecky i formálně důkladné.*“⁴⁰ O dokonalosti Tomkova vzoru nepochyboval ani František Jan Zoubek, jehož úkolem bylo zpracovat dějiny měst v české perspektivě.⁴¹ Tento redaktor *Památek archeologických a místopisných*, později badatel Komenského, rovněž patřil k propagátorům a recenzentům městských monografií.

2.3. Pozvolný rozvoj městského dějepisectví na Moravě

Na Moravě připadal současníkům rozvoj městského dějepisectví poněkud slabší a do určité míry tento dojem potvrzuje i retrospektivní pohled. V rámci jazykově

³⁹ "Paměti královského města Velvar" (rec.), *Národní Listy*, Příloha k číslu 304, 5.11.1885, s. 5.

⁴⁰ A. SEDLÁČEK, "O monografiích místních, jich spisování a významu", in: *Čechoslovan 1872*, s. 86. Je výmluvné, že zestručnělý výtah byl záhy uveřejněn také v *Plzeňských Novinách*, č. 13., 1.12.1872, s.1. a č. 14., 5.12.1872, s.1.

⁴¹ *Svatobor* udělil Zoubkovi 900 zlatých „k dokonání započaté již historie měst českých“, která bude „ku prospěchu skutečnému národu českého“ („Výbor Svatobora“, *Národní Listy*, 5.6.1864, r. IV., č. 150, s. 2, rubrika Denní zprávy).

českého prostředí vypadala situace o něco příznivěji v tom smyslu, že během sledovaných čtyřiceti let se objevilo hned několik místních dějepisů, které zahrnuly i řadu středních měst a několik městeček, aniž by se jednalo jen o drobné spisky. Příkladem budiž dějiny Napajedel, Velké Bíteše, Kunštátu, Moravského Krumlova či Brušperku a Ždánic, ze středních měst například Valašského Meziříčí, Uherského Hradiště, Vsetína, Třebíče, Telče a Dačic. Přesto se po celé období poukazovalo spíše na nedostatek místních dějin a vítala se proto každá nová práce, jež dosahovala uspokojivé kvality.⁴² Propagátorem a „brusičem“ městských monografií, jakousi obdobou A. Sedláčka, byl především Vincenc Prasek, gymnaziální profesor a známý vlastenec působící na Moravě a ve Slezsku.⁴³ Z městských dějepisů sice na rozdíl od Sedláčka sepsal (jinak velmi čínorodý badatel) jen dějiny městečka Napajedel, každopádně však v 80. letech propagoval sepisování místních dějin na stránkách moravského učitelského časopisu *Komenský*, v němž uveřejnil sérii kritických recenzí na dosavadní publikace. Ještě na počátku 20. století, kdy se k městské problematice vrátil, však považoval městské dějepisectví na Moravě stále za nedostatečně rozvinuté. Své hodnocení vyjádřil v návaznosti na výstavu archiválií, artefaktů a odborných prací, vztahujících se k moravským městům a městečkům, kterou uspořádal ve svých oblíbených Napajedlech. Celomoravská inventura městských pramenů, resp. „imposantní přehledka městských archivů,“ sice podle Praska ukázala, že v moravských městech se uchoval velmi bohatý materiál, avšak o to více vzbudila potřebu, začít jej „po příkladu jiných pokročilých zemí“ edičně zpracovávat, např. vydávat „souborné diplomataře čili listináře všech listin našich měst a městeček moravských tak aby se poznalo, jak mohutným činitelem v národě našem města naše bývala.“⁴⁴ Ve vztahu k městským dějepisům se pak ukázala „veliká chudoba, že totiž města nejen velikého někdy významu...nýbrž i města a městečka s bohatými poklady archivalními...nemají ještě ani řádných kronik ani soustavných dějin.“ Kromě edičních počínů spatřoval Prasek cestu k nápravě „zjevného kulturního nedostatku moravského“ ve specializovaném časopisu, jenž by se zaměřil na obecné a kulturní dějiny moravských

⁴² Srov. například recenzi na vsetínské dějiny: „Majíce málo monografií o městech moravských, vítáme s radostí každý příspěvek, který se v té příčině nám přináší, zvláště když se práce opírá o svědomité studium pramenů...“ (rec) Dějiny města Vsetína a okresu vsatského. (Mat. Václavek, Brno 1881), *Časopis Matice Moravské*, r. 13, 1881, (red. F. Bartoš), s. 179-184.

⁴³ K osobě V. Praska existuje poměrně široká starší i novější literatura. Srov. např. J. ŠÍL, *Vincenc Prasek (1843-1912)*, Opava 2010; L. DOKOUPIL: „Vincenc Prasek 1843-1912“, in: I. BARTEČEK (ed.), *Historiografie Moravy a Slezska*, sv. II., Olomouc 2006, s. 21-38.

⁴⁴ V. PRASEK, *Vědecká kořist' z retrospektivně výstavy Napajedelské*, Brno 1904, s. 53.

měst a městeček, přičemž by nejen vzbuzoval zájem o městské dějiny, ale také připravoval materiál pro důkladné dějepisy měst:

„Nebot' honosí-li se Praha monumentalními dějinami o 10 – 12 svazcích: však na Moravě prachniví a hnije po našich archivech dějinného materiálu tolik, že města Olomouc, Litovel, Přerov, Kroměříž, Hradiště a jiná mohou míti *pragmatické dějepisy o 4-5 velikých svazcích!*“⁴⁵

Nejen tato citace ukazuje, že velkolepý příklad Tomkova dějepisu Prahy měl svůj účinek také mezi moravskými dějepisci. Dějiny české metropole však nebyly jediným vzorem, který měl Prasek před očima. Také on si všiml především vyspělého německého dějepisectví, jak naznačoval v jedné ze svých recenzí, ve které vysvětloval důvody své kritiky: „Chceme totiž, aby naše místopisy netoliko se rovnaly publikacím německým, nýbrž aby je předstíhaly.“⁴⁶ Spíše než k moravsko-německému dějepisectví mířily zraky do německých zemí, například do pruského Horního Slezska. Prasek totiž udržoval dlouholetý přátelský kontakt se „Slezským Tacitem“, produktivním městským dějepiscem Augustinem Weltzlem. Jak vysvítá ze vzájemné korespondence, Prasek obdržel některé ze vzorných městských monografií, které Weltzel v průběhu 60. až 80. let 19. století sepsal.⁴⁷

Vývoj německého, resp. lépe řečeno německojazyčného městského dějepisectví na Moravě vypadal poněkud nespojitě. Na jedné straně se objevilo několik relativně důkladnějších monografií již v 50. letech 19. století, např. Beckovy dějiny Nového Jičína či dějiny Jihlavy od Ch. d'Elverta. Právě Christian d'Elvert⁴⁸, dlouholetý předseda Historicko-statistické sekce Společnosti pro podporu zemědělství, přírodovědy a vlastivědy,⁴⁹ jenž se stal také brněnským purkmistrem v 60. a 70. letech, vydatně přispíval k rozvoji městského dějepisectví na Moravě, a to jak německého, tak i

⁴⁵ Tamtéž, s. 53-54.

⁴⁶ V. PRASEK: "Úvaha o moravských místopisech", *Komenský*, roč. X., 1882, s. 110.

⁴⁷ Srov.: *Listy Augustyna Weltzla do Vincenca Praska 1875-1897*, Úřad města Raciborza, Racibórz 1999; *Dopisy Vincence Praska Augustinu Weltzlovi 1877-1896*, (vyd. Kravar Zdeněk), Opava 2002.

⁴⁸ Christian d'Elvert (11.4.1803 Brünn – 28.1.1896 Brünn), od r. 1864 rytíř, vystudoval právo a dějiny v Praze, Štýrském Hradci a Vídni. Prošel úřednickou kariérou při moravsko-slezském guberniu v Brně a při moravskoslezském finančním ředitelství. Byl poslancem moravského zemského sněmu i říšské rady. V letech 1861-1863 a 1870-1876 byl brněnským purkmistrem. (BLGGBL, Band I., ed. H. Sturm, München – Wien 1979).

⁴⁹ Tato společnost byla zemskou institucí a dlouho si držela dvojjazyčný charakter. Nicméně jak poukázal H. GLASSL: „Mährisches Landesbewusstsein am Beispiel eines historischen Vereines“, in: *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmischen Ländern*, München 1986, s. 61-70, historicko-statistická sekce tíhla spíše k prosazování německého pohledu na dějiny Moravy a stále více se stávala orgánem nacionalizující se německé společnosti na Moravě.

českého, jak dosvědčují odkazy českých dějepisců. Např. V d'Elvertově *Beiträge zur königl. Städte Mährens, insbesondere des k. Landeshauptstadt Brünn* (1860) si mohl dobový čtenář přečíst mj. stať o původu měst a měšťanstva, jež byla zasazena do širší evropské perspektivy, neboť se zakládala na recepci tehdejší německé historiografie, zabývající se poměrně vydatně obecnými dějinami měst nejen v Německu, ale i v dalších zemích Evropy.⁵⁰ Až na výjimky – dějiny Olomouce od Willibalda Müllera a pětisvazkovou kroniku Brna od Gustava Trautenbergera – se však během čtyřiceti let objevovaly jen drobnější práce, kompilace ze starších topografií a nepříliš propracované nárysy. Pociťovaný deficit dokládala na sklonku století, tedy již v kontextu výraznější nacionalizace německé společnosti na Moravě, snaha *Německého Spolku pro Dějiny Moravy a Slezska*⁵¹ podnítit psaní městských dějin prostřednictvím veřejné soutěže. Sto zlatých a dále honorář za uveřejnění na stránkách historického časopisu či v podobě samostatné knihy čekal na německé spisovatele, kteří do konce roku 1899 odevzdali „vollständige Bearbeitungen der Geschichte einzelner deutscher Städte oder deutscher Gegenden in Mähren und Oesterr.-Schlesien“, avšak za předpokladu, že tyto práce budou nejen ucelené, srozumitelné a zajímavé pro širší veřejnost, ale budou se také opírat o vědecké a kritické metody, přičemž objasní „den Zusammenhang der örtlichen Ereignisse mit der Geschichte des Landes, gegebenen Falls auch des Staates.“⁵² Na základě soutěže se pak objevily již na přelomu století dějiny Litovle, Moravského Berouna nebo Rýmařova, ale také rozšířené dějiny Svitav.

2.4. Slabost městského dějepisectví v polské Haliči

V polsko-haličském prostředí byla produkce městských monografií o poznání slabší oproti českým zemím. Nešlo jen o počet vydaných publikací, ale také o jejich rozsah a povahu. Heuristika mě dovedla k dvaceti třem samostatně vydaným polským publikacím.⁵³ Přestože jsem se zaměřil na polské dějepisy, nedomnívám se, že by

⁵⁰ CH. d'ELVERT: *Beiträge zur Geschichte der königl. Städte Mährens, insbesondere der k. Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1860.

⁵¹ Spolek vznikl transformací Historicko-statistické sekce. Srov. GLASSL, „Mährisches Bewusstsein“ cit., s. 68-70.

⁵² „Preisausschreiben“, *Zeitschrift für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 1898, r. 2, s. 197-198.

⁵³ Systematický obraz o šíři městského a lokálního dějepisectví v druhé polovině 19. století lze vytvořit z: L. FINKEL, *Bibliografia historyi polskiej*, 3 sv., Lwów-Kraków 1891, 1895, 1906, *Dodatek (obejmujący druki po koniec r. 1900)*, Kraków 1906. Méně úplné, ale přesto užitečné vodítko pro vyhledání městských monografií nabízí též starý katalog Jagelonské knihovny v Krakově. Rozsah a kvalitu městského dějepisectví 19. a první třetiny 20. století zhodnotila rovněž L. CHAREWICZOWA: „Stan badań nad

ukrajinsky psané práce významně navýšily celkový počet. Některá města našla ucelené dějiny alespoň v časopisech: v *Przewodniku Naukowym i Literackim*, měsíční příloze *Gazety Lwowské*, vyšly do konce století dějiny šesti menších měst. Zájemce pak mohl nalézt stručné dějiny řady měst i v monumentálním *Slowniku Geograficznym* nebo ve starších topografických pracích. Podobně jako v případě německé Moravy došlo k rozvoji dějepisectví měst až na přelomu století, kdy se objevilo několik dalších prací. Nastíněnému stavu městského dějepisectví se vymykala obě velká města v zemi, Lvov a Krakov. V Krakově rozvíjelo od sklonku 19. století lokálně-historickou činnost mj. *Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, avšak významnou roli v rozvoji dějepisectví hlavních haličských měst sehrály univerzity, archivy, knihovny (Ossolineum, Biblioteka Jagiellońska), krakovská Akademie Umiejętności, a ke konci století i městská muzea.⁵⁴

Nepoměr množství monografií částečně odrážel rozdíl v hustotě městských sítí. Vydeme-li z počtu měst a městeček pro jednotlivé korunní země např. podle statistiky z roku 1872, shledáváme výrazně vyšší počet měst v Čechách oproti Haliči (372:83) navzdory srovnatelnému počtu obyvatel (5,1 mil.:5,4 mil.); v případě městysů byl poměr vyrovnaný (226:230).⁵⁵ Průkaznějším ukazatelem nerovnoměrnosti však byl omezený rozsah publikací. Pět polských prací nedosahovalo ani dvaceti stránek a naopak jen pět prací přesáhlo dvě stě stran.⁵⁶ Nejobsáhlejší monografie haličských měst sotva snesou srovnání s obsáhlými dějinami Litoměřic, Liberce, Náchoda, Olomouce nebo Tachova, ale i řady velmi malých měst jako Dobruška, Velvary, Ždánice nebo Jílové u Prahy. Právě množství a rozsahy monografií malých měst a městeček v českých zemích nejvíce kontrastovaly se stavem v Haliči, kde se z malých měst dočkaly většího textu (nad sto stran) jen Myślenice, Skole, Jazłowiec a Jezupol.

Polští historikové si nicméně uvědomovali nedostatečný rozvoj městského, resp. lokálního a regionálního dějepisectví, a někteří z nejpřednějších začali ke konci století vyzývat k větší aktivitě i kvalitě. Např. Ksawery Liske⁵⁷, profesor historie na Lvovské

dziejami miast polskich”, *Przegląd Historyczny*, sv. 27, 1928, s. 139-152.

⁵⁴ K rozvoji krakovského dějepisectví srov. např. *Historiografia Krakowa i jej twórcy*, Kraków 2005.

⁵⁵ Václav KRÍŽEK, *Statistika císařství Rakouského čili říše Rakousko-uherské*, Praha 1872, s. 68 a 72. Počet obyvatel dle sčítání r. 1869.

⁵⁶ Nejobsáhlejší monografie o Stanislavově čítala 355 stran, z čehož však byla velká část věnována popisu okresu. Také obsáhlejší monografie Przemysla věnuje mnoho prostoru důkladnému popisu archivních fondů města.

⁵⁷ Ksawery Liske (1838-1891) patřil k ústředním postavám polské historické vědy druhé poloviny 19. století; byl profesorem dějin na univerzitě ve Lvově a ředitelem Zemského archivu ve Lvově, ale také zakladatelem *Polskiego Towarzystwa Historycznego* a časopisu *Kwartalnik Historyczny*, jehož byl i prvním šéfredaktorem.

univerzitě, vznesl otázku, jak probudit vědecký život v provincii. V referátu určeném pro druhý sjezd polských historiků (Lvov 1890) upozornil, že veškerá vědecká aktivita se koncentruje v Krakově a Lvově, kde se pochopitelně soustředí na obecnější otázky celopolských dějin a nepodněcuje regionální badatelskou činnost. Absence výraznější lokálně, resp. regionálně-historické aktivity však podle Liskeho představovala zásadní deficit právě z hlediska obecné polské historiografie:

Dopóki...na prowincji nie obudzi się ruch taki, dopóki też prowincja nie powstane ze swego letargu, dopóki nie weźmie udziału w tym życiu na równi ze stolicami, dopóty nie możemy powiedzieć, że u nas dzisiaj rzeczywiście panuje życie naukowe w całej pełni. Poznajemy na przykład dzieje całości Rzeczypospolitej, ale nie poznajemy jej dziejów prowincjonalnych i lokalnych, a jakżeż można poznać dokładnie całość, nie znając jej części.⁵⁸

Liske, jenž podpořil místní dějepiscectví též některými edičními počiny⁵⁹, volal zejména po utváření učených spolků v jednotlivých městech, které by sdružovaly místní inteligenci. Jejich prvním cílem pak mělo být sestavení všestranného popisu daného města.

O deset let později – v roce, jenž ohraničuje naše zkoumané období – vystoupila na dalším historickém sjezdu polských historiků (Krakov 1900) otázka městských dějin do popředí mnohem výrazněji. Aleksander Czołowski⁶⁰ se ve svém vystoupení zasazoval o systematické shromažďování hmotných památek měšťanské provenience coby pramenů k dějinám měšťanstva, s vyhlídkou na zřizování městských muzeí.

Podobně jako Liske poukazoval i Czołowski na západoevropská města – na jejich příkladnou péči o místní památky a historii – přičemž podotýkal, že rozvoj městského muzejnictví v obou haličských metropolích a bádání o krakovském a

⁵⁸ Cit. dle reedice: Ks. LISKE: „W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji?“, in: *Małopolska: regiony – regionalismy – male ojezyny*, r. IV., Kraków 2002., 211-215, zde s. 212. K významu Liskeho pro rozvoj polské regionální historie srov. tamtéž F. KIRYK: „Ksawery Liske. U źródeł naukowej regionalistyki polskiej“, s. 91-98 a také TÝŽ: „Tradycje badań regionalnych w działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego“, in: J. HAMPEL (ed.), *Regionalizm – tradycje – wyzwania – perspektywy: Materiały z pierwszego sejmiku Małopolskich Stowaryszeń Regionalnych*. (Kraków, 1. grudzień 2006 r.), Kraków 2006, s. 14.

⁵⁹ Jednalo se především o edici dokumentů *Akta Grodzkie i Ziemskie*, také o edici cestopisů *Cudzoziemcy w Polsce*.

⁶⁰ Aleksander Czołowski (1865-1944), žák Ks. Liskeho, působil především jako ředitel lvovského archivu a pod něj spadajících muzeí. Zasloužil se o rozvoj lvovského a krakovského městského muzea. Badatelsky se zaměřoval především na dějiny Lvova, napsal však také historickou monografii města Jezupola.

lvovském měšťanstvu „nie mogą jeszcze dokonać wszystkiego i dać obraz kultury całego polskiego mieszczaństwa, którego zabytków tak mało znamy dotąd.”⁶¹ Donedávna „macešský” přístup polské historiografie k studiu dějin polského měšťanstva se podle Czołowského sice výrazně zlepšil, avšak „daleko im jeszcze ... do pełnego obrazu, do krytycznego poznania, jakie stanowisko zajmowało to mieszczaństwo w naszym organizmie społecznym.”⁶² Czołowski přitom argumentoval, že měšťanstvo se svými právy představovalo vedle šlechty a duchovenstva nejdůležitější součástí systému polského státu,

Mnohem kritičtěji se vyjádřil k problému města v dějinách Polska a především dosavadního městského dějepisectví Stanisław Kutrzeba, v té době ještě mladý historik, jenž se zařadil mezi elitu polské historiografie v nastupujícím století. Na řečnickou otázku, jak to vypadá s dějinami měst, si autor odpověděl nekompromisně: „Dziś śmiało możemy powiedzieć, że jestto przedmiot nietknięty. Trochę zrobiono dawniej, ale przecie niewiele i w sposób, który dziś nas zadowolnić nie może.”⁶³ Kutrzeba zhodnotil kladně v podstatě jen edice pramenů vztahující se k hlavním polským městům (Varšava, Poznaň, Krakov a Lvov), vyzdvihl Szujského nárys dějin Krakova a Łozińskiego práce o lvovském měšťanstvu, a upozornil na několik „lepších” monografií (Przemysł, Stanisławów, Nowy Sącz). Historickou příčinu žalostného stavu dějepisectví polských měst pak shrnul následovně:

Na pierwszy plan w historii Polski wysunął się stan szlachecki, tak, iż dla reszty ludności brakło miejsca do rozwinięcia działalności na większą skalę. Ten historyczny proces wpłynął silnie na rozwój naszej nowszej historyografii. Uwaga uczonych zwróciła się głównie do badań nad szlachtą. Do tego przyczyniło się w znacznej mierze, że do niedawna w naszej literaturze historycznej górował prąd do przedstawiania tylko historii politycznej. Jeśli ją miano na względzie, oczywiście działalność szlachty musiała zasłonić resztę. Kiedy zaś – niezbyt dawno – wzięto się do studyów nad społeczeństwem, najbardziej pociągała uczonych ta warstwa dominująca, najłatwiej można było wziąć się do opracowania ustępów z jej

⁶¹ A. CZOŁOWSKI: „O potrzebie badania i gromadzenia zabytków municypalnych, cechowych, brackich itp.”, in *Pamiętnik III. zjazdu historyków polskich w Krakowie*, Kraków 1900, s. 3. (Příspěvky mají vlastní stránkování).

⁶² Tamtéž, s. 2.

⁶³ S. KUTRZEBA: „W sprawie historii miast w Polsce” (kratší verze), *Pamiętnik III. zjazdu op. cit.*, s. 1.

dziejów, gdyż materyały, wydane w celu wyjaśnienia polityki Polski, zawierały również obfity zasób wiadomości i dla tych także kwestyi.⁶⁴

Avšak kromě historického – a v jeho důsledku také historiografického – upozadění měst si Kutrzeba uvědomoval ještě jiný problém: kulturní zaostalost a chudobu menších měst. Ostatně také pro něj spočíval hlavní problém v nedostatku historické práce na *provinciální* úrovni: „Po całym obszarze Polski rozsiały się miasta i miasteczka. I one także żyły i mogą mieć swoją historję. Czy co dla nich zrobiono? Na ilość bardzo niewiele tych rozprawek, o jakości lepiej zupełnie nie mówić.”⁶⁵ Kutrzeba viděl řešení především v rozsáhlém a systematickém vydávání archivů středních a malých měst. Neskrýval přitom svou skepsi ohledně potenciálu samotných polských měst a hovořil proto jednoznačně ve prospěch podniku „shora”:

„Zarówno w Niemczech, jak i we Francyi i Włoszech prowadzi się robota z osobna dla każdego miasta. Każde z nich stara się samo o wydawnictwo swoich źródeł, nie ogląda się na jakąś szerszą inicjatywę. Inaczej jednak musi być u nas. Tam miasta są zamożne, stan kultury wyższy. U nas, jeśli zostawimy inicjatywę i przeprowadzenie tego zadania siłom jednostek, nie doczekamy się napewno żadnego rezultatu nawet po wielu latach. Trzeba koniecznie, by jedne ręce ujęły sprawę, popchnęły ją naprzód.”⁶⁶

Myšlenky krakovského sjezdu záhy rezonovaly v širším kruhu haličských historiků. Jan Sygański, autor příznivě hodnocených dějin Nowego Sącza⁶⁷ z počátku 90. let, se odkázal na slova Kutrzeby v předmluvě ke své nové studii *Historja Nowego Sącza od wstąpienia dynastji Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, která vyšla knižně roku 1901. Ve jménu vzkříšení městského dějepisectví Sygański argumentoval, že dějiny měst „należy...do całości dziejów Polski, w której zamożne i patryotyczne mieszczaństwo zwłaszcza za Jagiellonów i Wazów, tak ważną odgrywało rolę.”⁶⁸ Autor také doufal, že jeho práce k vnitřním dějinám města poslouží jako případová studie k obecnému poznání vývoje měst a měšťanstva v rámci celého bývalého Polska. Také

⁶⁴ KUTRZEBA: „W sprawie...” (kratší verze) cit., s. 1.

⁶⁵ Tamtéž, s. 2.

⁶⁶ KUTRZEBA: „W sprawie historyi miast w Polsce”, (delší verze), *Pamiętnik III. zjazdu* cit., s. 3-4.

⁶⁷ Syntéza a její recenze, poté další práce.

⁶⁸ J. SYGAŃSKI, *Historja Nowego Sącza od wstąpienia dynastji Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, Lwów 1901, Przedmowa, s. I.

Władysław Kucharski narážel na projev S. Kutrzeby v dějinách Sanoku z roku 1906. Rovněž jeho obhajoba dějin měst směřovala v první řadě k potřebě celistvosti polských dějin, nikoliv na rostoucí měšťanské sebevědomí:

„Chcąc poznać całość, trzeba znać jej części składowe. Szereg rozlicznych monografii i przyczynków, tudzież skiczów historycznych, to właśnie owe cegiełki, z których ma powstać wspaniały i harmonijnie pojęty gmach naszych dziejów; lecz w ich rozmaitości dotychczasowej brak nam do dziś ... potężnego akordu, co zamilkł z upadkiem miast polskich, brak nam historii tych miast, pełnych rozgwaru życia mieszczan, którzy przecież jedną klasę społeczną stanowili i w dziejach narodu polskiego odegrali pewną rolę.⁶⁹

V argumentaci se každopádně odráží zřetelný posun v pojetí polského národa, jenž má zahrnovat všechny společenské vrstvy. Zvláště v zaostalé Haliči se navíc proměna ideje národního kolektivu pojila s rostoucím vědomím polských elit, že hospodářský vzestup kriticky závisí na existenci střední třídy. Např. právě v Sanoku, deset let před vydáním zmíněné monografie, prohlašovala redakce regionální *Gazety Sanocke* v programovém úvodníku, že se bude snažit o růst významu měšťanstva jako společenského a politického činitele, přičemž se odkazovala na příklad ostatních evropských států.⁷⁰

2.5. Příčiny nerovnoměrného vývoje městských dějepisectví

Po stručném nástinu můžeme položit otázku, kde hledat příčiny odlišné dynamiky lokálního dějepisectví měst. Nabízí se hned několik odpovědí. Bez nároku na úplnost uvedme následující: Za první, míra urbanizace regionů. Za druhé, přítomnost a relativní význam sociálních vrstev, které by měly zájem na produkci městského dějepisectví. Za třetí, síla potenciální čtenářské obce. Za čtvrté, stav rozvoje dějepisné infrastruktury. Za páté, charakter etnického konfliktu. Za šesté, úloha měst v národním vědomí a v národních naratívech.

⁶⁹ W. KUCHARSKI, *Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów: Monografia historyczna*, Lwów 1906, Przedmowa, s. III.

⁷⁰ *Gazeta Sanocka*, 1.1. 1896, r. II., n. 39. (okazowy), s. 1. „...tylko równomierne działanie wszystkich czynników społecznych, jakimi są u nas szlachta, mieszczaństwo i lud, jest w stanie dźwignąć kraj na należne mu stanowisko (...) Dążyć przeto będziemy, aby i polski stan średni stał się równie ważnym czynnikiem wewnętrznego ustroju naszego społeczeństwa, aby nabrał należytej siły i politycznego znaczenia, tak potrzebnych naszemu narodowi do należytego rozwoju.”

První tři vysvětlení spolu do značné míry souvisejí a vážou se socio-ekonomickému profilu jednotlivých oblastí. Pokusme se tedy zhodnotit význam jednotlivých vysvětlení. Naznačil jsem, že prostý rozdíl v počtu měst zčásti vysvětluje malý počet monografií v haličském případě ve srovnání s českými zeměmi.⁷¹ Absolutní čísla však nevysvětlují, proč se v Haliči objevovaly práce vesměs menšího rozsahu a proč se městské dějepisectví – na rozdíl od českých zemí – povětšinou vyhýbalo malým městům. Je třeba vzít v úvahu další faktory, jako např. hospodářský rozvoj měst či skladbu městské společnosti a její sociálně-kulturní profil.⁷² České země tvořily průmyslové jádro rakouské monarchie, zatímco Halič byla periferií mocnářství a patřila k zaostalým zemím převážně agrárního rázu.⁷³ Hospodářská složka polsko-haličských středních vrstev – resp. polská buržoazie – byla slabá. Malá haličská města byla chudá a životní úroveň jejich obyvatel podstatně nižší.⁷⁴ České země se vyznačovaly velmi vysokou mírou gramotnosti své populace.⁷⁵ Naproti tomu Halič patřila k zemím s velkou negramotností, která jen částečně poklesla ke konci 19. století, a také se slabě rozvinutým školstvím.⁷⁶ Kombinace těchto aspektů vede k závěru, že potenciální čtenářstvo městských dějepisců bylo v průměru daleko omezenější než v případě českých zemí, stejně jako ochota měst financovat vydávání svých dějin. Naproti tomu je třeba zohlednit netržní stránku městského dějepisectví: část dějepisné produkce v českých zemích byla podporována institucionálně, zatímco mnohé dějepisny vycházely nákladem samotných autorů.

Z hlediska infrastruktury dějepisné práce měla polská společnost v Haliči určitou výhodu v tom, že disponovala hned dvěma univerzitními centry, zatímco Češi i Němci

⁷¹ K urbanizaci Haliče srov. např. H. PETRYSZYN: „Definicja miasta a i problem urbanizacji Galicji w okresie autonomii“, in: Z. BEIERSDORF; A. LASKOWSKI (eds.), *Rozwój przestrzeni miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło 2001, s. 63-78; T. GAŚOWSKI: „Urbanizacja Galicji w dobie autonomicznej“, *Studia Historyczne*, R. XXVIII, 1985, Z. 2, s. 223-243.

⁷² Pro české země např. J. MATĚJČEK, „Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti“, in: J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 3, Opava 1993, s. 169-342.

⁷³ Srov. např. J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 89.

⁷⁴ K malým haličským městům a jejich obrazu např. na stránkách různých dobových periodik, cestopisů a obecnějších pojednání o Haliči srov. J. HOFF, *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005; TÁŽ, „Wygląd małych miast galicyjskich w XIX i na początku XX wieku“, in: BEIERSDORF; LASKOWSKI (eds.), *Rozwój przestrzeni miast galicyjskich* cit., s. 97-108.

⁷⁵ Srov. např. J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši* cit., s. 102-105. Autor poznamenává, že Češi byli vůbec nejgramotnější národnost v Habsburské monarchii (gramotných bylo 937,7 z 1000 osob starších 6 let; zatímco průměr představoval 653,9), což vysvětluje mj. mimořádným významem, který vlastenci přisoudili vzdělání širokých vrstev národa, tradici rozvinutého školství a zakořeněným zvykem samostatného čtení v českých rodinách (102-103).

⁷⁶ J. ZDRADA, *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa 2005, s. 654.

se museli spokojit jen s jednou univerzitou. Na Moravě pak podobné centrum chybělo úplně. Také co se týče některých dalších velkých vědecko-badatelských institucí (akademie, historické spolky, vědecké časopisy), ale i jiných předpokladů (např. historické syntézy), držela Halič přinejmenším krok. Naproti tomu se Halič vyznačovala mnohem řidší a pozvolně se rozvíjející sítí institucí v regionální úrovni, zvláště škol (s výjimkou gymnázií), místních muzeí či naučných spolků. V této skutečnosti hledal příčinu slabého rozvoje městského dějepisectví např. J. Leniek, jenž v předmluvě k dějinám Tarnova z roku 1911 připomínal absenci muzeí a knihoven a selhání pokusů o vytvoření životaschopných naučných spolků v regionální rovině. Vedle tohoto deficitu viděl Leniek problém také v permanentním odlivu kvalitních středoškolských profesorů – potenciálních dějepisců – z regionálních měst, chápaných jen jako přechodné stanice, do hlavních měst.⁷⁷ Je nicméně otázkou, jak dalece vývoj infrastruktury v centrální a regionální rovině ovlivňoval rozvoj místního dějepisectví. V česko-německém případě např. univerzita nehrála výraznou roli, nepočítáme-li však výchovu místních dějepisců. Nedostatek regionálních osvětových institucí zčásti mohla zastoupit struktura církevních institucí. Také migrace učitelů do větších měst nebyla typická jen pro Halič.

Vedle těchto faktorů existovaly příčiny, které výrazněji souvisely s národní problematikou. Rámcové srovnání českých zemí a Haliče naznačuje, že v Haliči chyběly výraznější nacionalizační pohnutky, které podněcovaly dějepisectví zvláště v Čechách. Tam korespondovala bohatá produkce městských dějepisů s intenzivním zápasem dvou poměrně rychle zformovaných a sebevědomých národních společností.⁷⁸ „Boj o města“, který se okamžitě s nástupem ústavní éry v 60. letech 19. století rozhořel na úrovni komunální politiky (tzv. boje o radnice) a společenského života (národní spolky), ale i v symbolické sféře (nacionalizace městského prostoru), vytvářel na obou stranách společenskou poptávku po tematizaci národnostních otázek v místních dějinách nebo historickém dokazování češství a německosti měst. Zvláště důležitou okolností byla proměnlivost vztahu mezi etnickou většinou a menšinou, na kterou poukázal Jiří Kořalka: Němci i Češi se střídavě nacházeli v pozici menšiny nebo většiny podle toho, jaká geograficko-politická rovina se vzala v úvahu.⁷⁹ Obě společnosti tak pociťovaly

⁷⁷ J. LENIEK; F. HERZIG; F. LEŚNIAK, *Dzieje miasta Tarnowa*, Tarnów 1911, s. 3-4.

⁷⁸ Dle Hrochovy koncepce mělo již české národní hnutí v druhé polovině 19. století masový charakter, nacházelo se ve fázi C. Do konce století se také doformovala sociální skladba české společnosti. Srov. např. M. HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století: Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986.

⁷⁹ KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši a v Evropě* cit., k národnostní otázce s. 138nn: Kořalka vymezil tyto situace: a) Němci jako většina a Češi jako menšina v širším středoevropském státním útvaru, b) Češi

neustálé ohrožení, resp. jejich elity takový pocit utvářely. Také v Haliči lze hovořit o národnostním zápase mezi Poláky a Rusíny, resp. Ukrajinci. Jeho parametry však byly odlišné. Sociální hranice daleko výrazněji kopírovala etnické rozhraní. Haličská autonomie z roku 1867 vedla k hegemonii polských konzervativních elit a výrazně znesnadnila nástup ukrajinského hnutí v politické rovině. Ukrajinské národní hnutí se dostalo do své masové fáze až na počátku 20. století a ukrajinská národní společnost se formovala pomalu.⁸⁰ Polsko-ukrajinský konflikt se proto omezoval především na zápas politických reprezentantů či inteligence. Mezi českou a haličskou situací se pak nacházela Morava, kde výrazná agitace vycházela z české strany, zatímco německé etnikum se národně vyhranilo relativně později. Ani slabší intenzita nacionálního soupeření však nemůže zcela vysvětlit zaostávání polského městského dějepisce. Lze např. namítnout, že místní dějiny se nabízely jako vhodný nástroj pro uchování polské národní paměti ve svém teritoriálním rozměru, jak poukázal Julian Dybiec na příkladu *Słowniku Geografycznego* a dalších geografických projektů ve své práci o zachování polské identity prostřednictvím kulturních podniků.⁸¹

Posledně uvedené vysvětlení – role měst v národním vědomí – rozpracovala již před časem Elżbieta Rybicka, která v širší perspektivě studia města v polské literatuře interpretovala relativní nezájem o města v 19. století a jejich objevení ze strany polské inteligence na počátku 20. století z hlediska proměny národního vědomí. Přestože se autorka zaměřila zvláště na literaturu, zahrнула i diskurzy vědy. Rybicka hovoří o antiurbanistickém mýtu v polském vědomí 19. století, v němž byla města chápána jako cizorodý prvek, vydělený z „představovaného“ národa. Na počátku 20. století však došlo k obratu k městu. Vedle literatury a nastupující sociologie polského města si autorka mj. povšimla i historiografického příklonu k městu, jenž podle ní dokládaly nově se objevující studie a v neposlední řadě i monografie měst.⁸²

Antiurbanismus, či alespoň vytěsnění měst z představy národa, úzce souvisel se specifickým vývojem polské společnosti, která postrádala silnou střední třídu a inteligenci měšťanského původu. Tato skutečnost byla historicky podmíněná faktickým

jako většina a Němci jako menšina v zemích České koruny, c) Němci jako většina a Češi jako menšina v německém území Čech, d) nerovnoprávné menšiny v obcích zastupitelstvech a samosprávě českých a moravských měst. (s. 143-149).

⁸⁰ Srov. např. A.S. MARKOVITS; F.E. SYSYN, *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Cambridge (Mass.) 1982.

⁸¹ J. DYBIEC, *Nie tylko szabły: nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795-1918*, Kraków 2004.

⁸² E. RYBICKA, *Modernizowanie miasta: zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*, Kraków 2003.

vytěsněním měst a městského obyvatelstva z polské společnosti, v níž se hegemonem stala šlechta. S ohledem na městské dějepisectví lze tedy učinit dva závěry. Z hlediska sociální identity chyběla v polské společnosti sociální vrstva, jež by se obracela k dějinám měst jakožto ke svému sebeidentifikačnímu prostředku. Z hlediska národní identity lze pak říci, že města nebyla považována za tradiční jádro či zdroj národního kolektivu: tím byl venkov, a přesněji řečeno šlechtický dvůr. Otázka proto zní, jaká úloha – pokud vůbec nějaká – byla městům a měšťanům přisouzena v konstrukci polských dějin ve srovnání s vyprávěním českým a německým.

V národních historických diskurzech lze vysledovat a rekonstruovat příběhy, vztahující se městům v obecné rovině. Objevovaly se v nejrůznějších dílech obecného charakteru, tj. v syntézách národních dějin nebo v dílčích studiích, v různých pojednáních nebo v encyklopedických heslech. Tato práce se ptá, do jaké míry lokální městské monografie přejímaly tyto národní příběhy. Je proto zapotřebí podotknout, že není smysluplné, oddělovat obecnější texty od městských monografií. V průběhu výzkumu se totiž ukázalo, že velká národní vyprávění o městech se zčásti formovala právě jejich prostřednictvím. Některé městské dějepisy byly víceméně paradigmatickými texty národních příběhů měst. V následující části se pokusím nastínit základní kontury jednotlivých příběhů, abych ukázal, že faktor národa hrál svou roli v rozvoji městských dějepisectví, a zároveň připravil půdu pro další kapitoly.

Příběhy je třeba chápat ve weberovském duchu jako ideální typy, resp. jako určité abstrakce, které opomíjejí některé vnitřní rozdíly. Příběhům pak lze položit některé společné otázky. Jednak se obecně ptáme, jaký význam a jakou roli přisuzovaly městům a měšťanstvu v rámci národních dějin. Za druhé se analýza zaměřuje na dva sdílené historické momenty: jak příběhy hodnotily zakládání měst v kontextu tzv. středověké kolonizace a s tím úzce spjaté téma „německého“ rázu měst, a dále, jak interpretovaly politický ústup a hospodářský úpadek měst v raném novověku.

2.6. Německý národní příběh měst

Německý příběh o dějinách českých měst byl výrazně afirmativní. Město znamenalo zásadní téma pro německou historickou elitu, neboť se úzce pojilo s utvářením německé národní identity v rámci českých zemí. Města se řadila k historickým argumentům, jejichž prostřednictvím německý diskurs vytvářel příběh

nejen o přítomnosti, ale zejména o zásadní roli německého národa v českých dějinách, čímž formoval sebevědomí česko-německé společnosti. Na rozdíl od jiných argumentů – např. tezí o původním germánském osídlení českých zemí, o vazbě českých zemí k Říši Římské, o německých zdrojích christianizace Čech nebo o kulturním vlivu německého duchovenstva⁸³ – města nabízela řadu výhod. Za prvé se město vázalo k obecně přijímaným myšlenkám pokroku a rozvoje civilizace a vůbec k hodnotám středních vrstev. Za druhé bylo středověké zakládání měst procesem, jenž zásadně, trvale a v mnoha sférách ovlivnil vývoj českých zemí. Za třetí nebylo sporu ze strany českých historiků o tom, že městské zřízení přišlo do českých zemí z německých zemí, v německé podobě a díky německým osadníkům, jakkoliv se čeští autoři snažili tuto skutečnost relativizovat. Za čtvrté pak mohlo být město použito v dobové politické argumentaci *Německé pokrokové strany*, která se prosadila jako vůdčí složka německé společnosti v Čechách, a to díky specifické konstelaci politického spektra, v němž se političtí představitelé českého národa družili – spíše ze strategických důvodů – ke konzervativnímu táboru velkostatkářů.

Českoněmecký příběh o městech odpovídal dvojaké perspektivě českých Němců, která se jednak hlásila k německému národu coby velkému kulturně chápanému společenství a jednak se vztahovala k rámci Čech jakožto své užší vlasti. Na jedné straně tedy příběh zapadal do obecnějších německých narativů o východní kolonizaci, resp. germanizaci, a s tím spjaté civilizační mise.⁸⁴ Na straně druhé se však utvářel v úzké spojitosti a zároveň v polemice s českým národním vyprávěním, vyjádřeným především v díle F. Palackého.⁸⁵

Základ položila Schlesingerova liberální koncepce česko-německých dějin, formulovaná v jeho populárních *Geschichte Böhmens*,⁸⁶ kterou rozvíjeli další příslušníci *Spolku pro dějiny Němců v Čechách*, zvláště Lippert a Hallwich, ve svých městských

⁸³ Např. F. SEIBT: „Der Nationalitätenkampf im Spiegel der Sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848-1938“, in: LUFT Robert et al. (eds.), *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche: Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten von Ferdinand Seibt* (Festschrift zu seinem 75. Geburtstag), München 2002, s. 375-395.

⁸⁴ K utváření obecnějšího německého příběhu o germanizaci východních zemí srov. J. HACKMANN, Ch. LÜBKE, "Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtswissenschaft", in: J.M. PISKORSKI (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 179-217.

⁸⁵ K utváření a interakci českého a německého národního narativu v obecné rovině srov. J. ŠTAIF: „The Image of the Other in the Nineteenth Century“, in: N. M. WINGFIELD (ed.), *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, Berghahn Books 2003, s. 81-102.

⁸⁶ Schlesingerovu koncepci českých dějin v kostce a brilantně shrnuli např. KUTNAR, MAREK, *Préhledné dějiny* cit. V širším kontextu německé verze českých dějin srov. též SEIBT: „Der Nationalitätenkampf“ cit.

dějínách. Podvojná perspektiva, kterou Schlesinger důsledně sledoval – dějiny Čech a dějiny Němců v Čechách – určovala i dvojí význam městských dějin, které se staly příběhem českých Němců jako etnické skupiny, ale také příběhem, jenž spojoval německví s vývojem českých zemí. Východiskem byla myšlenka, že města v Čechách jsou úzce spjata s německvím. Toto spojení však nabývalo mezi německými autory, ale i v rámci jednotlivých textů, několika významových rovin, čemuž odpovídaly poněkud eluzivní termíny „deutsch“ a „Deutschtum“. V širším smyslu byla veškerá města v Čechách německá, neboť za svůj vznik vděčila německým kolonistům a – nebo – byla vytvořena podle německého vzoru. V užším smyslu se pak hovořilo o „deutschböhmisches Städte“ jako o městech, která v druhé polovině 19. století náležela do oblasti německého osídlení a měla etnicky německý, resp. smíšený charakter. Německví pak označovalo nejen etnickou skupinu, která se střídavými osudy vystupovala v českých dějínách, ale také německví zakotvené v institucích či ideách, k nimž patřilo např. městské právo či hodnoty, spjaté s politicky sebevědomým měšťanstvem.

Německý příběh českých měst v kostce zformuloval Emil Werunsky, profesor na pražské německé univerzitě, v přednášce s výmluvným názvem „Kulturně historický význam německých měst (Städtewesens) v Čechách.“⁸⁷ Jak nedávno poukázal Pavel Kolář, zasadil Werunsky vývoj měst do širšího rámce dějin evropské civilizace.⁸⁸ Po ovládnutí přírody představoval vznik měst projev i podmínku druhé epochální změny, jež přinášela zlepšení společenských poměrů neboli přechod od hrubé formy moci v primitivních státech k právnímu uspořádání. Měšťanstvo, prodechnuté mj. staro-germánským smyslem pro svobodu, vytvořilo střední vrstvu, jež zrušila mocenský řád založený na binárním vztahu vládnoucích a ovládaných. Werunsky, ale i další autoři, pak idealizovali středověká města jako předobrazy moderního liberálně-ústavního politického systému a zdroje progresivních myšlenek a moderního vývoje. Jak obrazně vyjádřil jeden z recenzentů dějin Litoměřic:

„Aus den engen dumpfen Stuben der Städte giengen jene Denker und Gelehrte, jene Dichter und Künstler hervor, welche mit ihren Ideen die Welt eroberten und

⁸⁷ E. WERUNSKY: „Die culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen“, *Mittheilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 20, 1882, s. 61-77.

⁸⁸ P. KOLÁŘ: *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa: Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900*, Band I, Berlin 2008, s. 194-196. Kolář zasadil přednášku do širšího kontextu Werunského pojetí ústavních dějin a obecněji rozvoje hospodářských, sociálních a ústavních dějin v německé univerzitní historiografii v Praze.

sie in neue Bahnen lenkten. Das rege Leben, der große Verkehr, der sich in ihnen kund gab, alle Bildung, die sich in ihren Mauern zusammen drängte, machten sie zu Stätten der Menschheitsentwicklung, die bis in die untersten, früher ganz vernachlässigten Gesellschaftsschichten drang und auch nach obenhin reformierend wirkte.“⁸⁹

Na rozdíl od západní Evropy chyběla podle Werunského ve východní Evropě sociální vrstva, z níž by se středověké měšťanstvo vyvinulo samo o sobě. Měšťanstvo a městské zřízení muselo být proto do východoevropských zemí implantováno jako hotový produkt.⁹⁰ Němci ostatně kladli důraz na absenci měst v plnohodnotném smyslu v českých zemích před německou kolonizací.⁹¹ Schlesinger např. vysvětloval, že

„Wenn man in Böhmen von Städten vor der deutschen Einwanderung spricht, so kann man darunter nur die Burgvororte, Dörfer am Fuße einer Burg oder befestigte Ortschaften verstehen, die zu Sammelplätzen der Krieger dienten, deren Bewohner aber keine staatsrechtliche Scheidung von der Landbevölkerung, keine Trennung der Rechtspflege, mit Einem Worte, keine Spur eines eigentlichen städtischen Lebens kannten.“⁹²

Čeští panovníci z řad pozdních Přemyslovců znali německé prostředí a dobře chápali význam měst pro rozvoj země a upevnění své moci. Jimi založená německá města měla sloužit jako hospodářská, ale také politická opora státu, namířená proti mocenským zájmům šlechty. Rozvoj německých měst v sepetí s panovnickou mocí pak vedl k zlaté době českých zemí za vlády Karla IV.

Zásadní obrat ve vývoji českých měst přinesla husitská revoluce. Ta měla z pohledu měst dva hlavní důsledky. Za prvé bezprostředně zlikvidovala německé obyvatelstvo ve většině měst, přestože německví nadále přežívali v právních institucích

⁸⁹ K. W. (Karl Werner?): "Geschichte der Stadt Leitmeritz" (rec.), *Literarische Beilage zu den Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, roč. X, 1872, s. 1-2, 17-19, 25-26, 41-42, 57-60, zde s. 1.

⁹⁰ Srov. J. ŽEMLIČKA, "Die Deutschen und die deutschrechtliche Kolonisation Böhmens und Mährens im Mittelalter" in: J.M. PISKORSKI (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 107-143. Pro české země důležitá zejména práce Rösslera, ...

⁹¹ Teprve na počátku 20. století se v německém dějepiscetví objevil alternativní výklad Bertolda Bretholze, jenž vyvolal polemiku mezi německými historiky. Odpovědí byla studie Adolfa Zychy, jež také retrospektivně zhodnotila náhledy německých i českých historiků na otázku původu a zakládání měst. Srov. A. ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Prag 1914. K polemice o kolonizaci srov. také ŽEMLIČKA, "Die Deutschen" cit, s. 123-126.

⁹² L. SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens* (2. vyd.), Prag 1870, s. 165.

počeštěných měst. Za druhé pak vedlo k růstu moci vysoké aristokracie, která využila antiněmecký sentiment lidu v boji proti německému měšťanstvu. Panská převaha vyvrcholila na přelomu 15. a 16. století, zvláště v tzv. Vladislavském zřízení zemském. Nicméně nástup habsburského absolutismu postupně zlikvidoval nejen moc měst (1547), ale díky porážce stavovského povstání roku 1620 také moc samotné aristokracie. Po roce 1620 sice nastal nový příliv německého etnika do měst a městský život se jazykově germanizoval, politicky i hospodářsky zničená města však procházela hlubokým úpadkem. Pozitivní funkce měst, které v pozdním 18. století ztratila poslední zbytky autonomie, přešel osvícenský absolutistický stát. Teprve roku 1848 se otevřela nová epocha rozvoje měst v mezích moderního konstitučního státu.

Jak bylo již několikrát zdůrazněno,⁹³ Schlesinger postavil proti sobě českou politiku, která stavěla na první místo národní zájmy, jimž obětovala i hodnotu svobody, a politiku německou, jež na první místo kladla právě občanskou svobodu. Právě o tom měly vypovídat české dějiny, které se v Schlesingerově podání ukazovaly jako takřka odvěký a heroický boj idealizovaného německého měšťanstva proti feudální šlechtě. Vláda i české národní elity si měly vzít ponaučení z těchto dějin, neboť zápas s feudalismem v 19. století ještě nekončil:

Die Deutschböhmen haben im Lande den dritten Stand gegründet und demselben im Mittelalter neben dem Feudaladel eine politische Stellung erobert. Sie haben den Kampf mit den Baronen, welche keinen freien Stand neben sich dulden wollten, zu Zeiten der Přemysliden und Luxemburger mit aller Tapferkeit geführt, sie haben in der neuen Zeit, als die Verfassung es ermöglichte, ihren Gesinnungen Ausdruck zu verleihen, abermals Stellung genommen gegen die feudalen Bestrebungen der zeitgenössigen Junkerpartei. In diesem zu allen Zeiten mit großer Hartnäckigkeit geführten Kampfe zwischen dem freien deutschen Bürgerthume und dem reaktionären Feudaladel haben weise Regierungen sich immer mit dem Bürgerthume vereinigt; denn die Gelüste des Adels richteten sich gerade so gut gegen die Macht der Krone, wie gegen die Autonomie des Städters.⁹⁴

Jakkoliv sebevědomě mohly znít argumenty o vyspělosti německé městské kultury a civilizační roli německých osadníků, ve skutečnosti spočívaly na defenzivně laděné rétorice, která reagovala na soudobý ústup německé nadvlády z mocenských pozic v

⁹³ Např. ŠTAIF: „The Image of the Other“, cit.

⁹⁴ SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens* cit., s. 655-656.

řadě měst. Dějiny měst měly ukázat, že Němci mají své místo v Čechách a zároveň varovat před hrozbou českého nacionalismu, jenž hrozil vytlačit německý, tak jako v minulosti. Husitství bylo varovným předobrazem. Absence společného a koordinovaného odporu německých měst, která záhy ztratila svou hlavu (Prahu) a spoléhala se na panovníka a německá vojska, byla jednou z příčin jejich tehdejší zkázy, zároveň však i poučením pro soudobé Němce.⁹⁵

2.7. Český národní příběh měst

Český příběh o městech se rovněž utvářel v rámci národního vyprávění a zároveň v interakci s vyprávěním německým. Vcelku předvídatelně představoval v mnoha aspektech převrácený obraz německého příběhu. Oba příběhy však měly také řadu styčných ploch a výchozích předpokladů, a nadto se vedle úsilí na obou stranách o sestavení konkurenčních národních vyprávění objevovaly také náznaky společného historiografického zájmu o obecné dějiny měst v českých zemích.

Shoda mezi oběma národními příběhy panovala především ve významu, jenž se přisuzoval městům nejen z hlediska rozvoje českých zemí, ale i kultury obecně či moderního státu. Například F. Zoubek podotkl v *Riegerově encyklopedii*, že díky svému bohatství vycházela především z měst „osvěta a všecken pokrok“ a proto také „všude právem pokládá se stav městský jako střední za jádro národu a hlavní faktor jeho civilizace.“⁹⁶ Také Jaromír Čelakovský, jenž pojednal o dějinách českých měst v rámci hesla „Čechy“ v *Ottově slovníku naučném*, označil zakládání měst za dílo, které „pro kulturní, politický a hospodářský vývoj země mělo význam nepopíratelně dalekosáhlý“, přičemž z politické perspektivy charakterizoval význam měst těmito slovy:

„Bylat' města všude středem vzdělanosti i stála v čele každému pokrokovému hnutí, jež přivedlo ku platnosti mnohé zásady, na nichž jest zbudován moderní stát. Zde ve městech přišla nejdříve ku platnosti myšlénka rovnosti občanů před právem a soudem, zde vyvinula se samospráva obecní a vypěstovaly cnosti občanské, zde hájilo se právo osobnosti ke svobodnému zkoumání a uskutečňovala se zásada náboženské snášenlivosti, zde zásady správy, které jsou ozdobou novověké

⁹⁵ Tamtéž, s. 434-435.

⁹⁶ Heslo „Město“, *Slovník naučný* (F. L. RIEGER, J. MALÝ eds.), sv. 5, Praha 1866, s. 264-267, zde. s. 265. (Autorem F.J. Zoubek)

společnosti, nejprve zapustily kořeny, slovem zde zřízení městské bylo obrazem a vzorem, podle kterého přetvořilo se zřízení státní.⁹⁷

Češi také jednoznačně uznávali německý původ městského zřízení v českých zemích. Několika způsoby se však pokusili relativizovat tuto skutečnost, resp. ji interpretovat způsobem, jenž snižoval její význam pro využití v německé historicko-politické argumentaci. Za prvé se poukazovalo na ne-německé kořeny městského zřízení. Za druhé se přijetí městského zřízení od jiné kultury pojalo jako kreativní adaptace a důkaz životnosti národa. Za třetí se zdůrazňovala pragmatická a ekonomická podstata německé kolonizace. Za čtvrté se položil důraz na rozhodnutí českých panovníků, kterým se zároveň vyčetla nedočkavost, ukvapenost či neprozřetelnost, která vedla k přílivu němectví. Za páté se objevily argumenty, že městské zřízení by se v Čechách nepochybně časem vyvinulo i bez německé kolonizace, resp. že městské zřízení bylo zavedeno do připravené půdy.

Důraz na neněmecké kořeny městského zřízení nebyl ani tak polemikou s nějakým opačným názorem, neboť část německé historiografie uznávala románský vzor středověkých měst,⁹⁸ ale spíše cestou, jak předejít myšlence o německé civilizační nadřazenosti. Např. Čelakovský vysvětloval, že

„...vlastní původ vyvinutějšího městského zřízení jako vůbec všeho, co nazýváme západoevrop-skou vzdělaností, musí se hledati namnoze v zemích románských, v Itálii a Francii. Odtamtud zřízení municipální rozšířilo se do zemí německých, zde rozmanitým způsobem přetvořilo se, jinak na jihu a jinak na severu, a takto přetvořené zřízení municipální zavádělo se u nás pomocí cizích, nejvíce německých přistěhovalců, při čemž zase zvláštní poměry naše domácí na další přetvořování a zdokonalování jeho působily. Původ tedy zřízení městského a mnohých také živností městských je větším dílem románský, a Němci jako my Čechové jsme v tom i mnohém jiném ohledu učni románského světa.“⁹⁹

Města nejsou německá ve své podstatě. Dostala pouze německou formu, když se instituce města adaptovala na německé prostředí, aby se pak podobně transformovala v českých zemích. Němci nebyli tvůrci nebo dědici městského zřízení, nýbrž jen „učni“,

⁹⁷ Heslo „Čechy“, OSN, sv. VI., 1893, OSN, sv. VI., 1893, s. 513. (Autorem Jaromír Čelakovský)

⁹⁸ Různé teorie původu středověkých měst shrnul např. I.A. BLÁHA, *Město: sociologická studie*, Praha 1914.

⁹⁹ Heslo „Čechy“, OSN, sv. VI., 1893, s. 513. (Autorem Jaromír Čelakovský).

kteří přijali městské zřízení o něco dříve, a stali se proto zprostředkovateli směrem na východ. Češi sice bezprostředně přijali města v německé verzi a německým prostřednictvím, jednalo se však o instituci, která ve svém jádru patřila k obecnému dědictví evropské civilizace. Přijímání institucí z cizího prostředí podle Čelakovského představovalo nezbytnou podmínku šíření pokroku celého lidstva a nikterak tedy neznačilo kulturní méněcennost daného národa:

„Že pak to, co jsme z ciziny přijali a čemu se přiučili, dovedli jsme náležitě zužitkovati ke svým vlastním účelům, a že cizí, dobré a osvědčené instituce dovedli jsme zavésti, dále zdokonalovati, ano národními nebo domácími učiniti, to nám ani Němcům neslouží k nijaké necti, neboť to jest důkazem zdravého, živoucího našeho organismu.“¹⁰⁰

Zdůraznění pragmatické povahy zakládání měst odpovídalo, nebo předcházelo, interpretacím, jež činily z importu městského zřízení – a kolonizace obecně – historické či kulturní poslání Němců na východě, včetně českých zemí. Citujme opět Čelakovského:

„Zakládání to bylo arci podnikem hospodářským, finančním, a bylo prospěšno i majetníku půdy, na které se město zakládalo, i tomu, kdo se na této půdě nově osazoval a na úkor ostatního obyvatelstva výsady sobě zjednával. Na nějaké ideální cíle, na šíření vzdělanosti a svobody osobní nemyslíl při tom asi nikdo, účely přitom sledované byly velmi prosaické...“¹⁰¹

Zatímco německé podání zdůraznilo zámožnost příchozích kolonistů, kteří přicházeli do českých zemí jako hospodářsky silné a politicky sebevědomé měšťanstvo na pozvání moudrých panovníků, aby pozdvihlo české země hospodářsky a upevnilo moc státu, vyzdvihli čeští autoři banální „pull-push“ faktory německé kolonizace: vnitřní problémy v Německu a ekonomické příležitosti, které se otevíraly před Němci, jež „vidouce“ v kolonizaci „větší své užitky a prospěchy, nežli měli doma, v Němcích,“¹⁰² přicházeli do Čech „hojně a rádi,“ ostatně podobně jako „k zlatým dolům americkým i australským stěhují se podnikavci všech národů, i Němci...“, přičemž – pokračoval Zoubek ve své

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Z. WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913, s. 8.

polemice s německými historiky – „kdyby někdo řekl že kromě pudu po výdělků ubírají se tam z bůh ví jakých příčin světových, od věků napřed určených, co by si lidé o něm pomyslili?“¹⁰³

Zčásti snižovalo kulturní zásluhy Němců i často opakované tvrzení, že čeští králové jednali neprozřetelně, nedočkavě, s vidinou rychlého zisku, a tak nedali příležitost domácímu obyvatelstvu, popř. jej znevýhodňovali.¹⁰⁴ S tím se pojila rovněž častá teze – rozpracovaná právním historikem H. Jirečkem – o přirozeném, autochtonním vývoji měst, přerušeném kolonizací. Zpětně ji zformuloval např. Inocenc Arnošt Bláha ve své sociologické studii: „Pravdou sice jest, že městské zřízení české přejaté bylo z Německa, stejně jako Němci je zase přijali ze zemí románských, ale i u nás by se byl zajisté svobodný stav městský vyvinul i bez německé kolonizace.“¹⁰⁵ K tomu sice nedošlo, nicméně samotný fakt, že městský stav se v českých zemích úspěšně zformoval, vypovídal o městotvorném potenciálu domácího prostředí a jeho nastoupené cestě k vlastní genezi měst:

„Vznik českých měst a české třídy městské nedá se jen tak snadno přičísti za zásluhu vůle panovníků a německé kolonisace. Neboť nová třída sociální nedá se vytvořiti umělým způsobem. ... Jestliže tedy ve 13. a 14. stol. vytvořila se u nás vrstva středního obyvatelstva, nebylo to jen proto, že k nám uměle byla přesazena z Němce, nýbrž že už tu všechny přirozené podmínky existovaly, jež dříve či později musily přivoditi týž výsledek. Z německa byl dán pouze popud. Kdyby nebyl přišel z Německa, byl by vznikl jistě i na domácí půdě, neboť i čeští kupci jezdili do Flander, Italie, Francie.“¹⁰⁶

Nicméně součástí ideové polemiky bylo také volání po objektivním hodnocení. Např. Čelakovský v *Ottově slovníku* vyzýval: „Nikomu nebud' upírána zásluha, jakou si kdo, národ i jednotlivec, při (zakládání měst) zjednával; avšak rovněž nebud' z neznalosti věci nebo z národního neb politického stranictví zveličována zásluha jednoho na úkor druhého.“¹⁰⁷ Podobně psal o nutnosti objektivního přístupu Zoubek v recenzi německých dějin Trutnova, sepsaných mladým J. Lippertem. Samotné dějiny města

¹⁰³ F.J. Zoubek, *O zakládání měst v Čechách v třináctém století*, Praha 1878, s. 25 a poznámka pod čarou č. 45.

¹⁰⁴ Např. heslo „Město“, *Slovník naučný* cit., s. 265, hovoří o vyhánění Čechů z bývalých župních podhradí a řemeslných či úrodných center, kteří tak uvolnili místo německým osadníkům.

¹⁰⁵ I.A. Bláha, *Město: sociologická studie*, Praha 1914, s. 38.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Heslo „Čechy“, OSN, sv. VI., 1893, s. 513. (Autorem Jaromír Čelakovský).

vcelku pochválil, autorovi však pochopitelně vyčetl, že je zasadil do dějinného rámce česko-německého střetávání, v němž slovanské obyvatelstvo stálo kulturně pozadu za vyspělejším německým obyvatelstvem, od něhož muselo nutně převzít městské zřízení:

„Máme-li dodělati se pravdivé historie stavu městského v Čechách, třeba by Češi i Němci bez předpojatosti původ a osudy měst stopovali a porovnávali; pak se dějinám Českým platně poslouží a Čechům ani Němcům neublíží; pak i spravedlivě vyniknou rozdíly povah obou národností, ale ne frázemi napřed v soustavu uvedenými, dle níž na jednu vážku nakladou se schopnosti a úkoly všechny, na druhou nic.“¹⁰⁸

Příběh měst jako takový se od německé verze lišil především v interpretaci. Města se rozvinula již za vlády posledních Přemyslovců a Lucemburků, nicméně „zlatá doba měst českých“ nastala až v době pohusitské, jak to zpětně stvrdil Zikmund Winter v stejnojmenné monografii: „...od ukončení husitských vojen, jest zlatá doba českých měst; XV. věk jest doba květu a síly české i uvědomění. Města jsou od té doby česká i na zevnějšek...“¹⁰⁹ Nehledě na kvetoucí českou kulturu jsou počestělá města uznána za třetí stav a dosahují tak vrcholu své moci. Německý i český příběh se pak shodoval na problému boje se šlechtou, v důrazu na přelomový rok 1547 a definitivní zvrát v době Třicetileté války. Avšak zatímco pro Němce byly pobělohorské časy obdobím útisku měšťanstva a svobody, v českém podání šlo o úpadek měst, jenž byl nedílnou součástí hlubokého ponížení národa jako vlasti, státu i etnické skupiny. Společný oběma příběhům byl také relativně dobrý konec, který nastal roku 1848.

Na rozdíl od Němců si česká historiografie nemohla přisvojit města jako národní výtvor. Jak tedy chápat význam městských dějin z české perspektivy? Jednak platilo, že také Češi byli do jisté míry společností (malo)městskou a středostavovskou, resp. takovou společností být chtěli. Dějiny měst tak měly sloužit k obrození českých středních vrstev. Zoubek se domníval, že „monografiemi městskými mají doličovány býti dějiny stavu někdy středního, který nyní příliš na minulost svou zapomíná, od níž, jako Češi vůbec od svých dějin, dobou sotva zašlou, životu společenskému a národnímu nepříznivou, nemile byl odloučen, ba odtržen.“¹¹⁰ Kulturní význam z perspektivy

¹⁰⁸ F. J. ZOUBEK: "Geschichte der königlichen Leibgedingstadt Trautenau von Julius Lippert" (rec.), in: *Památky archaeologické a místopisné*, r. XI., 1864, s. 79-80, zde s. 80.

¹⁰⁹ Z. WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913, s. 13.

¹¹⁰ F.J. ZOUBEK: "Dějepis města Přeštic a jeho okolí" (rec.), *Památky archaeologické a místopisné*, r.

národa se vázal k představě, že města tvořila arény rozkvětu českého národa v období mezi Husitstvím a Třicetiletou válkou. Dějiny měst v 15. a 16. století ukazovaly, že český národ nejenže si dokonale osvojil původně cizí instituce, ale dokázal je naplno rozvinout díky svému vlastnímu kulturnímu vkladu. Zároveň se však jednalo o dokazování – více či méně trvalého – češství měst.

S tím se pojil význam topografický, který vystupoval výrazně právě mezi českými historiky, jak se ukazovalo např. v případě A. Sedláčka a V. Praska. Města byla chápána ve smyslu míst jako součástí národně chápané vlasti. Svou roli zde nepochybně sehrál odkaz Františka Palackého, jenž vytknul za úkol „spojiti Čechy nynější s někdejšími také skrze místní dějepisy (...) aby nové pauto se uwilo, jenž wázati má krajany naše láskau k vlasti mocněji nad jiné...”¹¹¹ Vlast, která v českém myšlení úzce splývala s kategorií národa a zároveň bývalým českým státem, také dodávala význam politický. Podobně jako Němci viděli také Češi ve městech mocenskou oporu panovníka a českého státu, který však byl chápán jako stát „národní“.

Čeští historikové nicméně vyzdvihli národně-politický význam měst ještě v jiném smyslu. V určité analogii s německou liberální koncepcí zdůraznil zvláště Karel Tieftrunk úlohu pohusitských měst jako středního stavu, jenž

„...zrušiv během 15. století ve středu svém bývalou skrze německé osadníky zavedenou privilegovanost a oligarchickou vládu zámožných patriciův, a pojav v sebe čilé živly nižšího měšťanstva a řemeslnictva českého, znárodněl naprosto, i stal se hned začátkem 16. věku mocným politickým činitelem v národě českém.”¹¹²

Jako takový pak mohl „prospěšnou rovnováhu tvořiti mezi vyššími stavy a lidem poddaným i mezi králem a ostatním národem, zabraňuje jak aristokratické oligarchii tak královskému absolutismu v koruně české.”¹¹³ Tento potenciál potlačily události roku

XI., 1864, s. 78-79, zde 78.

¹¹¹ F. PALACKÝ: „Ohlídka we staročeském místopisu, zvláště krajůw již poněmčených”, in: TÝŽ: *Radhost. Sbirka spisůw drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky*, Díl první, Spisy z oboru řeči a literatury české a krásovědy, Praha 1871, s. 153. (původně čteno v setkání Královské České společnosti nauk 19.11.1845 a otištěno v ČČM 1846, I, s. 55-83).

¹¹² K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. L. 1547* (Novočeská bibliothéka č. XIX), Praha 1871, s. 9. Podobně F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě*, Díl V., část II., Praha 1867, s. 8.

¹¹³ K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých* cit., s. 10.

1547, díky kterým vzrostla síla státu na úkor „těch tříd a žvlův národa, které chovaly v sobě nejzdravější síly pro další vývoj národní.“¹¹⁴

2.8. Polský národní příběh měst

Polský příběh je primárně negativním příběhem o absenci. Představuje nicméně zajímavý protějšek k příběhu německému, jemuž se v určitém ohledu podobal. Zatímco se německý příběh utvářel zčásti ve vzájemné interakci s českým příběhem, což platilo také obráceně, polský příběh se formoval spíše uvnitř polského diskursu. Představoval totiž součást jedné kritické varianty polského národního narativu, neboť se do jisté míry pojil s tzv. krakovskou školou polské historiografie a její „pesimistickou“ interpretací polských dějin.¹¹⁵ Ta spatřovala primární příčiny zániku polské státnosti ve vnitřním vývoji polského státu a polské společnosti, přičemž města hrála v tomto příběhu jednu ze smutných rolí.

Jak jsem již uváděl výše, polští historikové 19. století nevěnovali mnoho pozornosti městům. Obecnější práce k městským dějinám prakticky neexistovaly a syntézy polských dějin se dotýkaly městské tematiky jen okrajově. I tak lze národní příběh polských měst částečně rekonstruovat např. z práce krakovského historika Michała Bobrzyńskiego *Dzieje Polski w zarysie*, jež vzbudila velkou debatu mezi polskými historiky.¹¹⁶ Jiný význačný syntetik, krakovský historik Jósef Szujski, podal relativně ucelený výklad v předmluvě k edici pramenů k dějinám Krakova. Retrospektivě shrnovaly příběh také některá encyklopedická hesla.¹¹⁷ Patrně nejsouvisleji zformuloval příběh polských měst Fryderyk Papée ve své studii o přelomu městských poměrů v 15. století.

Podle tohoto lvovského historika lze rámeček příběhu shrnout následovně. Ve 13. století došlo v Polsku k zakládání měst na německý způsob. Nastal hospodářský a politický rozkvět měst, který pokračoval ve 14. století zvláště za vlády Kazimíra Velikého. Tehdy se též – etnicky dosud německá – města podřídila polskému království

¹¹⁴ Tamtéž, s. 363.

¹¹⁵ K jednotlivým „školám“ v polské historiografii v 19. století srov. např. A.F. GRABSKI, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.

¹¹⁶ Srov. např. O. HALECKI, "Problems of Polish Historiography", *Slavonic and East European Review. American Series*, Vol. 2, No. 1. (Mar., 1943), p. 223-239.

¹¹⁷ Heslo „Mieszczanstwo”, *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, Tom X, Warszawa 1901 (1898-1904), Wyd. Tow. Akcyjnego, s. 165-166; Heslo „Miasta w Polsce” (autor M G-y), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 946-951.

a stala se spolu se šlechtou důležitým politickým činitelem ve státě. Ještě na přelomu 14. a 15. století, tj. za vlády prvních Jagelonců, zastávala města relativně dobré postavení a těšila se přízni panovníků. V 15. století se však Polsko začalo měnit ve stavovský stát, přičemž města zaujala v této kritické fázi pasivní postoj a nevčlenila se do nového politického systému. Podlamování právní autonomie měst ze strany šlechty pak vedlo k postupnému vytěsnění měst z politického systému:

„Jakżeż odmienną postać przedstawiały miasta polskie w początkach XV, a w początkach XVI wieku! W nową epokę dziejów polskich wchodziły one pozbawione wszelkiego politycznego wpływu, odarte z praw obywatelskich, zaopatrzone w stałego w osobie starosty prześladowcę. W organizacyi nowożytnego państwa polskiego dla nich miejsca nie było, zostali się na opatrności Boskiej i łasce króla. Ale Bóg wysoko a król daleko i ramię jego coraz bardziej słabło.”¹¹⁸

Papée ukončil vyprávění na počátku 16. století. Příběh by pokračoval postupným úpadkem měst, na němž měly vedle uvedených příčin podíl také změny v hospodářské rovině, především proměna obchodních tras a příklon Polska k zemědělské produkci, ale také zastaralost tradičních městských institucí. Nová fáze městského vývoje, ve které „zaczęto się o M[ias]-ta troszczyć, bo zrozumiano ich rolę w państwie,”¹¹⁹ nastala až v druhé polovině 18. století, tedy pozdě z hlediska polského státu.

Přes rozdílné akcenty se Papée, Bobrzyński i Szujski shodovali na dvou věcech. Osud měst pojali v těsné souvislosti s vnitřním vývojem polského státu, přičemž hlavní vinu přisuzovali trojici aktérů, na nichž ležela historická odpovědnost za politický sestup měst: samotná města, šlechtický stav a polští panovníci. Na města položil důraz zvláště Papée:

„Winne są przedewszystkiem same miasta, które w swem partykularnem rozbiciu, w swej kramarskiej apatyi, zaniedbały rozwoju swych politycznych praw, a przeto wskutek zmienionej państwa polskiego podstawy straciły stanowe i obywatelskie swe prawa, a wreszcie naturalnym rzeczy rozwojem i dawną ekonomiczną świetność. Prawa stanowe i obywatelskie muszą być wywalczone, muszą być

¹¹⁸ F. PAPÉE: „Przełom w stosunkach miejskich za Kazimierza Jagiellończyka”, *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej”*, 1883, r. 11, n. 6. s. 481-493, zde s. 491.

¹¹⁹ Heslo „Miasta w Polsce” (autor M G-y), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 946-951, zde 951.

okupione ofiarą mienia i krwi, ale na taki heroizm nie zdobyć się było naszym potulnym mieszczanom.“¹²⁰

Nedostatek hrdinství, jenž vyčítal Papée dávným měšťanům, kontrastoval s heroizací německých měšťanů v českých zemích, se kterou se setkáváme v předních pracích německých historiků, ale i s heroizací městského stavu z české perspektivy, podle které „statečnému chování se *měst* bylo...za to děkovati, že svobody stavovské nezůstaly toliko při pánech a rytířích, jako v Polště.“¹²¹ Totéž platí v menší míře také o absenci solidarity měst, která nedokázala čelit jednotnému postupu šlechty, jak se podle Papéeho ukázalo během útoků na autonomii městského soudnictví v roce 1454, kdy byla přijata tzv. něžavská statuta a roku 1461, kdy byla realizována v praxi v kontextu soudu s předními krakovskými měšťany za vraždu šlechtice. Právě šlechta byla dalším terčem historického odsudku. Slovy Papéeho:

„Winną jest dalej szlachta, że w swej zawiści, w swym egoizmie stanowym, upozorowanym narodową ku germanizmowi nienawiścią, pozbawiła stan mieszczański wszelkiego znaczenia w państwie i poniżyła go w obliczu społeczeństwa. Miasta bowiem już w ciągu wieku XV straciły były cechę niemiecką, a gniotąc je zniszczyła szlachta tylko przemysł i handel własnej ojczyzny.“¹²²

Podobně kritizovali šlechtický stav také Szujski a Bobrzyński. Kritika sobecké politiky šlechty vůči měštům však neodrážela zájmy formujících se středních vrstev. Byla formulována z perspektivy, jež nahlížela městský stav jako důležitý prvek v politickém a hospodářském systému. Politický význam měst, jenž se vposledku historicky nenaplnil, měl spočívat v tom, že města mohla poskytnout oporu panovnické moci proti aristokracii, čímž by se otevřela cesta pro vytvoření silného moderního státu. Takto uvažoval zejména Bobrzyński.¹²³ Na rozdíl od německých a českých interpretací měšťanstvo v Polsku nemělo být – v očích haličských konzervativců – v první řadě nositelem občanské svobody či demokracie, ale především státotvornou složkou.

¹²⁰ F. PAPÉE: „Przełom w stosunkach miejskich” cit., s. 492.

¹²¹ Heslo „Město“, Riegerova encyklopedie, ... s. 264-267, zde. s. 266. (autorem František Zoubek)

¹²² F. PAPÉE: „Przełom w stosunkach miejskich” cit., s. 492.

¹²³ Bobrzyński tuto variantu naznačil např. ve své polemicko-metodologické stati „Kdyby v dějinách”, v níž obhajoval svou metodu psaní dějin (BOBRZYŃSKI, *Dzieje* cit, s. 427.) Syntéza byla psána v implicitně komparativní perspektivě; vývoj polského státu zde představoval určitou variantu, resp. možnost, která však poukazovala na „roads not taken”.

Zároveň si haličsko-polská elita uvědomovala význam měst pro hospodářský a kulturní rozvoj společnosti. Šlechtická politika vůči městům se tak zpětně ukazovala jako velmi neprozíravá, neboť de facto podkopala základy státu i společnosti.

„Dobrodziejstwa, jakie na zachodnie społeczeństwo sprowadziło utworzenie się, utrzymanie i rozwielenienie mieszczaństwa: jego zachowawczy zmysł, oszczędność, zapobiegliwość, szanowanie pracy ręcznej i przemysłowej i średniego stanu, zostały dla naszego stracone: gdy też przyszły na to społeczeństwo idee nowożytnie, wnoszące równouprawnienie wszystkich, przybrały one u nas charakter odmienny, wzorowany na demokracji szlacheckiej, pobudzający wszystkich raczej do nieznoszenia wyższych od siebie, jak do rzetelnego, uczciwą pracą wysłużonego, własnej godności poczucia.”¹²⁴

Konečně se Papée a Bobrzyński shodovali i v tom, že v kritické fázi polských dějin chyběl v Polsku panovník s politickým génem, jenž by rozpoznal a potlačil tendence k vytvoření šlechtického státu, přičemž města by včlenil do politického systému moderního státu.

Také polská historiografie se potýkala s faktem, že městské zřízení přišlo do Polska odjinud, z německých zemí, přičemž zvláště německému etniku města také vděčila za svůj rozvoj. Zatímco v některých aspektech se pohled haličských historiků blížil české perspektivě, v jiných se trochu lišil. Jak ukázal J. Piskorski, německou kolonizaci hodnotili haličští historikové jednoznačně pozitivně.¹²⁵ Například Bobrzyński spatřoval v německé kolonizaci nezbytné východisko, jímž se rozdrobené a nájedzy Mongolů zpustošené Polsko mohlo ve 13. století zotavit z úpadku, a to navzdory riziku úplné germanizace: „Ratunek mógł tylko pryjść z zewnątrz. A zjawił się w postaci niemieckiej kolonizacji.”¹²⁶ A podobně se argumentovalo ještě v roce 1911 v jedné z polských encyklopedií: „A zaznaczyć trzeba, że w połowie w. XIII to sprowadzanie żywiołu obcego dla Polski było bardzo potrzebne z powodu najazdów

¹²⁴ J. SZUJSKI: „Kraków aż do początków XVgo wieku: wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta”, in: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od roku 1300 do roku 1400* (Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące, sv. IV), ed. F. Piekosiński; J. Szujski, Kraków 1878, s. IX-LXXXIII, zde s. LXXXII.

¹²⁵ J.M. PISKORSKI, „The Medieval 'Colonization of the East' in Polish Historiography”, in: TÝŽ (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 97-105.

¹²⁶ M. BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski w zarysie* (reprint dle 2. vydání z r. 1880), Warszawa 1977, s. 148.

tatarskich i wyludnienia silnego...”¹²⁷ Kolonizace měla také pozitivní účinek na polské obyvatelstvo, které se vracelo k půdě a hrnulo se do německých osad. Již na konci 13. století tak byla patrná velká proměna země, v níž rostl počet obyvatel, rozvinula se zemědělská a řemeslná výroba a prosperovala horní a obchodní města, v kterých se vybudovaly zdobné kostely v gotickém slohu. „Takie dobre, zbawienne skutki wywarła w Polsce kolonizacja niemiecka”¹²⁸ V polském narativu proto chybělo ambivalentní hodnocení polských panovníků, na rozdíl od českého vyprávění, v němž se chvála přemyslovských panovníků mísila s kritikou, že poněkud unáhleně přizvali cizí osadníky.

Problém cizího původu měst spočíval podle Bobrzyńského v něčem jiném. Etnicky německá populace měst tvořila uzavřený svět, oddělený od polské společnosti, jelikož neznala „poświęcenia i miłości ojczyzny“, nepřinášela výraznější oběti pro obecné dobro polského státu, přičemž v časech ohrožení ze strany německých nepřátel představovala vnitřní nebezpečí. Nedostatek patriotismu se projevil v nezájmu o účast v politickém životě a v odmítání vojenských a daňových povinností, což přispívalo k averzi polské šlechty, která nadto získávala argumenty i prostředky k pozdější eliminaci měst. Polonizace městské společnosti na prahu raného novověku již nemohla zvrátit tento vývoj.¹²⁹ Také Orgelbrandova encyklopedie z roku 1901 podotýkala k německé kolonizaci „iż to później było jedną z przyczyn do ograniczenia praw miejskich przez szlachtę”, neboť ta „przedstawiając żywioł czysto narodowy, niechętnie spoglądała na cudzoziemczale miasta i domagała się ograniczenia ich praw.”¹³⁰

Uvedené encyklopedické heslo se však odlišovalo od haličské perspektivy v tom smyslu, že vyzdvihlo a v jistém smyslu idealizovalo starší městský vývoj. V Polsku existovala města (Krakov, Poznaň nebo Hnězdo) již od nejstarších dob, přičemž měla čistě polský charakter a jejich občané se i bez vlastní samosprávy těšili svobodě. Německá kolonizace pak v tomto podání znamenala především podřízení polských měst německému právu.¹³¹ Naproti tomu výše citovaná *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, ve které příslušný autor recipoval práce z okruhu haličské historiografie, prezentovala kolonizaci jako zásadní mezník vzniku měst. Heslo totiž položilo

¹²⁷ Heslo „Miasta w Polsce” (autor M G-y), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 946-951.

¹²⁸ BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski* cit, s. 148.

¹²⁹ Tamtéž, s. 148 a 243.

¹³⁰ Heslo „Mieszczanstwo”, *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, Tom X, Warszawa 1901 (1898-1904), s. 165-166.

¹³¹ Tamtéž.

rozhodující důraz na právní kritérium městskosti, takže jakkoliv mohla být starší města zalidněná a významná a případně tvořit střediska často rozsáhlých oblastí, „nie są to M. [iasta] w pojeciu prawnem, istotne.” Města v Polsku vznikala podle encyklopedie „jako ustroje w swem urzadzeniu zasadniczem od razu skończone. Bo Polska nie wytwarza M.[iasta] rodowodowo, a zatem powoli, jak państwa zachodnie, ale bierze gotowy wzór z Niemiec i wogóle z Zachodu.”¹³²

Uvedený rozdíl v slovníkovém diskurzu poukazuje na skutečnost, že "krakovský" pohled na původ měst představoval jen dílčí perspektivu, která se v polském politickém myšlení a historickém vědomí střetávala s odlišnými pohledy. Totéž dokládá i Szujského argument z konce sedmdesátých let 19. století, jenž obhajoval import západního vzoru, přičemž implicitně polemizoval s těmi, kteří upřednostňovali svébytný vývoj Polska.¹³³

„Do dzisiaj jeszcze panuje pewien fałszywy wstyd, objawiający się w niechęci do przyznania niemieckich początków tego mieszczaństwa, jakby przyjęcie municypalności zachodniej od Niemców i zanieśenie jej nad Dniepr i Dźwinę nie było jedním z walnych dzieł naszej cywilizacyi. A wszakżeż i ta municypalność w Niemzcech i we Francyi nie była utworem Franków i Germanów... Jak w wielu, tak i w tej kwestyi, czas wyzbyć się wyobrażeń z prawdą niezgodnych i nie wytrącać poza życie narodowe tego, co było postępem uspołecznienia...”¹³⁴

Szujského poukaz na ne-germánské počátky měst připomíná strategii J. Čelakovského o relativizaci německého původu městského zřízení v Čechách. Nicméně zatímco Čelakovský viděl v přijetí měst důkaz živoucího národa, Szujski poněkud sebevědoměji argumentoval polskou historickou úlohou. V polském autostereotypu se Polsko chápalo jako země s civilizačním posláním a rolí prostředníka mezi Západem a Východem. Přijímání civilizačních výtvarků ze Západu bylo vyváženo jak jejich obranou před hrozbami z Východu, tak také jejich exportem na východ Evropy.¹³⁵ Na rozdíl od

¹³² Heslo „Miasta w Polsce” (autor M G-y), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 946-951.

¹³³ K tomu zejména A. WIERZBICKI, *Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski*, Warszawa 1984; J. JEDLICKI, *A Suburb of Europe: Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*, Budapest 1999. Přehledně srov. též B. TÖRNQUIST-PLEWA: „The Complex of an Unwanted Child: The Meanings of Europe in Polish Discourse“, in: M. AF MALMBORG; B. STRATH (eds.), *The Meaning of Europe: Variety and Contention within and among Nations*, Oxford – New York 2002, s. 215-241.

¹³⁴ SZUJSKI: „Kraków aż do początków XVgo wieku” cit, s. LXXXII.

¹³⁵ B. WÖLLER: „Zivilisierungsmision oder Fremdherrschaft? Die Annexion Rotreussens unter Kasimir III. im kolonialistischen Diskurs polnischer und ruthenischer Historiker im österreichischen Galizien“,

českého protějšku chyběl komplex malého národa, jenž musel nechtě přiznat kulturní výpůjčku od svého klíčového „Druhého.“ Relativně slabší problematizace německé kolonizace však nepochybně vyplývala také z absence německo-polského etnického zápasu v Haliči. Určitou roli zde tedy sehrál regionální faktor, a lze proto stanovit hypotézu, že v jiných oblastech s polským osídlením, např. ve Slezsku či Poznaňsku, se pohled na otázku německého původu měst lišil.

Na pozadí dožívajícího antiurbanismu polských elit a autostereotypu šlechtického národa¹³⁶ se v argumentaci skrýval pro-městský postoj. Zpětně se tak ukazuje, že teprve uznání všestranného významu měst – soudobého i historického, realizovaného i nenaplněného – ze strany polských elit, které šlo ruku v ruce se sociální transformací a s ideologickou rekonceptualizací polského národa, mohlo probudit větší zájem o jejich dějepisná zpracování. A to tím spíše, že v městech samotných, alespoň v Haliči, povětšinou chyběly místní předpoklady pro jejich psaní „zdola“.

2.9. Závěr

Tato kapitola ukázala, že městské dějepisectví se ve zkoumaných regionech a v jazykových prostředích rozvíjelo nerovnoměrně. Zatímco v českém království se dějepisectví měst provozovalo takřka překotně jak v českém tak německém prostředí, na Moravě se vyvíjelo méně dynamicky a – s výjimkou největších měst – spíše v rámci české společnosti. V polském prostředí Haliče pak lze hovořit o nepoměrně slabším zájmu o dějiny měst, jenž se začal silněji projevovat až na sklonku 19. století. Disproporce se projevovala nejen v celkovém počtu publikací a jejich rozsahu, ale zejména v disproporci mezi četnými a mnohdy obsáhlými dějepisy malých měst v Čechách, resp. v českém prostředí Moravy, a naopak malým počtem veskrze drobných prací k haličským městům. Kromě toho si odlišné dynamiky vývoje všimli také současníci. V každém zkoumaném prostředí a regionu nechyběli propagátoři – či různé

Historyka. Studia metodologiczne, T. XLII, 2012, s. 175-193. Srov. dějiny Stanislavova: „Założenie Stanisławowa było wynikiem tej wielkiej pracy cywilizacyjnej na wschodnich i południowych obszarach Rzeczypospolitej, tego posuwania Europy i jej municypalnych urzędzeń coraz dalej ku wschodowi, które stanowiły właściwość dziejów naszych w pewnym okresie...”, (A. SZARŁOWSKI, *Stanisławow i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887, s. 21)

¹³⁶ E. RYBICKA, *Modernizowanie miasta: zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*, Kraków 2003; M. ŘEZNÍK, *Za naši a vaši svobodu: Století polských povstání (1794-1864)*, Praha 2006.

iniciativy – takřkajíc „shora“, tj. z prostředí historiografických a vlasteneckých elit, kteří podporovali (lokálně) městské dějepisectví, vyzdvihovali jeho důležitost a kritizovali jeho slabý rozvoj. Poláci, Češi i Němci přitom odkazovali k pokročilejším vzorům.

Nerovnoměrný vývoj do jisté míry odrážel rozdíly v socioekonomickém profilu jednotlivých regionů: nestejnou míru urbanizace, odlišnost sociální struktury, různý stav ekonomiky, školství a zvláště gramotnosti. Svou roli sehrála také odlišná konstelace národnostního zápasu v jednotlivých zemích. Rozdíly v rozvoji městského dějepisectví však lze vysvětlit do jisté míry také úlohou, jakou města zastávala v historickém a politickém myšlení elit jednotlivých národních společností, resp. ve velkých národních vyprávěních. Ta jednak odrážela odlišné trajektorie urbánního vývoje v českých zemích a v Polsku. Zároveň se však odvíjela také od odlišných vývojů národních společností, jež se projevovaly např. v sociální skladbě nebo v sebepojetí národního kolektivu, a konečně od různých pozic v historicko-geografických rámcích, které určovaly různé typy vztahů mezi národem a „jeho“ vlastní. Němci vnímali dějiny měst z perspektivy etnické skupiny, která se sice vztahovala k velkému kulturně chápanému národnímu společenství, které přesahovalo rámec českých zemí i Habsburské monarchie, za svou „domovskou“ vlast nicméně považovala Čechy, resp. Moravu. Češi psali dějiny měst z pohledu kulturního národa, jenž se překrýval se „svou“ domovskou vlastní – rovněž s českými zeměmi. Na rozdíl od Němců však znamenal pro Čechy úpadek české státnosti výraznější problém z hlediska národa. Zánik státnosti však určoval pohled na městské dějiny především u Poláků, pro něž byl domovskou vlastní neexistující polský stát, jenž se nadto úzce vázal k přetrvávajícímu státnímu chápání národa.

Pro Němce se města záhy stala zásadním tématem. Městské dějiny formovaly sebevědomí německé společnosti v Čechách, neboť jednak ztotožnily města s německými, a jednak sloužily ke kritické reinterpretaci českých dějin, kladoucí důraz na civilizační přínos Němců pro české země. Východiskem byla německá povaha městského zřízení a středověkého měšťanstva. Předhusitský středověk také znamenal vrchol městských dějin. Německý příběh se výrazně podřídil liberálnímu pohledu, v němž měšťanstvo představovalo nositele svobod a prototyp moderních středních vrstev. Etnicky motivované útoky na (německé) měšťanstvo podkopávaly politickou a hospodářskou moc měst, a v konečném důsledku vedly k jejich definitivnímu úpadku díky nástupu absolutismu v jeho feudálně-protireformační podobě.

Češi přisoudili městským dějinám relativně velký význam. Podobně jako Němci spatřovali v starších městech předobraz moderní občanské společnosti a důležitého činitele v rozvoji českých zemí. Národní význam měst se však odvíjel jinak. Města byla chápána jako součást českého národa, jenž byl mnohdy ztotožňován s českou vlastí a s bývalým českým státem. Zabývat se dějinami měst proto znamenalo poznávat jednotlivá místa národní vlasti (topografický význam), mocenskou oporu českého „národního“ státu (politický význam) a projevy národního života zvláště v raném novověku (kulturní význam). Německý původ měst vedl nejen k relativizaci tohoto faktu, ale také k posunutí vrcholu městského vývoje do pohusitské doby, ve které se města počestila a nabyla demokratického charakteru. Úpadek měst pak byl integrální součástí tragédie vlasti, státu a národa.

Polští historikové objevili městské dějiny relativně později a především v kontextu kritické revize polských dějin. Na rozdíl od české a německé historie se národně relevantním tématem stala samotná „absence“ měst. Polský příběh vyprávěl o nevyužití potenciálu měst pro rozvoj silného a hospodářsky vyspělého státu, ale také o četných vinících úpadku měst, jenž byl projevem i příčinou degenerace polského systému. Města nesehrála úlohu, kterou měla, egoistická šlechta nedocenila význam měst a v kritické době chyběl panovník, jenž by města efektivně začlenil do politického systému. Vnější nepřátelé dokonali zkázu měst, která symbolizovala rozvrat Polska jako takového. Cizí původ polských měst nepředstavoval zásadní problém pro haličské polské historiky, nicméně v něm ležela příčina k averzi vůči městům, jež přispěla k jejich potlačení, a později vytěsnění z polské představy národa.

3. Historické monografie měst

3.1. Úvod

Předcházející kapitola se zabývala vývojem městského dějepisectví v obecné rovině, přičemž se ukázalo, že dynamika rozvoje městského dějepisectví v druhé polovině 19. století do značné míry souvisela s národními významy městské minulosti, které jim přisuzovala německá, česká i polská historiografie. Tato kapitola se věnuje tzv. historickým monografiím měst, které tvořily převážnou část městského dějepisectví, ale zároveň patřily k významným – v případě menších měst mnohdy zásadním – textům v diskursu konkrétního města. Následující stránky chtějí v první řadě ukázat, jakou pozici zaujímaly ve vztahu k místní a národní společnosti, resp. jakou roli měly zastávat. Pro tuto otázku je užitečné zaujmout perspektivu, která nahlíží monografie jako knihy, a provést nejen rámcový rozbor produkce a recepce městských dějepisů, ale především analýzu účelů, které těmto knihám vytknuli jak samotní autoři, tak také recenzenti a nejrůznější podněcovatelé.¹³⁷ Kapitola se tedy zaměřuje na vnější a hraniční rozměr monografií, zatímco reprezentace městské minulosti bude předmětem dalších částí. Po stručné žánrové charakteristice se kapitola ptá, k čemu měly městské monografie sloužit, kdo měl tyto knihy číst, a konečně, kdo je vlastně tvořil a z jakého podnětu.

3.2. Žánr

Historické monografie měst označují publikované knihy o konkrétním městě, které obsahují relativně ucelené historické vyprávění. Do této kategorie lze zahrnout jak historické syntézy měst, tak některé žánrově smíšené publikace, například historicko-geograficko-statistické popisy. Stanovit přesnou hranici žánru je velmi obtížné, jak poznamenala již R. Sweet v případě anglických „urban histories“.¹³⁸ Striktní vymezení

¹³⁷ V tomto ohledu se kapitola opřela zejména o: D. FINKELSTEIN; A. McCLEERY, *An Introduction to Book History*, Routledge 2005; R. CHARTIER, *Forms and Meanings: Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer*, Philadelphia 1995; G. GENETTE, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge 1997.

¹³⁸ R. SWEET (*The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*, Oxford 1997) používá termín „urban histories“ (dějiny měst), přičemž žánr vymezuje relativně široce. Vedle nejrůznějších historicko-statistických popisů zahrnuje např. práce hraničící s cestopisnou literaturou a tradičními kronikami. Z důvodů čistě stylistických používám v této studii výraz „dějepis“ střídavě s výrazem „historická monografie“. Autory nazývám souhrnně „dějepisec“, čímž označuji jak odborné historiky tak

však pro účely této studie není nutné ani smysluplné. Dobový jazyk běžně hovořil o tom, že „město má své dějiny“, nebo je naopak postrádá, čímž se rozuměla samostatně publikovaná a relativně souhrnná práce k dějinám města, která splňovala alespoň elementární kritéria odbornosti. V určitém ohledu lze městské historické monografie uchopit v perspektivě sociálně-pragmatického pojetí žánru, tedy jako určitou ustálený nástroj komunikace.¹³⁹ V nejobecnějším smyslu monografie sdělovaly, že město má své dějiny a zároveň město symbolicky konstruovaly – syntetizovaly do souhrnného znaku – a to především historickým vyprávěním.¹⁴⁰

Z této perspektivy představovala odborná kvalita jen vnitřní dělítko. Do širokého žánru se vešla celá řada publikací i brožurek, které postrádaly vědeckou hodnotu: „Nur äußere Geschichte des betreffenden Ortes“; „kronikářské sestavení příběhů toho onoho místa“ či „ bloße Chroniken“, tedy stručné kompilace z obecných historických prací, volně poskládané výpisky z obecních kronik nebo archivních listin a podobná díla, k nimž se již tehdejší odborní historikové stavěli kriticky. Z heuristického hlediska jim vytýkali, že nevytěžili archivní materiál v příslušném městě, že opomíjeli relevantní prameny v jiných archivech a knihovnách, či konečně, že nezohlednili obecnější literaturu a širší historický kontext. Druhý typ výtek mířil na bezkonceptnost, tedy kronikářské zpracování bez postižení hlubších souvislostí a snahy vytvořit ucelený obraz dějin města, jenž by byl zasazen do širšího historického rámce. Jak shrnul např. S. Kutrzeba: „Wystarczyło sięgnąć ręką, by z pyłu archiwów wyciągnąć na chybił trafił kilka aktów, z których choć część zawierała jakieś ciekawe wiadomości,” nebo se v několika historických kronikách vyhledaly zmínky o daném městě, „kto w nich gościł, jakie w okolicy były bitwy, i to już wystarczyło aż nadto, by dać obraz ‘zupełny’.”¹⁴¹ Podobná hodnocení zčásti odrážela postupující profesionalizaci dějepisectví a tedy i vymezování hranice vědeckosti, která procházela napříč žánrem. Na druhé straně i

amatérské autory.

¹³⁹ A. DEVITT, *Writing Genres: Rhetorical Philosophy and Theory*. Southern Illinois University 2004.

¹⁴⁰ Samozřejmě se objevovaly také syntézy vycházejících nesamostatně, např. v periodickém tisku nebo ve výročních zprávách gymnázií, a také samostatné publikace k dílčím úsekům či aspektům dějin určitého města, jež v mnohém ohledu nelze oddělit od městských monografií. Domnívám se však, že tyto publikace neplnily naznačenou funkci plnohodnotně: teprve samostatná kniha „replikovala“ město a pouze syntéza podávala ucelený příběh města.

¹⁴¹ S. KUTRZEBA: „W sprawie historii miast w Polsce” (kratší verze), in *Pamiętnik III. zjazdu historyków polskich w Krakowie*, Kraków 1900, s. 3. (Příspěvky mají vlastní stránkování). Podobných příkladů lze uvést mnoho. Některé příklady uvádí také P. ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví”, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 183-201.

těmto pracím přisuzovala odborná kritika určitou hodnotu alespoň proto, že podněcovaly v širší veřejnosti zájem o historii.¹⁴²

Jiné vnitřní dělítko odlišovalo práce vysloveně dějepisné od publikací, které zahrnuly např. přírodní, zeměpisné nebo etnografické popisy okolí města, soupisy památek, historickou topografii, ale také soudobou charakteristiku města, včetně praktických informací (statistiky, adresáře, náměty k vycházkám). Členitost žánru se projevovala v pestrosti názvů publikací, přestože název nemusel vždy určovat charakter díla: např. *Paměti* nebo *kronika* někdy označovaly standardní dějepis města a byly zaměnitelné s názvy *dějepis*, *děje* či *dějiny*, ale také *památky* či *vzpomínky*. Někteří autoři se však záměrně zřekli názvu *dějiny*, aby deklarovali omezený charakter své práce, a volili skromnější tituly, např. *nárys dějin*, *historický popis* či *město od nejstarších časů podnes*. Tuto možnost využil např. autor kladrubského dějepisu, jenž své upozorňoval čtenáře, že jeho práce „will keine völlige, abgerundete Geschichte des Ortes bieten,“ neboť k takové práci postrádal nezbytný materiál.¹⁴³ Stejně tak se distancoval od „pisania dziejów miasta...w ścisłem tego słowa znaczeniu“ v jinak důkladné monografii města Přemysle L. Hauser, přičemž argumentoval jak provizorním stavem pramenného výzkumu, tak nedostatkem své odborně-historické erudice.¹⁴⁴

Monografie měst tvořily svébytný historický žánr, nicméně zároveň se spojovaly s různými badatelskými poli. Místní dějiny – resp. Ortsgeschichte/Localgeschichte; historia lokalna/historia miejscowości – představovaly hlavní doménu městských dějepisů v historické dělbě práce. Dějepis města tak spadaly do širší kategorie dějin jednotlivých míst (např. okresů, vesnic nebo hradů), které v horizontálním, prostorovém rozměru dotvářely obecné dějiny příslušné země či vlasti. Monografie v tomto smyslu navazovaly na topografické encyklopedie a historicko-geografické slovníky, které ostatně autorům, zvláště moravským a haličským, mnohdy sloužily jako primární zdroj informací. Města však nejsou jen sociálně-geografické celky, ale také výseče nejrůznějších systémů (kultury, hospodářství, práva) a zároveň funkční součásti širších systémů (např. městský stav v politickém systému). Proto nepřekvapuje, že se dějiny měst považovaly také za součást sociálních, kulturních, právních či hospodářských dějin. Nadřazenými termíny zde byly *kulturní dějiny* nebo také *dějiny vnitřní*, které byly

¹⁴² Např. F. J. ŠUJAN: „Přehled historiografie Čech, Moravy a Slezska v letech 1871-1881,“ in: *Sborník historický, vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze*, Praha 1883, s. 130-155, zde s. 134.

¹⁴³ W. SCHÖFT, *Die Stadt Kladrau von den ältesten Zeit bis zur Gegenwart*, Mies 1891, s. 3.

¹⁴⁴ L. HAUSER, *Monografia miasta Przemysła*, Przemysl 1883, s. 1.

protějškem k dějinám politickým, vnějším nebo pragmatickým. Toto rozlišení se užívalo jak v rámci samotných monografií, tak v obecnějším kontextu dějin velkého celku (národa, vlasti, země), v němž se dějiny měst obecně řadily spíše k vnitřním či kulturním dějinám. Kulturní dějiny však měly v druhé polovině 19. století velmi široký záběr. Např. Čeněk Zíbrt vymežil jejich předmět jako „vznik, rozvoj a zároveň obapolné styky i svazy všelikých duševních i hmotných jevů života společenského,“ tedy prakticky všechno „mimo vznik a pragmaticky vysvětlovaný rozvoj společenských celků, organisujících se v státy, čímž se obírá *historie politická*.“¹⁴⁵ Zahrnuly tak např. hospodářství. H. Hallwich, tajemník Liberecké obchodní a živnostenské komory, ale vystudovaný historik, psal německé dějiny Liberce jakožto přípravnou studii k zamýšleným dějinám obchodu a průmyslu v Čechách, které zahrnul pod obecnější kategorie *Culturgeschichte*.¹⁴⁶ Za vzor mu sloužilo populární dílo *History of Civilization in England* od britského historika T.H. Buckleho, které bylo přeloženo do němčiny jako *Geschichte der Civilisation*, zatímco v českém překladu vyšlo s názvem *Dějiny vzdělanosti*.¹⁴⁷ Vývoj řemesel a později průmyslu totiž znamenal pro liberálně smýšlejícího poslance *Deutsche Fortschrittspartei* především projev civilizačního procesu. Němečtí proponenti městských dějin pojímali kulturní dějiny jako určitý kontra-narativ, jenž reinterpretoval dějiny Čech způsobem příznivým pro národní sebevědomí německého etnika. Nicméně i čeští autoři se obraceli ke kulturním dějinám. Vedle A. Sedláčka, jehož argumentaci rozeberu záhy, vyzdvihl kulturně-historický rozměr místních dějin především V. Prasek:

„Přední ale stránkou a to nejdůležitější zůstanou kulturní dějiny ať se týkají čehokoli: z místních dějin kulturních může ještě nejvíce získáno býti pro dějiny obecné. Jak? Kdy? kterého věku se měli lidé? to předce má býti předním úkolem dějin prozkoumati, mají-li býti učitelkou do života: k tomu poskytují památky písemné každého místa nejvíce látky, pročez nikdo nesmí těch památek nevyčerpaných nechávati.“¹⁴⁸

¹⁴⁵ Č. ZÍBRT, *Kulturní historie: její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*, Praha 1892, s. 58-59. Stojí však za pozornost, že v Zíbrtově práci dějiny měst prakticky nejsou zmíněny: zřejmě to svědčí o jejich obtížné zařaditelnosti.

¹⁴⁶ H. HALLWICH, *Reichenberg und Umgebung: Eine Ortsgeschichte mit specieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, díl II., Reichenberg 1874, Vorwort, nestr.

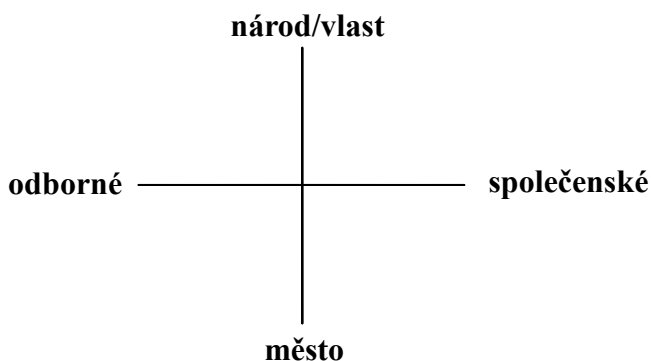
¹⁴⁷ Srov. ZÍBRT, *Kulturní historie* cit., s. 35-36. K jazykovým rozdílům mezi anglickým a francouzským termínem *civilisation* a německým *Kultur* a českými ekvivalenty *osvěta* a *vzdělanost* srov. s. 29-30 a 119-120.

¹⁴⁸ V. PRASEK, "Úvaha o moravských místopisech", *Komenský*, roč. X., 1882, s. 12.

Prasek v tomto případě jen zopakoval programové teze, které vytknul ve své monografii *Napajedel*. V té se také můžeme dozvědět, že Prasek pod kulturní dějiny zahrnul taková témata, jako soudnictví a obecní zřízení, společenský život či cechovní řády, tedy problematiku výrazně překračující zájem rodící se etnografie (lidová kultura, zvyky, kroje). Zájem směřoval spíše k sociálním dějinám, resp. k dějinám měšťanstva, měst obecně a jejich role v obecných dějinách.¹⁴⁹ Také odborná kritika někdy formulovala různá očekávání, např. důraz na dějiny řemesel a výroby, či na obchodní funkci daného města (*Nowy Sącz*, *Prachatice*), čímž posouvala městské dějepisy do roviny případových studií.

3.3. Odborné účely

Širokou množinu účelů a funkcí městských dějepisů můžeme schématicky rozvrhnout podle dvojrozměrné matrice (obr. X), která rozlišuje mezi odbornými a společenskými účely, a dále mezi účely, které se orientovaly směrem k národně-vlastenecké, nebo lokálně-městské rovině. Do takto načrtnutého schématu lze promítnout nejen účely, deklarované autory nebo formulované recenzenty a dalšími aktéry, ale také funkce, které knihy fakticky zastávaly – např. funkci daru. Zároveň může schéma posloužit pro velmi hrubou klasifikaci jednotlivých monografií podle převažujících účelů.

Nicméně schéma i třídění má především orientační význam. Neboť záhy uvidíme, že v řadě případů uvedená rozlišení neplatila úplně: odborná rovina textu často úzce

¹⁴⁹ V. PRASEK, *Paměti městečka Napajedel*, Velké Meziříčí 1882, předmluva, nestr.

korespondovala se společenským rozměrem. Co se týče klasifikace monografií, tak obecně platilo, že autoři převážně stanovili vícero účelů. Nadto se hlavní funkce knihy zčásti posouvala podle toho, kdo se k ní vyjadřoval a v jakém kontextu: profesionální historikové, hodnotící publikaci např. na stránkách vědeckého *Kwartalniku Historycznego*, pochopitelně vnímali knihu především jako více či méně zdařilý odborný příspěvek, avšak recenzenti v jiných časopisech, nebo i v denním tisku, často vyzdvihovali společenský význam dané publikace. Každopádně jen některé knihy se zřetelně vymezily jedním směrem.

Převážná část monografií si kladla za cíl přispět k historickému poznání: poskytnout alespoň některé nové poznatky, načerpané probádáním místních archivů, a tak vytvářet stavební kameny pro obecné dějiny, nebo vybudovat základ pro příštího historika města. Některé práce skrytě či otevřeně aspirovaly na vědecká díla. Naproti tomu někteří odborně zdatní autoři výslovně odmítali vědecké ambice svých textů a přiznali jejich meze, ať již s odkazem na společensko-osvětové a vzdělávací účely, nebo s ohledem na nedostatečnou propracovanost práce. K limitujícím faktorům patřilo např. omezené zázemí pro vědeckou činnost. Profesor gymnázia ve Stanislavově A. Szarłowski nechal na kritice, aby posoudila, do jaké míry dostály dějiny jeho působiště soudobým odborným nárokům, doufal však, že „łaskawi czytelnicy zechcą raczej uwzględnić trudności pisania obszerniejszej pracy w dali od bibliotek publicznych i innych środków pomocniczych, jak stosować surową skalę krytyki naukowej.”¹⁵⁰ I s ohledem na vědomí vlastních mezí proto formuloval skromnější cíle své práce: aby jakýmkoliv způsobem prospěla stanislavovským spoluobčanům, a dále, aby podnítila profesory na jiných provincionálních gymnáziích, aby rovněž sepsali monografie svých měst.

Odborné nároky se nepovažovaly za něco, co by se neslučovalo s obecnějším společenským účelem publikací. Právě naopak. Historiograficky kvalitní práce důstojněji oslavila své město, jak naznačovaly některé recenze, ať již ty pochvalné či naopak negativní. Také s ohledem na široký společenský dosah a účinek publikací se volalo po jejich kvalitním zpracování, jak naznačoval např. recenzent dějin Vlašimi, jenž se přimlouval „rozhodně za to, aby se obzvláště *lidem nejvíce čtené monografie měst a obcí* sepisovaly formou i obsahem co nejpečlivěji a nejdůkladněji a aby byla spisování taková svěřována péro podle možnosti odbornému a aby se především na

¹⁵⁰ A. SZARŁOWSKI, *Stanisławow i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887, s. 6.

vydání jejich nechválalo.¹⁵¹ Orientace na širší publikum ovšem vedla k omezení formálních vědeckých atributů některých prací, neboť „kniha pro širší obecnost ustanovená nemusí být přeplněna apparatusem učeným“¹⁵², a také ke snaze psát přístupnou formou. V mnoha případech ostatně bylo primárním, pokud ne jediným, účelem dějepisu poučení místního publika o historii svého města. Také někteří dějepisci, především v malých městech, se někdy stavěli do skromné pozice zprostředkovatele mezi místní veřejností a pozůstatky minulosti, které vytáhli na světlo z místního archivu nebo z jiných zdrojů, např. soukromých materiálů, sestavili a svým spoluobčanům zpřístupnili.

Někteří místní dějepisci formulovali svůj úkol i jako zachování místní paměti. To znamenalo především zachránit vědění o minulosti města, jež se skrývalo v archivních dokumentech a v jiných pozůstatcích minulosti. Ty se totiž doslova vytrácely před očima, ať již kvůli nedocení historické hodnoty archivního materiálu ze strany městských administrativ, díky rozprodávání starožitností, v důsledku pohrom, které tyto pozůstatky ničily ještě v 19. století – některé městské archivy vyhořely poté, co byly sepsány jejich dějepisy – a konečně v důsledku modernizace městského prostoru, díky kterému mizely materiální stopy minulých časů. Tento aspekt okomentoval např. Leopold Hauser na okraj kapitoly, která popisovala vzhled Přemyšle v 16. století. Autor připomněl, kterak moderní prvky – továrny, několikpatrové budovy, nádraží – nahradily staré chrámy, domy nebo opevnění, tedy vše „co zbudowali zwolna poprzedlnicy nasi w przeciagu czterech wieków, na co nieszczędzili pracy i ofiar, co bronili przeciw nieprzyjaciołom z narażeniem życia i mienia...“¹⁵³ přičemž vyjádřil údiv nad tím, jak krátká doba stačila na to, aby vytvořila „miasto nowe, tak odmienne od dawnego w swej powierzchowności i położeniu, w swych dążnościach i celach.“¹⁵⁴

„To wszystko zdziałał wiek jeden, ale wiek pary i elektryki, wiek, który tak szybko niszczy dawne zabytki, jak buduje nowe; który niby lawina przetoczył się przez miasto nasze, niszcząc wszystko, co mu stało w drodze, pozostawiając nam tak mało pamiątek po przodkach naszych.“¹⁵⁵

¹⁵¹ ŘEZNÍČEK: "Dějiny města Vlašimě a jeho statku" (rec.), *Národní Listy*, příloha k č. 44, 14.2.1890, s. 5.

¹⁵² H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto: Obraz místopisný dějepisný, životopisný i statistický*, Vysoké Mýto 1884, předmluva (nestránkováno).

¹⁵³ HAUSER, *Monografia miasta Przemyśla* cit., s. 141.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 141-142.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 142.

Fascinovaný pohled na mizející památky a produktivní i ničivou sílu moderní doby byl ovšem prost veškeré nostalgie. Bylo to spíše letmé filozofující zamyšlení nad náhlou pomíjivostí starého města, které tak dlouho zůstávalo stejné, nad zrychlením dějin, které se markantně projevovalo na razantní proměně městského prostoru. Hauser, okresní soudce, člen městské rady a člověk, který se výrazně podílel na společenském rozvoji města, stál jednoznačně na straně modernity. Hauserova publikace mimochodem patřila k těm, jejichž sepsování doprovázelo uspořádání městských archivů. Zatímco Hauser byl organizací archivu pověřen, našli se i takoví autoři, kteří naopak žádali městskou radu o povolení k této činnosti, jako např. bítešský dějepisec Jan Tiray.¹⁵⁶ Nezáměrem o stavební památky pak zaměstnával mysl prachatického dějepisce Josefa Messnera, jenž vetknul své monografii za cíl „die Bewohner von Prachatitz über die Geschichte dieser ehrwürdigen Grenzstadt ... zu unterrichten und dadurch indirect zur Erhaltung der wertvollen alten Baudenkmale, Fresken und anderer zahlreichen Erinnerungen einer entschwundenen Glanzepoche beizutragen.“¹⁵⁷

3.4. Společenské účely národně-vlastenecké

Odborná literatura zabývající se historiografií již mnohokrát poukázala na společenské funkce a účinky historického textu a dějepisné praxe. Dějepisectví lze sotva pojímat jako činnost směřující jen k poznání minulosti.¹⁵⁸ V tomto ohledu je třeba hned na úvod podotknout, že městští historikové 19. století si nejen uvědomovali společenský rozměr svých prací, ale především společenské účely výslovně postulovali. Společenská funkce místního dějepisu patřila v očích autorů, a také mnohých recenzentů, k rozměru neméně zásadnímu než funkce odborná, třebaže dějepisť akcentovaly jeden či druhý účel. A právě formování identit mělo patřit k ústředním společenským funkcím městských monografií. Nadto se i odborné účely často vázaly k sociální rovině, resp. sociální rozměr vstupoval do ne-pragmatické, poznávací funkce dějepisů. Na druhé straně však nelze opomíjet fakt, že místní dějepisci často sledovali primárně „čisté poznání“, vedené zvědavostí a láskou k minulosti, a je tedy třeba mít na paměti, že daná podoba vyprávění často vznikala bez ohledu na společenské účely nebo významy.

¹⁵⁶ Soka Žďár nad Sázavou, Fond Jan Tiray, neusp., Jan Tiray obecnímu výboru, 5.8.1885, Velká Bíteš.

¹⁵⁷ J. MESSNER, *Prachatitz: Ein Städtebild*, Pilsen 1899, s. i.

¹⁵⁸ Srov. např. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 118-125.

Na české straně zhodnotil užitek místních dějin zvláště A. Sedláček. Ve svém programovém článku vyjmenoval čtyři účely. Místní dějiny podle Sedláčka jednak povznášejí myšlení a obohacují ducha, tak jako věda obecně. Kromě toho mohou sloužit k vysloveně praktickým účelům, například k objasnění nějaké sporné otázky. Sedláček rovněž nepochyboval o příkladně-výchovné úloze dějin, která se ostatně často formulovala v předmluvách městských dějepisů, obvykle v podobě klasických toposů *historie-učitelka života a ctnosti a vady předků*. Podle autora tedy „občan nadšen jsa čtením bývalé statečnosti, bodrosti, občanské ctnosti, lidumilnosti, skromnosti, poctivosti, zajisté hleděti bude, aby podobným způsobem přispíval k povznešení svého rodiště.“¹⁵⁹ Čtvrtý význam, jenž se pak zdánlivě obracel k poznávací funkci, ve skutečnosti odkazoval k neméně společenské funkci. Jednalo se v posledku o historickou konstrukci národa v určitém rozměru:

„Místné dějiny mají býti základem dějin země a národu. Co národ šlechtí, tj. práce buď duševní aneb hmotná. Co krásného minulosti bylo sepsáno a básněno, jest jako pestrá kvítka, která 'roli národu dědičnou' zdobí; tiché úspěchy rolníkovy, řemeslná práce průmyslníka, podniky obchodníkovy jsou nám ke cti tak, jako moudré zákony v obci, v zemi atd. Vůbec vše, což spadá do tak řečených dějin vnitřních, jest nejkrásnějším předmětem dějepiscovým; zde se spíše dokáže pravá velebnost' národu, nežli v bitvách, hrdla a statky požirajících a všelikých politických fintách. A nad jiné místné dějiny takovou činnost' tichou vykazují a hromadné spojení výsledků veškerými dějinami místními podaných věrně nám zobrazovati budou činnost' veškerého národu.“¹⁶⁰

Sedláčkova argumentace se v tomto případě odpoutala od vysloveně topografického pojetí místních dějin. Dějiny měst zde představují spíše dílčí příklady sociálně-kulturního vývoje národa. Úryvek je ostatně obhajobou sociálních a kulturních dějin, které zde Sedláček stavěl proti upřednostňovaným dějinám politickým. V jistém smyslu tato obhajoba připomínala německou argumentaci ve prospěch kulturních dějin, jejichž součástí představovaly dějiny měst. Organické sepletí místních a národních dějin Sedláček podepřel i metaforou stromu, která stvrzovala hodnotovou nadřazenost národa: „jako celý národ ve svých dějinách má ctíti vzor svůj, tak i jednotlivé krajiny,

¹⁵⁹ A. SEDLÁČEK: „O monografiích místních, jich spisování a významu“, *Čechoslovan* 1872, s 83.

¹⁶⁰ Tamtéž.

města, městečka jedině mají pátrati po osudech dávnověkých, aby zvěděli, že zrostli na zelených větvích jadrného kmene.”¹⁶¹

V podobném smyslu vyjádřil L. Hubert na stránkách polské *Biblioteki Warszawskiej* význam městských monografií ve svém kritickém posudku na dějiny východohaličského města Brody:

Instytucje religijne, polityczne, prawne, ekonomiczne, nauki, sztuki, przemysł, cała ta wiązanka pojedynczych działalności ducha ludzkiego, wyraźniej uwydatniają w massie ludności miasta, niż gdzieindziej, całą swą wartość i doniosłość, znacząco rysują wszelkie braki; kiedy znów, z drugiej strony, wprowadzone w życie, dokładniej malują stopień na którym stanął naród, tak w cywilizacyjnym rozwoju, jak w ogólnym postępie pracy, myśli i wiedzy. Kreśląc więc monografie większych miast, mające służyć przyszłemu pisarzowi do filozoficznego zapatrywania się na wewnętrzne dzieje narodu całego, względy te, zdaniem naszym, zawsze najdokładniej miane na uwadze, a nigdy pomijane być nie powinny.¹⁶²

Také Hubert spatřoval nejzazší účely městských monografií v jejich významu pro národ, přičemž podobně jako v Sedláčkově argumentaci poskytovala města pohled na vnitřní dějiny národa. Avšak zatímco v Sedláčkově pojetí jednotlivé místní dějiny skládají velký oslavný obraz národního tělesa, Hubertova představa městských dějin připomínala spíše metaforu lupy nebo zvětšovacího zrcadla, které lépe zobrazí stav vnitřního vývoje národa a nabídne tak kritickou perspektivu. Hubert vytýkal brodskému dějepisci S. Barączovi¹⁶³ absenci právě tohoto aspektu, jež značně snižovala využitelnost dějin města pro národní sebereflexi: „zbywa jój właśnie na wyrazistym rysunku tej wewnętrznej pracy cząstki narodu, rysunku, któryby nam jasno pokazał moralny jego kierunek, a obok tego wytknął drogi myśli i działalności, skupiające się w zewnętrznem życiu społecznem, w życiu, tak zwanem praktycznym.”¹⁶⁴ Hubert přitom směřoval svou představu o významu městských dějepisů k hlavnímu „městskému” tématu polských národních dějin: k úpadku měst.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² *Biblioteka Warszawska*, 1865, sv. IV, s. 195-200 (L. Hubert), zde 195-196.

¹⁶³ Sadok Barącz 1814-1892), byl dominikán arménskému původu, narozený ve Stanislavově. Studoval externí teologická studia ve Lvově, působil jako katecheta, poté žil v klášteře v Podkameniu (PSB, sv. I., Kraków 1935, s. 290-292.) (autorem Antoni Knot).

¹⁶⁴ *Biblioteka Warszawska*, 1865, sv. IV, s. 195-200 (L. Hubert), zde s. 196.

„Ale nie widzimy tu śladu dawnego życia miasta polskiego, niegdyś znakomitego bogactwem i liczbą ludności; nie widzimy nakreślonej kolei zmian ustroju społeczeństwa tamtejszego i jego przeobrażeń wynikłych z wrodzonego charakteru, które z postępem czasu, przekształceń, pojęć i niezależnych od niego zewnętrznych warunków, nie odpowiadające już wymaganiom, lub szkodzące, wiodły Brody, jak i wiele innych miast polskich, ku ubóstwu, ku upadkowi.”¹⁶⁵

V očích německých propagátorů byly městské dějiny spjaty s národními potřebami daleko těsněji. Dějiny měst nebyly ani tak vnitřními dějinami českých a moravských Němců, jako spíše dějinami Němců a němectví v Českých zemích. Toto pojetí vycházelo z teze o německém původu českých a moravských měst a přinášelo s sebou několik významů městských dějepisů. Za prvé bylo zapotřebí historicky zdokumentovat veškeré „květy“ němectví. V jistém smyslu analogicky k Palackého tezi o potřebě místopisného propojení národních dějin a dějin vlasti se například J. Lippert domníval, že sestavit souhrnné dějiny německého lidu v Čechách a ukázat tak „daß den Deutschen an Böhmen eine acht Jahrhunderte umfassende, thatenreiche Geschichte knüpft,“ bude možné teprve tehdy, až „jeder Ort seinen Geschichtsschreiber wird gefunden haben.“¹⁶⁶

Za druhé se pak dějiny měst pojaly jako zásadní příspěvky ke kulturním dějinám českých zemí. Také v německém pojetí se dějiny kultury stavěly do protikladu k úzce chápaným dějinám politiky coby dějin dynastií, které přinášely „nur die traurigen Blätter der Kriege und Schlachten,“¹⁶⁷ na rozdíl od českého prostředí se však výrazně chápaly jako dějiny civilizačního vývoje. Psát dějiny měst znamenalo, slovy recenzenta dějin Litoměřic, „Entwicklungsgeschichte aufzeichnen“, přičemž autor svou obhajobu městských dějin dovedl až k argumentu, že „kein Land kann davon sprechen, auch nur eine politische Geschichte in des Wortes eigentlichster Bedeutung zu besitzen, das nicht vorher die Spezialgeschichte der hervorragenderen Städte aufzuweisen hat.“¹⁶⁸ Městské dějiny podle něj ukazovaly postupné, z počátku nenápadné, avšak nakonec rozhodující rozkvétání idejí, norem a principů, vzešlých z měst, které se prosadily do základů moderní společnosti. Skrytě či otevřeně se pak důraz na kulturně-historickou důležitost

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 200.

¹⁶⁶ J. LIPPERT, *Geschichte der königlichen Leibgedingstadt Trautenau*, Prag 1863, Vorrede, s. ix-x.

¹⁶⁷ K. W. (Karl Werner?): „Geschichte der Stadt Leitmeritz“ (rec.), *Literarische Beilage zu den Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, roč. X, 1872, s. 1-2, 17-19, 25-26, 41-42, 57-60, zde s. 1.

¹⁶⁸ Tamtéž.

městských dějin zpětně vázal k afirmativnímu narativu českých Němců jakožto nositelů civilizačního rozvoje českých zemí.

Druhý případ dokumentuje např. Wilhelm Feistner, profesor na ústecké průmyslové škol, v předmluvě dějin Ústí nad Labem opakoval obecné teze H. Hallwicha, jemuž ostatně své dílo dedikoval, o opomíjení městských dějin ze strany českých historiků, a stejně tak nepochyboval, že zpracování „deutsch-böhmischen Städte-geschichten“ poukáže na „hochwichtigen Einfluß des deutschen Volkes in Böhmen für dessen Culturentwicklung“¹⁶⁹ Podobně jako mnozí další městští dějepisci poukazoval také Feistner na lokálně-občanský význam monografií, záhy jej však provázal s národnostní agendou:

„Nicht minder bedeutend und zugleich lehrreich ist die Geschichte einer Stadt auch für deren heutige Bewohner. Sie sollen an dem Beispiele ihrer Vorfahren, an deren Thatkraft und Ausdauer selbst in den Zeiten der größten Noth einerseits ein leuchtendes Vorbild für ihre eigenen Handlungen gewinnen, andererseits aber auch in ihrer Ausdauer im Kampfe für deutsches Recht und Wort und deutsche Sitte gestählt und gekräftigt werden.“¹⁷⁰

Příklady ukázaly, že ve všech třech jazykových prostředích se objevovaly hlasy, které přisoudily městským monografiím významnou úlohu na konstrukci národních dějin, popř. národně pojatých dějin vlasti. Někteří lidé však očekávali, že dějepisy měst budou bezprostředně formovat národní identitu čtenářů, podněcovat je skrze poznání dějin „rodného města“ k vlastenectví a utvářet jejich národní vědomí. Tuto funkci postulovali sice i někteří němečtí a polští autoři, např. Fryderyk Papée, jenž soudil, že „pielęgnowanie dziejów miejscowych ożywia nietylko przywiązanie do rodzinnego gniazda, ale jest także potężną podniętą dla uczucia miłości ojczyzny,”¹⁷¹ přesto se však zdůraznila tato role zejména v českém diskursu, v Čechách i na Moravě.

Formování národní identity vytknul jako jeden z účelů městských dějepisů např. F.A. Slavík, středoškolský profesor dějepisu, jenž působil v Čechách a na Moravě: „Místní dějiny velice přispějí k žádoucímu hlubšímu poznání minulosti a k národnímu

¹⁶⁹ W. FEISTNER, *Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547*, Reichenberg 1883, Vorwort, nestr.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ F. PAPÉE, *Historia miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. III.

vědomí,” uváděl v recenzi na monografii moravské Telče,¹⁷² které tak přisoudil stejné spektrum účelů, jež o něco dříve vytknul svým vlastním dějinám středočeské Vlastimi, a sice „účel vlastenecký a vědecký: buditi a udržovati účinnou lásku k domovu a národu, i přispívati k lepšímu vysvětlení některých dob a zjevů v dějinách celé vlasti.“¹⁷³ Slavík neopomíjel lokálně-občanský rozměr monografií, spočívající zejména v příkladně-výchovné rovině, avšak vždy jej vázal k reprodukci národního kolektivu: „Poučujeme se v upomínkách těch, jak sami pracovati máme ku blahu a ke cti obce a tím jako malá částka velikého celku – národa – podle možnosti ke cti jeho...“¹⁷⁴ Slavíkovy výpovědi ukazují, jak obtížné jsou snahy o jednoznačnou klasifikaci účelů městských dějepisů. Identitní funkce vztažené k městu a národu jsou úzce spjaty.

Také další recenze v *Časopise Matice Moravské* zdůrazňovaly formativní roli místních dějin pro národní identitu. Například monografie Vsetína se nepochybně „podstatně přičiní, aby láska k domovu a skrze ni láska k vlasti a národu se povzbudila a utužila“, neboť „provanuta jsouc vřelým vlasteneckým citem užívá každé příležitosti ve čtenáře vstřípiti...cit pro vlast’ a národ.“¹⁷⁵ Dějepisy Napajedel i Velké Bíteše jsou podle kritika sepsány takovým způsobem, aby „i méně učený čtenář se uvědoměl, že život jednotlivého místa není osamocen a odtržen od obecného života velké obce národní, nýbrž že úzce s ní souvisí“, čímž se „mohutně...probuzuje cit historický, jehož mohutnění právě v našich menších městech velmi žádoucí jest“, a lze tedy doufat, že dějepisná práce „duchem vlasteneckým prodechne obyvatelstvo obou míst.“¹⁷⁶ Rovněž v časopisu *Obzor* vyzdvihnul recenzent dějin Valašského Meziříčí a Krasna národně-agitační účely publikace, které ostatně jejich autor sám vyjádřil ve své rétoricky laděné předmluvě. Oba se shodli, že z neznalosti dějin pramení „šosáctví, jež se zahrnuje v našich moravských městech“, a brání rozvoji národního vědomí, neboť „čeho kdo nezná, toho milovati nemůže, a lid náš moravský nezná historie ani svého rodiště ani své vlasti moravské“. Recenzent proto podle svých slov jen splnil svou vlasteneckou povinnost¹⁷⁷, když práci doporučil veřejnosti, přičemž ocenil, že se autor neomezil jen na „události sběhlé v úzkém obvodu jednoho města“, ale že spojil dějiny města s

¹⁷² F.A. SLAVÍK: „Telč: město a panství. J. Beringer, J. Janoušek, Telč 1892“ (rec.), *Časopis Matice Moravské*, 1892, s. 167-169, zde s. 167-168.

¹⁷³ F.A. SLAVÍK, *Dějiny města Vlastimě a jeho statku*, Vlastim 1889, s. 1-2, a podobně v závěru, s. 377. (Reprint 1994)

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 1.

¹⁷⁵ „Dějiny města Vsetína a okresu vsatského. Napsal Mat. Václavek, v Brně 1881“ (rec.), *Časopis Matice Moravské*, roč. 13, 1881, (red. František Bartoš) s. 179-184.

¹⁷⁶ *Časopis Matice Moravské*, Roč. 14, 1882, (ed. František Bartoš), s. 188.

¹⁷⁷ *Obzor* (příloha Hlasu), 20.11.1879, r. II, č. 20, s. 349-350 (F.B.) s. 350.

obecnými dějinami „národa českomoravského“, „chtěje spisem svým netoliko oživit paměť minulosti města Val. Meziříčí, nýbrž i povzbuditi a utužiti v obyvatelstvu lásku k rodnému městu, k celé vlasti českomoravské a k milému jazyku národnímu.“¹⁷⁸

Příklady z moravsko-českého prostředí odpovídají tezi o relativně opožděném formování národních identit na Moravě¹⁷⁹, a zároveň ukazují, že zejména v moravském případě sehrály městské dějiny roli agitačních prostředků. Z tohoto důvodu se zvláště moravsko-české dějepisy vyznačovaly také tím, že jejich autoři cítili potřebu líčit ve svých textech obecné dějiny Moravy a českých zemí, které překračovaly rámec nezbytného kontextu dějin města. Někteří odborní historikové kritizovali tento přístup, neboť překračoval žánrová pravidla.¹⁸⁰ Městské monografie neměly nahrazovat obecné dějiny, nýbrž jen zasadit dějiny města do historického rámce vlasti či národa.

K této metodologické premise se přihlásil např. J. Stocklów, německý dějepisec Tachova, jenž rozlišil dva protikladné přístupy k lokální historii. Zatímco některé formy se omezují výhradně na lokální záběr, Stocklów se rozhodl pro přístup, jenž místní dějiny pojímá ve spojitosti s dějinami většího celku, neboť usuzoval, tento přisedící okresního soudu, že „eine einzelne Thatsache kann in ihrer Bedeutung erst dann gewürdigt werden, wenn sie unter den allgemeinen Gesichtspunkt der Landesgeschichte gestellt und der Zusammenhang des einzelnen mit dem Ganzen nicht aus dem Auge gelassen wird.“¹⁸¹ Ve prospěch kontextualizace argumentoval V. Prasek, jenž ovšem zdůraznil také přínos lokálních dějin pro poznání dějin obecných:

„Jsou-li dějiny místní abychom tak řekli odleskem dějin všeobecných a jsou-li události v tom kterém místě sběhlé jako ohniva velikého dějinného řetězce: kterak bychom mohli nehleděti zároveň k dějinám všeobecným? Kterak bychom nemajíce pro tu kterou dobu dostatečného světla nevypůjčovali si lampičky místních dějin na osvětlení dějin všeobecných?“¹⁸²

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 349.

¹⁷⁹ M. HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století: Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986, s. 241. Srov. též M. ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního obrození na Moravě v 19. století*, Brno 2001.

¹⁸⁰ Např. Vincenc Brandl vysvětloval Janu Tirayovi, dějepisci Velké Bíteše, aby do své práce zahrnul obecné dějiny Moravy jen do té míry, nakolik souvisely s městem, neboť „více bývá v takových spisech hříchem.“ (SokA Žďár nad Sázavou, fon Jan Tiray, Vincenc Brandl Janu Tirayovi, Brno, 21.6.1881.

¹⁸¹ J. STOCKLÖW, *Geschichte der Stadt Tachau: mit teilweiser Berücksichtigung der Herrschaft Tachau*, sv. 1, Tachau 1878, s. x.

¹⁸² V. PRASEK: "Úvaha o moravských místopisech", *Komenský*, roč. X., 1882, s. 11.

Toto *historické propojení* města s většími celky, jež se opíralo teoretické a metodologické premisy historiografie, je třeba analyticky odlišit od *propojení příběhového*, jakkoliv se obě formy v textu často prolínaly. Zatímco v prvním případě daný celek představoval historický kontext neboli rámec obecných dějin, v případě druhém se jednalo o hodnotově zatížené provázání či dokonce ztotožnění „osudů“ města s osudy národa nebo vlasti. Jednalo se například o příběh rozkvětu a úpadku, který města sdílela společně s národem nebo vlastí, ať již v něm podílelo aktivně, jednalo-li se o město v minulosti důležité, nebo jej spíše pasivně snášelo, jako např. městečko Ropczyce, které podle svého dějepisce „nie odegralo...w dziejach żadnej wybitniejszej roli, nie stanęło nigdy na przodzie, aby się dać poznać światu, ale od pierwszych brzasków narodowego życia podzielało dole i niedole macierzy swojej – Polski.”¹⁸³

Obě formy propojení měly stejný ideologický efekt. Vytvářely zdání samozřejmosti vztahu mezi městem a národem či vlastí. Tyto celky se tímto stávaly prvořadým a samozřejmým rámcem městské minulosti. Lišila se pouze forma legitimizace. V prvním případě se přirozenost národního rámce opírala o autoritu metody. Ve druhém případě se pracovalo spíše s metaforami a afektivními obrazy. Historické i narativní propojení městských dějin s národem nebo vlastí mířilo především k vlastenecké funkci městských dějepisců. Uvedl jsem již, že místní dějiny měly sloužit k probouzení zájmu o dějiny národa či vlasti a k jejich zprostředkování. Z německých autorů se takto vyjádřoval např. Stocklów, jenž soudil, že místní dějiny jsou „ein ganz verzügliches Mittel, um die Kenntniß und das Verständniß der Landesgeschichte zu vermitteln und hierfür anzuregen.“¹⁸⁴ Dokonale byla tato koncepce vyjádřena v nenápadné recenzi, která se objevila v regionálním *Ohlasu od Nežárky* a vztahovala se k monografii Jindřichova Hradce. Její autor se totiž pokusil vysvětlit, proč by vlastně historické monografie měst mohly mít takový účinek.

„Monografie, čili dějiny jednotlivých okresů, hradů neb měst mají dvojí důležitost – a sice jednu čistě vědeckou a druhou jaksi všeobecnější. (...) Co méně možno jest dějepisnému dílu rázu všeobecnějšího, to jest více možno monografii: totiž dokázati, aby byla čtena. – Leží zajisté na biledni, že málo bude těch, jež by nepřáli sobě znáti ani dějiny místa, v němž se zrodili, v němž řadu let trávili, a na

¹⁸³ S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 3.

¹⁸⁴ STOCKLÖW, *Geschichte der Stadt Tachau* cit, s. x.

něž vážou se rozličné upomínky buď stráveného mládí, neb zažitých pokojných, blažených chvílí a t. p. A právě dějiny místní či monografie vyhovují účelu podobnému podávající čtenáři soubor udalostí zběhších se v nejužší vlasti jeho a budíce v něm zároveň touhu, zvědět i něco více, podívat se hloub do dějin národa svého, a poznati, že k jadernému ocenění a porozumění všeho přítomného jsou nutny vědomosti historické ... Vzbudí-li monografie tuto touhu po dalším vědění dějepisném, jest i *druhý všeobecnější účel* její dosažen. A že místní dějiny mohou býti nejlépe tímto mediem, o tom, tuším nebude nikdo pochybovati.¹⁸⁵

Recenzent v této ukázce dosvědčuje, že místní monografie patřily přinejmenším v českém prostředí k relativně populárním žánrům, což ostatně naznačovali i jiní komentátoři. Zdá se, že převážná část obyvatelstva měst dávala přednost dějepisné literatuře o konkrétním, důvěrně známém místě, které se již stalo součástí jejich osobního příběhu. Nabízí se ostatně myšlenka, že právě intimní pouto k místu mělo čtenáři nahradit to, co na rozdíl od např. historických románů dějepisny spíše postrádaly – poutavost, spád a strhující děj. Nicméně autoři, kteří psali nebo hodnotili místní dějepisny spíše z obecnější perspektivy, doufali, že čtenáři překročí díky hlubšímu historickému poznání svého města jeho horizont směrem k širším identitním rámcům. Elementární identifikace s městem měla čtenáře motivovat k poznání jeho dějin, což jej mělo vést nejen k identifikaci s městem na novém základě, ale také k poznávání obecných dějin národa či vlasti, které v posledku vedly k identifikaci s těmito celky.

Velmi významnou funkcí četných městských monografií, třebaže ne vždy výslovně řečenou, bylo národní označení daného města. Tato úloha vystupovala do popředí zvláště v českých zemích, neboť souvisela s intenzivním zápasem národních elit o český či německý profil města. Nemusel to být nutně autor sám, kdo pojal své dílo v tomto smyslu. Příklad recepce skrze národnostní prizma poskytuje jedna z nemnoha českých recenzí na německé dějiny města. Ve velmi obsáhlém rozboru monografie Prachatic od Josefa Messnera, uveřejněném v několika číslech jiočeského *Budivoje*, se recenzent takřka výhradně soustředil na vyvracení toho, co *on sám* považoval za ústřední cíl práce, a sice „čtenáři dokázati, že Prachatice byly a jsou německé.“ Z tohoto pohledu se podle něj jednalo o tendenční dílo, které se hodilo „do krámu těm, kdož by u nás v Čechách nejraději všemu původ a vlastnictví německé, nám

¹⁸⁵ K: „Monografie města Hradce Jindřichova“ (rec.), *Ohlas od Nežárky*, r. VI.. č. 17, 22.4. 1876, s. 129-130, zde s. 129.

pak podruží, dokázali.“¹⁸⁶ Autorem posudku byl Vincenc Šofferle, učitel v Prachaticích, jenž o několik let později vydal a výrazně doplnil Slámovy dějiny Prachatic vydané roku 1838. V nich pak pokračoval v rétorice, která hájila českou komponentu prachatických dějin, např. český původ jména a jazykově či etnicky české období mezi Husitstvím a Třicetiletou válkou. Autor šel až tak daleko, že v zanedbaném stavu městského archivu, z něhož se v průběhu 19. století vytratily četné prameny, spatřoval záměrný vandalismus, jenž měl zahladit českou stopu v dějinách města.¹⁸⁷ Zvláště v národnostně smíšených městech, mezi která patřily Prachatice, hrála konstrukce národního charakteru města výraznou úlohu. Důležitá byla nejen historická reprezentace minulosti, ale již samotná existence dějepisu napsaného v příslušném jazyce. V českém případě se ostatně nad rámec záměrných účelů místním monografiím přisuzoval národní význam i v tom smyslu, že samy o sobě – jako knihy – ztělesňovaly rozvoj národní literatury a vědy, která se nejen množila, ale také šířila napříč prostorem a sociálními vrstvami.

Národy a národně definované vlasti (Čechy, Morava, české země, resp. Polsko) se prosadily v městských dějepisech jako prvořadé velké rámce identit. Rakouský patriotismus se v para/textech městských dějepisů objevoval zřídka, a to v německém a českém případě. Je také otázkou, zda byly jeho projevy upřímné, či spíše účelové. Přesto je nelze ignorovat. Německý dějepis Českého Dubu z roku 1898, sepsaný tamním učitelem K. Schillerem, zmiňoval jako příležitost k vydání padesátileté výročí vlády Františka Josefa I., a totéž učinily i Čihákovy paměti Jílového, vydané v témže roce, které však přidaly ještě jiné jubileum, a sice stoleté výročí „našeho velkého dějepisce Palackého“.¹⁸⁸ Valašsko-Meziříčský dějepisec soudil, že kromě dějin města a moravské vlasti je třeba poznat také „slavné...panovníky z domu Habsbursko-Lotrynského“, protože „věrnými občany veleříše rakouské jsme a zůstatí chceme“, zatímco J. Stocklów uzavřel dějiny Tachova přáním: „Mögen darum allzeit Herzen mit deutscher Treue an der Miesä für Oesterreichs Kaiser schlagen, solange noch ein Tropfen in ihrem Bette rinnt!“. Výrazně se rakouské vlastenectví projevilo ve stručných německých dějinách Znojma z přelomu století, které měly sloužit k tomu, aby se „durch

¹⁸⁶ V. ŠOFFERLE, „Prachatice, Posudek díla J. Messnera 'Prachatitz. Ein Städtebild'“, *Budivoj*, 10. 6. 1886, č. 46, Roč. XXII, rubrika Feuilleton, s. 1-2, zde 1. Recenze pokračovala v číslech 47 (13.6.), 48 (17.6.) a 49 (20.6.).

¹⁸⁷ V. ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz minulosti starožitného města Prachatic*, Praha 1891, s. 52.

¹⁸⁸ K. SCHILLER, *Böhm. Aicha: Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt und ihrer Umgebung*, Böhmische Aicha 1898. L. ČIHÁK, *Paměti král. horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, Jílové 1898, Předmluva, nestr.

rege Bekundung der Antheilnahme an den wechselvollen Geschicken der Vorvahren, an dem Werden und Wachsen unserer schönen Thayastadt die Anhänglichkeit an Volk, Heimat und Vaterland alseits erstarke!“¹⁸⁹

3.5 Společenské účely lokálně-městské

Společenské účely, které se vztahovaly k rovině města, zahrnovaly v první řadě formování vztahu k městu, jenž obsahoval jak emocionální pouto k městu tak především reflexivní postoj, opřený o poznání minulosti, jenž měl být základem „uvědomělého“ lokálně-občanského vědomí. Autoři v tomto ohledu formulovali složitou hru mezi postoji již existujícími a žádoucími, a potažmo též sociálními rolemi: rodák či obyvatel, jenž se emocionálně identifikuje se svým městem, se měl proměnit v uvědomělého občana, který se vztahuje k městu na jiném základě a jinými způsoby. To zakládalo pak určité postoje a také vzorce chování.

Typicky se vztah k městu vyjadřoval v jazyce lásky: „Přání mám jenom jediné: byste knihu horlivě četli a přečetše, s tím větším zápalem milovali drahou půdu otcovskou.“¹⁹⁰ Tak se obracel ve své obširné monografii Antonín Sládeček, kladenský učitel a dobrovický rodák, na čtenáře malého středočeského města. Podobně se vyjadřoval Leopold Čihák, kupec, dlouholetý člen rady města Jílového u Prahy a zakladatel tamního muzea ve své předmluvě k rodákům: „Vím, že chováte lásku ke svému rodnému městu, a proto věřím, že 'Paměti jeho i historii jeho zlatých dolů' rádi čísti budete (...) Přeji si, aby čtením těchto 'Pamětí' láska Vaše k našemu rodnému městu rostla a dobro působila.“¹⁹¹ Nápadná podobnost předmluv, sepsaných ostatně jen v dvouletém rozmezí, poukazuje na jistou dobovou konvenci. Ukázky však také naznačují, že vysloveně emocionální pouto místních čtenářů k městu se již předpokládalo, přičemž poznání města v jeho historickém rozměru mělo vést ke kvalitativní proměně kladného vztahu k městu, spíše než jen k prosté intenzifikaci emocionální vazby („láska roste“). Skutečným cílem byl reflexivní a občansky

¹⁸⁹ E. DOMLUVIL, *Paměti města Val. Meziříčí a městečka Krasna*, Brno 1877, s. 13, STOCKLÖW, *Geschichte der Stadt Tachau* cit., s. 234; F. HERBST, *Kurzgefasste Geschichte der Stadt Znaim*, Znaim 1899, Vorwort, nestr.

¹⁹⁰ A. SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovice a jeho okolí*, Praha 1900, s. 6. Sládeček (1859-1934) byl učitel a ředitel měšťanských škol v Kladně. (K. HERČÍK, *Dobrovice: 450 let městem 1558-2008*, Dobrovice 2008, s. 137.).

¹⁹¹ L. ČIHÁK, *Paměti král. horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, Jílové 1898, Předmluva, nestr.

odpovědný postoj k městu, jenž se zakládal na vědění. Dokládá to jiný příklad z obdobného prostředí: dějepisec Budyně nad Ohří v předmluvě rétoricky vyšel z poznatku, že lidé rádi mluví o svém rodném místě a vyzdvihují jeho přednosti. „Aby ale chvála tato nebyla marnivou,“ pokračoval budyňský učitel, „jest především nutno znáti dobře tyto přednosti a k tomu nás nejlépe vedou dějiny našeho rodiště.“¹⁹² Jinými slovy, forma lokálního patriotismu, která se vyznačuje hrdostí a preferencí vlastního města, byla výchozím předpokladem, avšak pedagogický záměr práce směřoval k jeho překročení. V další části předmluvy již formuloval vysloveně občanský účel práce, jenž předpokládal, podobně jako četné další práce, že poznání městských dějin má výchovné a motivační účinky, vedoucí k jednání prospěšnému pro dobro města.

Láska je termín sémanticky dostatečně široký k tomu, aby dokázal zahrnout velmi různorodé typy vztahů, od afektivního pouta k odpovědnému postoji. Tato sémantická flexibilita vysvětluje, proč se používal tentýž výraz pro vztah k městu i národu, přestože v obou případech předpokládal jiná očekávání z hlediska předjímaných závazků, povahy vazeb nebo kritérií příslušnosti. Co se týče národní identity, bylo třeba čtenáře především vést k vědomí, že jsou členy národního kolektivu, že toto členství je přirozené a dané. V případě lokální identity šlo spíše o proměnu, její transformaci v občanský postoj a otevření směrem k národnímu kolektivu.

Někteří autoři výslovně postulovali občansko-výchovnou funkci městských dějepisů. Např. F.J. Zoubek zhodnotil společenský význam městských monografií, a z něj plynoucí principy, co by takové knihy měly obsahovat, těmito slovy:

„Úkolem ... monografií musí přede vším býti sebrání a rozumné sestavení všeho, z čeho vznik a způsob obcí a v nich ráz a způsob živobyť občanského, živnostenského, národního, náboženského a vůbec kulturního poznání lze, aby měšťan ne toliko toho dověděl se, kdo obci jeho někdy vládl, nýbrž zvláště toho, jací byli občané, jaká jich volnost neb nevolnost, jaké jich snažení, ctnosti i vady – pak mohou býti monografie obcem tím, čím jest vypsání dějin národu a člověčenstvu: učitelkou života, ploditelem ctností občanských a občanských charakterů, bez nichž obce jsou obcemi jen jmenem.“¹⁹³

¹⁹² A. JANDA, *Dějiny města Budyně nad Ohří*, Roudnice 1892, s. 4.

¹⁹³ F. J. ZOUBEK: "Dějepis města Přeštic a jeho okolí" (rec.), *Památky archaeologické a místopisné*, r. XI., 1864, s. 78-79. Na stejný text poukázal také ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda.“ cit., s. 188.

Bítešský učitel Jan Tiray soudil, že především „znanost’... *dějin místních*, nejlepším jest prostředkem uvědomělost’ a statečnost’ občanskou buditi,¹⁹⁴ a v podobném duchu argumentoval i Hermenegild Jireček v monografii Vysokého Mýta, že „znáti přítomný stav, v jakém obec se nachází, vědomu býti minulosti, ze kteréž se vyvinul stav přítomný – tot’ zajisté ne-li povinností, ale prospěchem každého uvědomělého občana!”¹⁹⁵ Avšak hned vzápětí sestoupil Jireček – rodák východočeského města – od vážných sociálně-pedagogických významů dějin měst spíše ke zvědavosti a k osobním vazbám jedince k městu:

„A kdo maje srdce upřímné nepokochal by se ve čtení osudův, jenž rodiště neb bydlíště jeho během věků potkaly? Kdo by neliboval sobě ve známosti příběhů, kteréž se v těch místech ve kterých přebývá, ondy a ondy přihodily? Kdo by neseznal rád život a působení sourodáků, jenž za minulých věků zavděčili se obecnosti anebo jinak stali se pamětihodnými?”¹⁹⁶

Mezi polskými autory deklaroval lokálně-společenské účely svého dějepisu nejvýrazněji Seweryn Udziela, školní inspektor působící v Ropczycích, malém okresním městě ležícím mezi Tarnovem a Řešovem. Tento nadšený etnograf, který později zakládal etnografické muzeum v Krakově, nesoucí dnes jeho jméno¹⁹⁷, sepsal stručné ropczycké dějiny pro místní obyvatelstvo, u něhož shledával slabé pouto ke svému městu, pramenící z neznalosti místních dějin: „W ich sercach pragnałem rozniecić iskierkę miłości do tego zakątka swojego, ich serca napełnić dumą na wspomnienie tyluwiekowej przeszłości, spotęgować przywiązanie do starej siedziby praojców.”¹⁹⁸ Těmito slovy vymezil Udziela záměr své práce, jenž považoval za naléhavý i proto, že vnímal, kterak „ludzie bez żalu opuszczają ziemię rodzinną, aby szukać zwodniczego szczęścia za górami, za morzami.”¹⁹⁹ Především se však svými dějinami snažil přispět k překonání relativní zaostalosti a slabého rozvoje města. Svůj podíl na tomto stavu měla podle autora maloměstská povaha obyvatelstva, jemuž chyběla nejen osvěta, ale i občanský vztah k městu: „Gdyby...mieszczanie więcej

¹⁹⁴ J. TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše*, sv. II, Velké Meziříčí 1888, předmluva, s. 7.

¹⁹⁵ H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto: Obraz místopisný dějepisný, životopisný i statistický*, Vysoké Mýto 1884, předmluva (nestránkováno).

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ *Wielka Encyklopedia powszechna PWN*, sv. 11, Warszawa 1968, s. 777.

¹⁹⁸ S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 83.

¹⁹⁹ Tamtéž.

troskliwości okazywali o dobro miasta, aniżeli o własne kieszenie, zamieniłyby się Ropczyce na miłe, wśród sadów, wśród zieleni kryjące się ustronie.”²⁰⁰

Historické práce neměly suplovat kritické či programové traktáty, nicméně vytvářely určitý morální apel, jakýsi historicky založený pocit odpovědnosti. Ten se zapojoval do místního diskursu města. Asi měsíc poté, co na stránkách tarnovského týdeníku *Pogoń* vyšel poslední díl Udzielových dějin Ropczyc, byl v témže periodiku uveřejněn dopis, který hodlal zprostředkovat současný obraz města. Anonymní ropczycký pisatel, patrně někdo z okruhu Udzielových přátel, na úvod odkázal na právě vydané dějiny města, načež se pustil do pranýřování současných poměrů ve městě. Zaměřil se na určitou „apatyi, która rozwojowi miasteczka stoi w drodze“²⁰¹, a která vedla k tomu, že ani patnáct let po posledním požáru města nebylo jeho veřejné prostranství upraveno, chybělo požární zabezpečení a veřejné osvětlení, město nemělo chodníky ani budovu pro školu, místní obchod se nacházel jen v židovských rukou, a v neposlední řadě nebyl opraven interiér kostela, a to navzdory relativní zámožnosti města i jeho obyvatel.

Dopisovatel svou kritiku zaměřil na představitele města, kteří podle jeho zdání upřednostnili své zájmy před zájmem obce: „...nabrałem przekonania, że ludność miasta Ropczyc jest dla Rady gminnej a nie rada gminna dla mieszkańców, a wnoszę to z tego, że nasi ojcowie zamiast uzupełnić braki w Świątyni Pańskiej, zamierzają budować okazały ratusz...“²⁰² V tomto smyslu si dějepisec a zpravodaj rozdělili role. Zatímco zpravodaj doufal, že si jeho kritická slova vezmou k srdci zvláště elity, kterým „na rozwoju i dobrobycie mieszkańców ropczyckich zależeć powinno, by miasteczko to nie zeszło wkrótce do rzędu ostatnich w Galicyi,”²⁰³ Udziela se obracel na obyvatele města, které vyzýval „do uporządkowania, upiększania miasta.” Autor věřil, že právě znalost dějin města podníti obyvatelstvo k péči o jeho rozvoj.

Kritický osten obsahovaly i některé další dějepisy. Obvykle kritizovaly jistou netečnost elit, ospalost místního společenského života, v českém diskursu často nedostatek národního vědomí, ale také konzervativní povahu místní společnosti a její malou otevřenost vůči změnám. V haličském případě se často poukazovalo na problém židovské populace, na zaostalost města, absenci průmyslu a infrastruktury. Některé

²⁰⁰ Tamtéž, s. 81.

²⁰¹ „Ropczyce, 27 października“, *Pogoń: tygodnik polityczny i ekonomiczno-społeczny*, 1888, r. 8, 28.10., s. 4.

²⁰² Tamtéž, s. 5.

²⁰³ Tamtéž, s. 5.

práce poukazovaly na potenciál rozvoje měst, například coby rekreačních center (Skole) a rekreačních zázemí velkých měst (Janów pro Lvov, Miličín pro Prahu). Vlašimská aféra představovala spíše výjimku. F. A. Slavík proti sobě poštval svými dějinami města část místní elity, spjaté s vedením města, a to díky tendenčnímu líčení soudobých dějin města. Nákladem města vyšla dokonce brožurka oprav.²⁰⁴ O celé aféře referovala recenze v *Národních Listech*, jež vyzdvihla odbornou kvalitu historické práce, Slavíkovi však vytkla stranickost nejnovějších dějin a městu zase nevhodný způsob reakce.²⁰⁵

Naproti tomu jiné monografie byly spíše oslavou novodobého rozvoje města a svého druhu pamětním spisem o stavu města. Týkalo se to pochopitelně publikací, které vyšly nákladem města. Avšak pozitivní obraz měl obvykle reálný základ. Dokládají to již citované paměti Dobrovic, které autor věnoval bývalému řídicímu učiteli Janu Sládečkovi a dlouholetému starostovi města Františku Čumpelíkovi, dvěma dobrovickým rodákům a „oběma otcům svým, kteří ve službách rodiště svého sešedivěli...“. Město financovalo vydání velmi obsáhlé, více jak pětisetstránkové monografie, a tomu odpovídal pozitivní obraz rozvoje města v druhé polovině 19. století: „Toho, co duch lidský dobrého a ušlechtilého zde dokázal, na malé město věru jest dosti – i nutno čest vzdáti všem těm, kteří dovedli vliv svůj tak uplatniti, že obec v před se brala na dráze pokroku,“ pochválil autor na samém sklonku století dosavadní činnost místní elity, přičemž nepochyboval, že i nedávno zvolené nové zastupitelstvo „po příkladu předešlých tvořiti bude morální silou upevněný organism, v němž zdravý rozum a vroucí láska k domovu rozhodovati budou nad všelikými jinými ohledy.“²⁰⁶ Zatímco si ropczycký pisatel stěžoval, že „chodzimy po błocie i wodzie, bo o chodnikach wygodnych tutaj jeszcze nie zupełnie doszło do wiadomości ojców miasta, że takowe istnieć w mieście mogą,“²⁰⁷ dobrovický občan, jenž se „prochází...městem po kamenných chodnicích“, pouze „vzpomene a polituje ubohých těch chodcův z dob minulých, jež chránily jenom vysoké boty“ a uvědomí si „co pro pohodlí jeho vykonala tu pilná ruka lidská.“²⁰⁸ Monografie takto legitimizovala dosavadní správu města. Avšak pozitivní obraz odrážel také hlubší rovinu regionálního hospodářského vývoje. Neboť přestože Dobrovice patřila mezi malá města, srovnatelná s Ropczycemi,

²⁰⁴ Konflikt je shrnut v edičním dodatku reprintu Slavíkovy práce (F.A. SLAVÍK, *Dějiny města Vlašimě a jeho statku*, Vlašim 1994 (reprint vydání z roku 1889).

²⁰⁵ ŘEZNÍČEK: "Dějiny města Vlašimě a jeho statku" (rec.), *Národní Listy*, příloha k č. 44, 14.2.1890, s. 5.

²⁰⁶ SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovic* cit., s. 337.

²⁰⁷ „Ropczyce, 27 października“, *Pogoń: tygodnik polityczny i ekonomiczno-społeczny*, 1888, r. 8, 28.10, s. 4.

²⁰⁸ SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovic* cit., s. 325.

procházela díky rozkvětu cukrovarnictví v druhé polovině 19. století nepřetržitým růstem, kulminujícím až ve 30. letech 20. století, který se projevoval jak v demografických ukazatelích tak také v územně-stavební expanzi.²⁰⁹ „Na všech, na všech stranách patrně rapidní vzrůstání, jehož konce nelze se domyslet,“ vyjadřoval Sládeček nepřehlédnutelnost dynamického rozvoje, přičemž předvídal přičlenění okolních obcí.²¹⁰

Některé historické monografie takto předznamenaly pozdější propagační publikace, přestože prezentace města nebyla jejich hlavním záměrem. Je třeba podotknout, že zvláště historická část se nesnažila o příkrášlování, resp. zveličování místních dějin, přestože mnozí autoři konstruovali – přímo či nepřímo – historický význam města. Vysloveně propagační účely sehrávaly spíše výklady nejnovějšího vývoje města, v němž autoři poukazovali na jeho všestranný rozvoj, např. výstavbu veřejně-užitných institucí, nebo představovali památky a jiné zajímavosti pro cizí čtenáře, přičemž se v některých případech pokusili přilákat turisty a výletníky. Případně publikace již reagovaly na zájem návštěvníků odjinud, jako například monografie Prachatic, která měla mj. „bei dem stets im Wachsen begriffenen Fremdenverkehr von Prachatitz Jenem zu Führen dienen, die mit Interesse die geschichtliche Vorgänge einer der ältesten böhmischen Städte verfolgen.“²¹¹ Vedle finanční podpory ze strany některých měst svědčil o propagačním účelu publikací také ten fakt, že jejich vydání bylo často spjato s událostí, která přilákala publikum odjinud. K takovým příležitostem patřila historická výročí spjatá s městem, sjezdy rodáků či slavnosti národního významu. Další příležitost nabízely výstavy. Vydání monografie haličské Přemyšle cíleně směřovalo k tamní zemědělsko-průmyslové výstavě.²¹² Není proto divu, že vedle pečlivého soupisu městského archivu a solidně zpracovaných dějin města nabízela práce také obsáhlý popis města, jenž podal obraz o současném stavu průmyslu, služeb či veřejných institucí.

Avšak již samotná monografie byla reprezentativním dílem. Zejména u malých a středních měst byla publikace prostředkem, jak uvést město do obecného povědomí. Považovala se však také za známku kulturní vyspělosti města, jeho „pokročilosti“,

²⁰⁹ K rozvoji města srov. K. HERČÍK, *Dobrovice: 450 let městem 1558-2008*, Dobrovice 2008. Počet obyvatel města vzrostl z 3054 (r. 1869) na 4461 (r. 1900) a 4712 (r. 1910). Počet domů se zvětšil z 358 (r. 1869) na 511 (r. 1900) a 586 (1910). (J. RŮŽKOVÁ a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*, sv. 1, Praha 2006, s. 132-133).

²¹⁰ SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovice* cit., s. 357.

²¹¹ MESSNER, *Prachatitz* cit., s. i.

²¹² A. FENCZAK, *Leopold Hauser*, Przemysł 1983, s. 10-11.

řečeno v dobovém jazyce. Nepřekvapuje proto, že řada místních dějepisců obdržela čestná občanství, udělovaná právě s odkazem na zásluhy o propagaci města, ačkoliv se takové uznání mohlo protáhnout²¹³, nebo dokonce ztroskotat na odporu části městské elity. Tento případ se stal v 60. letech v Přešticích. Až na stránky *Plzeňských novin* se dostal spor z městského zastupitelstva, zda udělit čestné občanství tamnímu kaplanovi E.V. Řičákovi především za jeho *Dějepis města Přeštic*.²¹⁴ Zaujatá zpráva od přeštického zpravodaje nezaručovala sice objektivní obraz kontroverze, zato však ilustrovala společenský rozměr městských monografií na pozadí dobových lokálně-společenských konfliktů. Podle zprávy využila určitá skupina měšťanů, představující opozici ve městě, odmítnutí Řičákova čestného měšťanství jako zástupnou formu, jak vyjádřit odpor vůči purkmistrovi. Z řady námitek, které zazněly proti jmenování, stojí za pozornost argument mydláře J. Velkoborského, že Řičákova kniha „hanobila“ měšťanstvo. Přestože zpravodaj vyvracel tento názor, lze poznamenat, že Řičák se v některých částech kriticky vyjádřil k životnímu stylu měšťantva v moderní době. Zpráva přeštického korespondenta však posunula kontroverzi do obecnější roviny. Hlasování, k němuž nakonec nedošlo, by podle něj ukázalo, zda v zastupitelstvu dominuje nevzdělaná část místní společnosti, která sleduje především osobní zájmy, či naopak „ti vzdělanější a povážlivější, kteří...mají cit a smysl pro oslavu a pro mravní povznesení města.“ To by v posledku dokumentovalo „na jakém stupni pokročilosti stojí Přeštice.“²¹⁵ Městský dějepis, jenž pro město znamenal „veledůležitou knihu“ a ze strany autora „značnější obět“, se tak stal určitým znakem, jímž přeštický dopisovatel vymezil dvě základní skupiny v městské společnosti. Právě ta část, která dokázala ocenit význam městského dějepisu, představovala žádoucí kolektiv města. Byl to kolektiv jednoznačně asociovaný s pokrokem a vlastenectvím. Přeštická epizoda tak poukázala na skutečnost, že některé dějepisy vstupovaly do sociálních konfliktů, které se neodehrávaly podél národnostního štěpení, nýbrž v rovině zápasu starých a nových elit, starého a nového měšťanstva, tradičních a moderních zájmů i pohledů na svět.²¹⁶

²¹³ K netečnosti ze strany představitelů města Nowego Sącza ohledně uznání zásluh Jana Sygaňského, která vyústila až do chladného postoje dějepisce k městu, srov. H. BARYCZ, „Z kulturalnego almanachu Nowego Sącza“, in: *Rocznik Sądecki 5/1962*, s. 29-149, zde s. 109-111.

²¹⁴ „Z Přeštic“, *Plzeňské noviny*, 5.5.1866, r. 2., č. 62, (rubrika Dopisy z Čech), s. 3-4. Reakce Josefa Velkoborského 12.5.1866, s. 4. (kdo napsal článek a obvinil jej z utrhačství?). Odpověď 23.5.1866, s. 4. (zasláno).

²¹⁵ „Z Přeštic“, *Plzeňské noviny*, 5.5.1866, r. 2., č. 62, (rubrika Dopisy z Čech), s. 4.

²¹⁶ Srov. např. P. URBANITSCH, H. STECKL (eds.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburger-Monarchie 1862-1914* (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX), Wien – Köln – Weimar 2000, zvláště s. 471-477.

3.6. Čtenáři a příjemci

Matrice použitá pro rozlišení účelů městských dějepisů pomůže utřídit také jejich čtenářstvo. Ostatně účely textů zčásti vymezovaly zamýšlené čtenářstvo a totéž platilo i obráceně. Schématicky lze rozlišit čtenáře a příjemce monografií podle os místní-národní a laické-odborné. Také v případě čtenářů platí, že je nutné teoreticky a analyticky rozlišovat mezi čtenáři zamýšlenými a skutečnými. Kromě toho navrhuje rozvinutá teorie recepce další analytické pojmy, např. ideální čtenář.²¹⁷ Nabízí se též otázka, kdo všechno texty číst mohl. Je prakticky nemožné, zrekonstruovat v úplnosti reálné čtenářstvo městských dějepisů. Vzhledem k tématu si studie klade skromnější otázku: Jak vypadala rámcová struktura čtenářstva, a to zejména z perspektivy tvůrců a propagátorů monografií? V první řadě jsem tedy sledoval, na koho se autoři obraceli ve svých předmluvách i dedikacích, jaké čtenáře předjímalí skrze účely, jež knihám vytknuli, a dále komu byly dějiny měst určeny podle recenzentů. Prostřednictvím malých sond a dílčích poznatků jsem se pokusil alespoň rámcově zaznamenat, jak knihy fakticky cirkulovaly, a v neposlední řadě si položit otázku, jak vypadaly lokální čtenářské komunity.

Příklad z Čáslavi poskytne určitý vhled do struktury čtenářstva městských monografií. Podle kroniky tamní Občanské záložny byly vydány *Děje města Čáslavě* (1874) v nákladu 1000 svazků. Rovných sto z nich obdržel autor publikace, jímž byl August Sedláček. Kromě toho bylo „tohoto pro Čáslav monumentálního díla věnováno mnoho výtisků okolním obcím, vynikajícím osobám, spolkům vědeckým a též redakcím našich listů.“ Několik knih se podle kroniky, vydané o deset let později, každoročně zakoupilo a věnovalo za odměnu žákům místní průmyslové školy. Zbylé knihy se daly ještě roku 1885 zakoupit v záložně nebo v místním knihkupectví.²¹⁸ Ostatně ke koupi knihy vybízela oznámení o schůzi členů záložny, zveřejněná v *Národních Listech* a v *Poslu z Prahy*: členy záložny kniha stála jeden zlatý, zatímco ostatní zájemci ji mohli zakoupit za 1,5 zlatých.²¹⁹ Samotný autor podotýkal, že zamýšlel jednak podat líčení dějin čáslavskému obcenstvu, ale také nabídnout dostatečný výsledek bádání

²¹⁷ Např. J. CULLER, *Studie k teorii fikce*, Brno – Praha 2005, s. 7. Podobné úvahy a poznatky jako tato část kapitoly přinesl také ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda.“, cit., s. 188-192.

²¹⁸ *Dějiny Záložny Čáslavské po čas trvání od roku 1859 až do roku 1884*, (sest. a vyd. K. Čermák st. a ml.), Čáslav 1885, s. 30-31.

²¹⁹ *Posel z Prahy*, 15.1.1874, č. 12, s. 4 (inzerce); *Národní listy*, 15.1.1874, č. 14, s. 5 (inzerce).

vědeckému světu.²²⁰ Knihu pak dedikoval „uvědomělým občanům kr. města Čáslavě, aby následující ctností a vystříhající se vad předků svých, pracovali k vzmožení, povznešení, pokroku a zdaru rodiště svého.“²²¹ Jakkoliv vypadalo toto věnování jako běžná fráze, ve skutečnosti obsahovalo dvojí sdělení, které jednak naznačovalo, k jaké části městské společnosti se autor družil – fakticky se jednalo o okruh místní vlastenecké inteligence²²² a „pokročilé“ části elity, kterou Sedláček patřičně vyzdvihнул v závěru své knihy – a jednak vymezovalo podobu ideálního čtenářstva, resp. žádoucího kolektivu formovaného spotřebou knihy, u jehož členů se předpokládalo zaujetí určité role a určitého vztahu k městu. Každopádně však čáslavský dějepis patřil ke knihám, které se obracely na různorodé čtenářstvo: laické i odborné; místní i nadlokální.

Ne vždy autoři specifikovali své publikum. Mnohdy se spokojili s označením „čtenář“ nebo „veřejnost“.²²³ S vymezením místního odborného publika se v textech prakticky nesetkáváme, ačkoliv někdy se odkazovalo k budoucím dějepiscům města, a je nepochybné, že ve městech s rozvinutou odbornou veřejností, formovanou v prostředí muzejních a literárních spolků nebo škol, a ve větších městech kolem velkých kulturně-osvětových či akademických institucí, se předpokládala četba v rámci tamní odborné komunity, která se v menších městech prolínala s místní inteligencí. V Čáslavi utvářel arénu pro takovouto odbornou veřejnost především archeologický spolek *Včela Čáslavská*, jehož vliv ovšem přesahoval hranice města a okresu. Sedláčkovy přednášky o dějinách Čáslavi si v něm mohl vyslechnout například Kliment Čermák ml., jenž se etabloval jako významný propagátor regionálního muzejnictví v Čechách. Právě Čermák vyzýval k zakládání muzejních spolků jakožto lokálních odborných pracovišť, které by mj. generovaly také místní monografie. Spolek měl podle jeho představ zahrnout zhruba deset odborníků-členů výboru, kteří budou každý měsíc referovat o

²²⁰ A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, (Úvod), s. VII.

²²¹ Tamtéž, dedikace.

²²² Podobně viděla městskou společnost také pozdější historiografie. Např. M. MAREK členil čáslavskou společnost v druhé polovině 19. století těmito slovy: „Nad postavami maloměstských úředníků a hodnostářů vytvořila se kulturní atmosféra spředená (Ladislavem) Quisem, ronovským rodákem Antonínem Chittussim, bohémským malířem Alisem Vraným, pokrokovým učitelem Antonínem Konstantinem Vitákem, Augustem Sedláčkem a i hermanoměsteckým rodákem, básníkem Rudolfem Pokorným, jenž v Čáslavi vojákoval.“ (*Čáslavsko v literatuře*, Pardubice 1958, s. 58.)

²²³ G. GENETTE (*Paratexts: Thresholds of interpretation*, Cambridge 1997) poukázal na důležitý rozdíl mezi "čtenáři" a "veřejností" coby dvěma typy adresátů knihy. Nezdá se, že by mezi autory městských dějepisů panoval zásadní rozdíl ohledně zamýšlených recipientů. Autoři předpokládali, že knihy budou jak vysloveně čteny, tak obecně sdíleny v rámci veřejnosti. Důraz na čtení je nicméně zřetelný, a to zvláště u dějepisů, které postulovaly výchovné či agitační účely.

svých výsledcích a v zimě se zúčastní cyklu přednášek „zejména k místu a okolí se táhnoucích.“²²⁴

Také odborné, či vysloveně vědecké publikum v obecné rovině oslovovali autoři málokdy. V řadě případů se ovšem takové čtenářstvo předpokládalo, zvláště u prací s odbornými ambicemi, nebo se v něj skrytě doufalo. Četné práce prošly recenzemi v odborných časopisech a kvalitní nebo materiálově bohaté práce byly využity pro obecnější studie. V tomto ohledu je třeba zdůraznit, že v českých zemích docházelo k oboustranné recepci českých, resp. německých monografií ze strany autorů obecnějších prací. V neposlední řadě se četli také místní dějepisci navzájem, někdy i napříč jazykovými sférami.²²⁵ Obvykle byly důvodem informace z dějin měst z daného regionu, avšak často autoři hledali vzor. Např. Tiray prostudoval podle svých slov hned několik moravských monografií, než se pustil do psaní bítešských dějin. Pavel Holát poukázal ve své biografii Františka Teplého, že tento miličinský farář, později jindřichohradecký archivář, psal dějiny Miličina v určitém soupeření se staršími, avšak nově vydanými Slámovými dějinami Prachatic.²²⁶ V ojedinělých případech se dílo věnovalo vědecké instituci či osobnosti: krakovské Akademii nauk dedikoval L. Hauser monografii Přemyšle, zatímco Justin Václav Prášek věnoval dějiny Turnova V.V. Tomkovi. Někdy ovšem tvůrci projeví spíše obavy, že se kniha dostane též do rukou odborné veřejnosti: např. dějiny průmyslově se rozvíjejících Vejprt v Krušných horách byly určeny jen pro obyvatelstvo města, pro které se měly stát „ein wertvolles Familienbuch“; autoři proto doufali, s vědomím jisté mezerovitosti dané ne zcela uspořádaným archivem města, v umírněnou kritiku, pakliže by se kniha „sollte...dennoch aus dem beabsichtigten Leserkreise hinaus und in die Hände von Fachmännern kommen.“²²⁷

Laické čtenářstvo nadlokální povahy se mnohdy předpokládalo, avšak méně často jej autoři výslovně adresovali nebo pojmenovali. Setkáme se např. s výrazy jako „širší kruhy“ nebo „cizinci“. Někdy se však objevila specifická označení. Např. podle V.V. Tomka měly místní dějiny zaujmout nejen lokální publikum, ale také „milovníky vlasteneckých dějin“ (Police). František Vacek hovořil o „otčiny milovním čtenáři“ (Velvary) a J.V. Šembera o „všech Moravanech“ (Olomouc). Zůstává nicméně

²²⁴ K. ČERMÁK, *O musejích městských a okresních*, Čáslav 1886.

²²⁵ Také v *Ottově slovníku naučném* najdeme odkazy na německé dějiny Teplic, Trutnova a Litoměřic v příslušných heslech, sepsaných A. Sedláčkem (Teplice, Trutnov) a J. Čelakovským.

²²⁶ P. HOLÁT, *František Teplý: archivář a kněz*, České Budějovice 2003.

²²⁷ C.G. SCHMIDL; M. LUFT, *Geschichte der Stadt Weipert*, Komotau 1890.

otázkou, v jaké míře městské monografie cirkulovaly v nadlokální čtenářské veřejnosti, a do jaké míry byly v této sféře také čteny.

Místní laické publikum bylo zamýšleným adresátem prakticky ve všech případech, přestože jeho relativní podíl na celkovém zamýšleném čtenářstvu se u jednotlivých prací lišil. Některé texty s vědeckými ambicemi nebo separáty, které původně vyšly například na stránkách odborných časopisů či výročních zpráv gymnázií, se obracely k lokálnímu čtenářstvu spíše druhotně. Někteří autoři se naopak výslovně omezili jen na místní publikum, které se nejčastěji označovalo termíny občanstvo, obyvatelstvo či rodáci, popř. příslušným vlastním jménem. Lokální publikum ovšem v řadě případů zahrnovalo také čtenářstvo z okolního regionu. Některé práce byly specificky určeny místní školní mládeži. Místnímu publiku se práce často také dedikovaly; v některých případech se dedikace obracely k správní elitě města: k purkmistrovi, městské radě či zastupitelstvu.

Někteří dějepisci se výslovně obraceli na rodáky města. Tato čtenářská skupina však tvořila přechodný typ mezi místním a širším publikem, neboť zahrnovala „syny města“, kteří mnohdy žili a působili jinde. Hovoříme-li o „místním“ publiku, je třeba si uvědomit bytostně translokální rozměr místního čtenářstva. Strukturně vzato se lokální publikum skládalo z místně zakotveného čtenářstva (usedlé obyvatelstvo), dále z obyvatel s volnějším vztahem k městu (relativně mobilní inteligence), ale také z kategorií, jejichž vazba k městu byla dočasná: rodáků či přechodných studentů, kteří poté odešli do jiného působiště. Zvláště v tomto případě spočívala úloha městských monografií v lokální socializaci budoucích příslušníků společenských elit, a to včetně představitelů národních hnutí, kteří se realizovali v nadlokální sféře inteligence.

Obvykle autoři adresovali či předpokládali různorodé čtenářstvo, jak ukázal příklad Čáslavi. Srovnatelný příklad s Čáslaví nabízejí dějiny Litoměřic. J. Lippert vyzdvihl obecnější a odborné účely své práce, neboť dějepis města chtěl být průpravnou prací k dějinám měšťanstva v Čechách a příspěvkem k dějinám českých Němců, nicméně psal ji též s vědomím místního obcenstva, které se identifikovalo se svým místem a zajímalo se spíše o „malé dějiny“. Těmto čtenářům, včetně svých přátel z Litoměřic, se autor pokusil „die vielen Denkmale einer schönen, an Erinnerungen reichen und mir wie zur Heimat gewordenen Gegend...zu interpretieren,“ zatímco zbylou část publika prosil o shovívavost:

„Diejenigen Leser, die nur das allgemein Bedeutsame interessiert, das ich genügend hervorzu-suchen und zu heben mir Mühe gab, mögen daher schon entschuldigen, wenn ich auf meinem Wege hie und da einen Stein umkehre, an dem nichts zu liegen scheint – das geschieht nur denen zu lieb, die dort alltäglich wandeln, denen jeder Stein von Jugend an bekannt und lieb geworden ist.“²²⁸

Podobně se omlouval jiný německý dějepisec, který ovšem svůj spisek adresoval místní veřejnosti: „Daher bitte ich auch um Nachsicht, wenn der strenge Leser zu viele, darunter kleinlich scheinende Anmerkungen findet. Er möge bedenken, dass die Kladrauer alles interessiert, was Kladrau angeht, und für diese ist doch das Büchlein zunächst geschrieben.“²²⁹ A převážně k místnímu publiku se obracela také monografie Dobrovic, ačkoliv její autor si dobře uvědomoval, a nepochybně i doufal, že zaujme pozornost jiných čtenářů: Takže čtete např.: „Nebude bez zajímavosti drahým rodákům mým zvědět, jak vyhlíželo městečko naše dříve, než je hubila válka třicetiletá. Kapitola tato, pro širší veřejnost ovšem méně zajímavá, nechť poskytne tedy obrázek, k jakému stavu Dobrovice dospěla...“²³⁰ Někteří dějepisci se pak výslovně omezili pouze na místní publikum, jako S. Udziela, jenž i proto, aby se vyvaroval odborné kritiky, v předmluvě ke svým dějinám Ropczyc upozorňoval, že knížечku sepsal pro místní občanstvo a s lokálně-společenskými záměry:

„Nie jest ono [opowiadanie] zupełnie dokładne, ale niemniej prawdziwe, nie jest wyczerpujące, ale też nie zamierzałem bynajmniej pisać dzieła dla ucznonych, dzieła dla świata szerokiego. Biorąc pióro do ręki, aby nakreślić tych kilka kartek, miałem na myśli mieszczan ropczyckich, którym przeszłość rodzinnego miasta tak mało znana, których żadne pamiątki, żadne wspomnienia nie wiążą z miastem.“²³¹

Dějiny Ropczyc kontrastovaly ve svém účelu i zamýšleném čtenářstvu s autorovými etnografickými studiemi dané oblasti, jež se naopak obracely na širší odbornou sféru. Avšak seriálové vydání dějin v tarnovském týdeníku *Pogoń* zajišťovalo textu přinejmenším regionální publicitu. Také Jan Tiray, mladý učitel z Velké Bíteše, vysvětloval v dopise svému „konzultantovi“ V. Praskovi, že původně zamýšlel napsat dějiny městečka jen pro své spoluobčany: „Psal jsem 'Dějiny města Velké Byteše' jako

²²⁸ J. LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871, Vorwort, nepag.

²²⁹ W. SCHÖFT, *Die Stadt Kladrau von den ältesten Zeit bis zur Gegenwart*, Mies 1891, Vorwort, s. 3.

²³⁰ SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrovice* cit., s. 128.

²³¹ UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc* cit., s. 82-83.

Bytešan a jen *Bytešanům*, proto navíc *obšírně* (mnohé věci by asi cizince málo zajímaly) jinde zase *stručně* (kde známost věci u rodáků jsem předpokládal) vůbec pak jen prostě, srozumitelně, jak umím.²³² Nicméně V. Brandl, k němuž se Tiray obrátil jako k autoritě, jej patrně přesvědčil o širším významu celé práce – proto jej mj. přiměl k sepsání topografického úvodu, který býval v historiích měst cennou informací především pro vnější čtenáře.

Monografie se často darovaly jako pozornost. Poté, co dokončil druhý díl dějin Velké Bíteše, se Tiray obrátil na zastupitele města s argumentem, že předchozí výbor města „jak již zvykem bývá při podobných příležitostech po vyjití I. svazku Dějin Byteše tyto rozeslal ve vázaných exemplářích jako dar města některým vynikajícím osobnostem úřadů veřejných.“ Jmenovitě připomínal poslance za daný volební okres (J. Fanderlíka), moravského historiografa (B. Dudíka) a zemského archiváře (V. Brandla), a dále pak brněnského biskupa, okresního hejtmána a okresního školního radu.²³³ Děkovné dopisy od několika obdarovaných osob dokládají, že zastupitelé přání vyslyšeli.²³⁴ Ve hře totiž byla prestiž malého moravského města, ale dost možná i určitá podpora konkrétních zájmů: byl to právě poslanec Fanderlík, jenž prosazoval v Říšské radě žádost města o přidělení soudního okresu.²³⁵ Jak ukázal příklad z Čáslavi, monografie se někdy darovaly absolventům místních škol, o čemž máme zmínky např. i v případě Kunštátu či Lvova. Čtenářský spolek ve Vlašimi věnoval Slavíkovy dějiny města do slovanského gymnázia v Opavě,²³⁶ v čemž svou roli patrně sehrály vztahy mezi Slavíkem a Praskem. Monografie se věnovaly také institucím, v haličském případě např. Jagelonské knihovně v Krakově, jak dosvědčují autografy v příslušných exemplářích dějin Dobczyc a Stanislavova.

Bítešský dějepis osvětluje také problém odbytu knih. Podle Tiraye nakladatel hodlal prodat alespoň 300 svazků druhého dílu ve městě, avšak autor odhadoval, že v rámci obyvatelstva se prodá stěží 150 svazků. Obrátil se proto na obecní výbor s žádostí, aby město zakoupilo větší počet svazků druhého dílu a část zbylých exemplářů

²³² ZA Opava, fond Prasek Vincenc, Inv. č. 516, karton 5, Jan Tiray Vincentu Praskovi, 12.8.1881, V. Meziříčí, s. 2.

²³³ SOkA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, dopis J. Tiraye Obecnímu výboru Velké Bíteše, Brno 26.5.1888 (neinventarizováno).

²³⁴ SOkA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray: dopisy: František Saleský představenstvu města Velké Bíteše, Brno 9.8.1888; Beda Dudík starostovi města Velké Bíteše, Brno 12.7.1888; Josef Fanderlík (advokát) městské radě, Uherské Hradiště 25.7.1888, Vilém Zapp (okresní hejtmán) představenstvu obce, Velké Meziříčí 11.7.1888; Pražák starostovi, Vídeň 13.7.1888 (neinventarizováno).

²³⁵ Srov. např. *Moravská Orlice*, 8.3.1890, rubrika Telefonické zprávy, s. 5; *Moravská Orlice*, 11.7.1890, rubrika Dopisy, s. 4-5.

²³⁶ "Dary českému gymnasiu", *Opavský týdeník*, r. XX, č. 88, 9.11.1889, Rubrika "Na oltář vlasti", s. 2.

dílu prvního pro budoucí potřeby. Poukazoval přitom na jiné obce, které „věnují celá sta zlatých“, zatímco on vydal první svazek na vlastní náklady, jež vyčíslil na 120 zlatých, použitých na cestovné, knihy a bádání v brněnských archivech. Vedle poznámky, že své dílo hodlá věnovat městu, podpořil svou žádost argumenty, jež vyzdvihovaly místní i obecnější významy publikace, která učiní město známým v celé zemi, poslouží k dějinám Moravy a přispěje k uvědomělosti obyvatelstva.²³⁷ V dalším dopise Tiray upřesnil, co přesně od města žádá, a zároveň poukázal na obecnější aspekty produkce a prodeje dějepisů malých moravských měst. Malá města podle Tiraye nevytvářela dostatečně velké obce čtenářů-odběratelů, které by zajistily ziskovost nákladu. Odběratelé se tedy předběžně upisovali, přičemž pět set až osm set výtisků podle Tiraye představovalo v tom kterém případě spodní hranici, od které byl příslušný nakladatel ochoten knihu vydat. Můžeme-li se spolehnout na Tirayovy informace, získané patrně osobně u velkomeziříčského nakladatele J.F. Šaška, tak např. v Malenovicích se prodalo kolem šesti set svazků tamního dějepisu, sepsaného V. Praskem, což podle Tiraye v Bíteši „následkem menšího blahobytu i pro jiné příčiny býti nemohlo.“ Tiray proto garantoval nakladateli, že mezi Bítešany se prodá zhruba dvě stě svazků, zatímco od městského zastupitelstva žádal, aby odkoupilo větší počet knih pro městský archiv jako zásobu pro pozdější generace.²³⁸ Podobně mohl také H. Hallwich vydat dějiny Krupky díky tomu, že městský výbor přislíbil zakoupit sto výtisků, přestože se tato práce programově obracela na širší čtenářskou obec.²³⁹ Že vydání místních dějepisů vesměs naráželo na omezený okruh potenciálních zájemců, ukázal také Petr Černíkovský, jenž ve své studii předložil některé další příklady,²⁴⁰ Vincenc Prasek v této souvislosti kritizoval moravskou veřejnost, která „k takovým místopisům se chová chladně, jich neodbírá a tím vydávání znesnadňuje, považujíc dějepisy jednotlivých měst a míst *ne za prameny dějepisné pro celou Moravu*, ale na nejvýše hodící se obyvatelům toho kterého místa na čtení.“²⁴¹ Nicméně reedice některých monografií během zkoumaného období naznačují, že problém malého odbytu se netýkal nutně všech případů.

²³⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, dopis J. Tiraye Obecnímu výboru Velké Bíteše, Brno 18.5.1888 (neinventarizováno).

²³⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, dopis J. Tiraye Obecnímu výboru Velké Bíteše, Brno 26.5.1888 (neinventarizováno). Druhý díl stál 90 krejcarů, srov. rec. *Literární Listy*, č. 2., 1889, s. 41-42.

²³⁹ H. HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868, Vorrede, s. VII.

²⁴⁰ ČERNÍKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda.“, cit., s. 191-192.

²⁴¹ V. PRASEK, "Úvaha o moravských místopisech", *Komenský*, roč. X., 1882, s. 11.

3.7. Autoři

Pro úplné objasnění otázky, jaké postavení zaujímaly městské monografie ve vztahu k městu a národu, se analýza musí zaměřit také na jejich tvůrce. Obecný sociální profil autorstva poskytne rámcový obraz kategorie lidí, kterou pojil dohromady v první řadě fakt, že za svého života sepsali dějiny jednoho či několika měst.²⁴² Vzhledem k tématu je nicméně zapotřebí důrazněji tematizovat osobnosti autorů. Biografie, které máme k dispozici, jsou většinou oslavné: heroizují pracovní úsilí, činorodost a zásluhy dějepisců. Chybí však postižení hlubší roviny jejich individuálních motivací a také zohlednění vztahu mezi autorem, městem a národem či vlastní: v objektivní rovině se jedná o pozici, kterou autoři zaujímali v dané městské společnosti a v širší národní společnosti, a rovněž o povahu vazby mezi městem a jeho historikem. V subjektivním rozměru stojí v centru pozornosti postoje autorů vůči městu a národu, zejména forma a intenzita jejich identifikace s těmito celky.

Z hlediska profesní skladby příslušeli městští dějepisci až na malé výjimky k inteligenci.²⁴³ Souhrnně v této kategorii dominovali učitelé primárních a středních škol,²⁴⁴ následování duchovenstvem.²⁴⁵ Městským dějinám se věnovalo také úřednictvo.²⁴⁶ Některé autory lze označit za vědecké pracovníky.²⁴⁷ Poslední skupinu tvořili příslušníci svobodných povolání.²⁴⁸ Srovnání podle jazykového dělítky ukazuje, že učitelstvo bylo zastoupeno mnohem výrazněji mezi českými autory a v menší míře to platilo též o duchovenstvu. Soubor německy publikujících autorů vykazuje naopak relativně vyšší podíl úřednictva. Rozdíly zčásti odrážely odlišnou sociální skladbu jednotlivých národních společností a také diference v sociálně-hospodářském a kulturním rozvoji – slabá a jen pozvolně se utvářející síť primárních i sekundárních škol v Haliči zčásti vysvětluje nízký podíl učitelů mezi polskými autory –, patrně však vyjadřovaly i rozdíl v chápání společenské úlohy ze strany příslušníků profesních

²⁴² Obecný rozbor se opírá především o stručné biogramy v encyklopediích a biografických slovnících (*Ottův Slovník Naučný, Polski Słownik Biograficzny, Biographisches Lexikon für Geschichte der böhmischen Länder*), o biografická data uvedená v samotných monografiích (profese), případně o drobné příležitostné články, informace z internetových stránek měst či městských muzeí. V některých případech jsem využil rozsáhlejší biografické studie či knižní biografie. Ve zvláštních případech jsem využil také publikované paměti a korespondenci samotných autorů a osobní pozůstalosti.

²⁴³ Ve vzorku se objevili majitelé obchodů a živnostníci.

²⁴⁴ Učitelé primárního stupně, tj. obecních a měšťanských škol, a středoškolští profesori. Do této skupiny řadím i autory, kteří v době psaní dějin působili jako ředitelé škol nebo školní inspektoři.

²⁴⁵ Nižší klérus (faráři, děkani), katecheti a příslušníci církevních řádů.

²⁴⁶ Úředníci samosprávy a státní správy, a také soudci.

²⁴⁷ Univerzitní profesori, pracovníci v knihovnách či v archivech.

²⁴⁸ Advokáti, lékaři, redaktoři novin.

skupin napříč národními společnostmi. Profesní klasifikaci je třeba chápat s jistou rezervou: nehledě na porózní hranice uvedených kategorií, někteří autoři své profese kombinovali nebo se jejich profesní dráha vyvíjela. Navíc profese nemusela být zásadní složkou autorovy osobnosti a její role ve vztahu dějepisné činnosti byla často marginální. Profesní identita nicméně podněcovala některé autory k dějepisné činnosti nebo působila jako faktor, jenž ovlivňoval výklad dějin či preferenci určitých témat: např. katoličtí duchovní se stavěli k husitství a reformaci přinejmenším s rezervou, a zároveň si relativně více všímali např. dějin církevní správy města nebo historie místních kostelů, k čemuž jim odborně pomáhala i příslušná profesní průprava.

Autoři vesměs přináleželi ke střední, resp. nižší-střední vrstvě, a to prakticky výlučně k její vzdělanostní složce (Bildungsbürgertum). Nelze ovšem přehlížet vnitřní rozdíly. Řada autorů, např. učitelů v primárních školách v malých městech, se sociálně řadila na spodní okraj středních vrstev, někteří dějepisci z řad úřednictva měli blízko k tradiční společnosti, a konečně duchovenstvo tvořilo hraniční kategorii.²⁴⁹ Navíc je třeba zohlednit i vztahy autorské skupiny k společenským vrstvám, které se sice na městském dějepisectví nepodílely autorsky, avšak hrály svou roli v pozadí dějepisné práce: jako iniciátoři, sponzoři a recipienti monografií, ale také složky, které ovládaly infrastrukturu badatelské práce (např. správa archivů). Navzdory vnitřní heterogenitě, která se projevovala např. ve výraznější akcentaci antifeudálního pojetí městských dějin u německých liberálních autorů, či v sociální kritice soudobých poměrů u části duchovenstva, tvrdím, že v nejširším slova smyslu autoři ztělesňovali moderní svět a hodnoty spjaté se vzděláním a poznáním, široce chápaným pokrokem a občansky pojatým vlastenectvím. To se projevovalo i v samotných knihách: bez ohledu na odlišné sociální pozice autoři vesměs vítali sociálně-politické změny, které přinášela nová doba, moderní proměnu měst považovali za pozitivní znak rozvoje, resp. za žádoucí cíl, své práce psali pro široké publikum, často s deklarovaným občansko-výchovným či národně-agitačním účelem. Stěží najdeme městskou monografii, jež by hájila tradiční zájmy či nostalgicky volala po starých dobrých časech, třebaže autoři rádi odkazovali na morálně idealizované předky.

Z hlediska vzdělání a odbornosti městských dějepisců lze rovněž hovořit o určitém rozpětí. Autoři převážně dosáhli vyššího vzdělání. Mnozí absolvovali univerzitu nebo průpravné instituce: učitelské ústavy a kněžské semináře. Mýtus lokálních

²⁴⁹ K vymezení středních vrstev srov. např. J. KOCKA: „The Middle Classes in Europe“, *The Journal of Modern History*, Vol. 67., No. 4 (Dec., 1995), s. 783-806, zvláště s. 784.

dějepisců jakožto ryzích amatérů nabourává skutečnost, že část městských dějepisců prošla univerzitní historickou průpravou: platí to o skupině středoškolských profesorů dějepisu a několika jedincích, kteří působili v prostředí (polo)vědeckých či akademických institucí. Jiní autoři obdrželi akademické vzdělání, které bylo neméně vhodné pro studium městských dějin: např. právní či filologické. K historiografické elitě se řadil V.V. Tomek, pražský univerzitní profesor, jenž vytvořil impozantní vzor městského dějepisectví svými dějinami Prahy, přestože F. Šujan usuzoval, že vhodnější model pro místní dějepisce nabízela jiná Tomkova práce, dějiny Police nad Metují z roku 1881: „Tomkovými dějinami Prahy řídit se nemohli, neb těžko venkovskému zedníku napodobiti bohatého velkoměstského stavitele, nemá k tomu materialu v žádném směru.“²⁵⁰ V Haliči patřil k prominentním historikům např. F. Papée, jenž studoval historii na univerzitách ve Lvově a Vídni, a dále v *Institut für österreichische Geschichtsforschung*. Papée stál u zrodu polského *Towarzystwa Historycznego* a také časopisu *Kwartalnik Historyczny*, na jehož činnosti se podílel autorsky i redaktorsky. Stal se členem Polské akademie nauk a ke konci života přednášel historii na Jagelonské univerzitě v Krakově. Profesně byl Papée spjat s knihovnictvím: v době psaní svých městských prací pracoval ve Lvovské univerzitní knihovně a svou profesní dráhu završil jako dlouholetý ředitel krakovské Jagelonské knihovny.²⁵¹ Z německých dějepisců tvořili špičku H. Hallwich a zvláště J. Lippert, spoluzakladatelé německého *Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Spolek však reprezentoval spíše vedlejší, neuniverzitní kolej německého dějepisectví v Čechách²⁵² a oba autoři zůstali stranou vědeckých či akademických institucí, stejně jako L. Schlesinger, předseda první (historické) sekce Spolku, jenž se ohledně měst angažoval zejména v ediční činnosti. Lippert navíc sepsal své dějiny Trutnova a Litoměřic na počátku své badatelské dráhy. Vzhledem k tématu studie není odbornost autorů zásadní: chci jen poukázat na skutečnost, že žánr městských monografií pronikl ve všech zkoumaných oblastech také do vyšších historiografických kruhů, i když zůstával spíše ve stínu politických dějin. Většinu autorů nicméně tvořili amatéři.

Biografické poznatky ukazují, že část místních dějepisců se zapojila do vlastenecko-národní aktivity. Zazněla již jména, která stála v popředí národních hnutí: např. Šembera a Prasek, zástupci dvou generací českých vlastenců na Moravě, nebo

²⁵⁰ ŠUJAN, „Přehled historiografie“ cit., s. 134.

²⁵¹ *Polski Słownik Biograficzny* (PSB), sv. XXV, s. 161-164. (autor Wiesław Bieńkowski).

²⁵² Srov. M. NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou: Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007.

Hallwich a Lippert, kteří tvořili politiku českých Němců v poslední třetině 19. století. V polském souboru najdeme např. účastníky polského povstání z roku 1863 (Szarłowski, Hauser). Někteří autoři zaujali postavení národních agitátorů v regionální rovině, např. A. Ugwitz, český učitel a dějepisec měst Moravského Krumlova a Chropyně²⁵³ nebo německý spisovatel a žurnalista T. Hutter v severních Čechách, jemuž „ist jederzeit daran gelegen, das vaterländische Bewusstsein meiner engeren deutschen Volksgenossen durch Wiederbelebung unserer alten Sage, Dichtung und Geschichte zu nähren und zu stärken.“²⁵⁴ Část autorů deklarovala své národní cítění v samotných dějepisech. Aktivní vlastenectví a silná identifikace s národem se v některých případech také promítly do vlastních dějepisů. Viděli jsme ostatně, že část autorů chápala dějepisy jako prostředky národní agitace. Nicméně bylo by mylné tvrdit, že výrazná role či pozice v národním hnutí charakterizovala celý autorský kolektiv. Je samozřejmě složité zjišťovat zpětně míru národní identifikace a zvláště její absenci. Je zřejmé, že pro některé autory nepředstavovala národní identita zásadní téma: v některých případech se jejich etnické vědomí mohlo kombinovat např. s regionální a zemskou identitou, supranárodní identitou či s jistou formou rakušanství. Jinou variantu představovali ti, kteří považovali národní identitu za samozřejmost a soustředili se na jiné otázky.

Vztah k městu nabýval několika základních podob. Nejběžnější model vztahu mezi městem a dějepiscem představovalo dočasné působení ve městě, jež vyplývalo z povahy profese, zejména v případě učitelů a duchovenstva. Autor neměl předem vytvořenou osobní vazbu k městu. Nicméně si město oblíbil a začal se zajímat o jeho minulost a památky, a případně se angažovat v jeho rozvoji. Zájem pak vyústil v sepsání dějin města. Někteří jednotlivci takto sepsali vícero dějepisů. Autoři se většinou zapojili do kulturního, společenského a v některých případech i politického života města. Mnozí navázali vztahy s místní honorací, popř. se stali její součástí.²⁵⁵ Leopold Hauser se poprvé seznámil s Přemyslí jako gymnaziální student a později se do města vrátil v pozici soudního rady tamního okresního soudu. Ve městě setrval osm let (1874-1882), než jej přiměl k odchodu konflikt s vedením soudu, do něhož se dostal díky kritice poměrů v soudnictví. Za svého pobytu se Hauser stal členem městského a

²⁵³ Srov. Z. FIŠER, "Antonín Ugwitz" in: I. BARTEČEK (ed.), *Historiografie Moravy a Slezska*, sv. II., Katedra historie FF UP, Olomouc 2006, s. 63-69, k jeho až přílišné národní horlivosti zejména s. 64-65.

²⁵⁴ T. HUTTER, *Die Stadt Bilin und ihre Geschichte von den ältesten Zeit bis auf unsere Tage*, Bilin 1891, s. 2.

²⁵⁵ V. SÁDLO, „Bohatě naplněný život: životní osudy Jana Karla Hrašeho“, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 5-44.

okresního výboru a městská rada jej také pověřila uspořádáním městského archivu. Zároveň se Hauser výrazně zapojil do kulturního a veřejného života Přemyšlu. Angažoval se zvláště v rozvoji místního divadla a kromě toho se věnoval vydávání společenského a profesního tisku. Za své zásluhy o město, včetně sepsání jeho dějepis, obdržel čestné občanství.²⁵⁶

Část autorů měla těsnější vazby k městu svého zájmu: jednalo se především o rodáky daného města, kteří v některých případech ve městě také působili v dospělém věku nebo zde měli příbuzné. Např. třebíčský dějepisec Adolf Kubeš pocházel z rodiny, která se usídlila v Třebíči o dvě generace dříve. Dějepiscův otec vlastnil ve městě tiskárnu a oba jeho dva bratři se stali součástí hospodářské a společenské elity místní společnosti: J.F. Kubeš převzal tiskárnu, oženil se se sestrou tehdejšího purkmistra a později se stal sám purkmistrem, zatímco F. Kubeš založil ve městě továrnu na šumivé nápoje (Zoon), později se stal jedním ze zastupitelů města a také starostou Sokola. A. Kubeš, jenž vystudoval univerzitu v Praze, kde získal středoškolskou aprobaci pro češtinu a němčinu, nicméně psal dějiny rodného města zvenčí, jakožto profesor na reálce v Telči, ačkoliv jej ke Třebíči poutal kromě původní rodiny také sňatek s neteří purkmistra.²⁵⁷

Dějiny Police nad Metují od V.V. Tomka reprezentují jiný model vztahu mezi městem, jeho dějepisem a dějepisem. Tomkův vztah k městu se vyvíjel takto: nejdříve jezdil o prázdninách do Police doučovat syna správce klášterního panství. Později se oženil s jeho dcerou, čímž si vytvořil rodinné pouto k městu. Místo si postupně oblíbil jako rekreační a turistické prostředí, přičemž si v něm vytvořil síť známých, a to včetně broumovského opata J.N. Rottera. Police se stala Tomkovým druhým domovem a pravidelným prázdninovým sídlem a Tomek pro město významným rezidentem a nakonec i čestným občanem, a to mnohem dříve, než poctil město svou monografií. To nás sotva překvapuje vzhledem k Tomkově prominentnímu postavení v české i rakouské společnosti. Dějepis napsal až v pozdní fázi a zjevně jen z vlastního popudu, v letech 1874-1881. Je příznačné, že místní společnost Tomkovi poděkovala za dějepis města již během jeho sepsování, při blahopřání k jeho šedesátinám roku 1878. Důležitou roli sehrál přátelský vztah s opatem broumovského kláštera, jenž usnadnil Tomkovi přístup k pramenům. Opatovi ostatně celý dějepis věnoval a také osobně

²⁵⁶ A. FENCZAK, *Leopold Hauser, Przemysl* 1983.

²⁵⁷ SOKA Třebíč, fond Adolf Kubeš, J. MALÁČOVÁ: „Pozůstalost třebíčské rodiny Kubešovy“, (informace součástí fondu), rukopis, 2001.

předal, za což obdržel od opata zlatý prsten.²⁵⁸ Vztah mezi městem, Tomkem a dějepisem nebyl náhodný, přesto byl poněkud nahodilý. Tomek si Polici nevybral cíleně; jednalo se o práci, jež vyplynula ze soukromých okolností. V dějepisu autor sám zhodnotil svůj vztah k městu: „Police jest místečko skrowné w horách, do kterého jsem ponejprw přišel sedmnáctiletý roku 1835, a od té doby počalo se mé stálé spojení s ním swazky přátelství a příbuzenství i obecné přízně w milém obywatelstwu. Tot' vlastní pohnútka, ze které dal jsem se we spisování těchto příběhů a obrátil jsem k tomu čas prázdnin za posledních sedmi let, který jsem strávil větším dílem w Polici.”²⁵⁹ Soukromé vztahy vázaly také V. Praska k Napajedlům, v nichž rovněž trávil svůj volný čas.²⁶⁰ Nicméně podobně jako Tomek vyzdvihl také Prasek obecnější cíle své práce a dějiny Napajedel pojal jako příspěvek ke kulturním dějinám vlasti.

V některých případech však autor nezaujímal výraznější vazbu k městu. Jednalo se například o situace, kdy se odborní historikové vydali studovat určité město. F. Papée sestavil drobné dějiny města Belz v rámci průzkumu tamního archivu a J. Lippert psal dějiny Trutnova z pověření *Spolku po dějiny Němců v Čechách*, a to do jisté míry jako propedeutickou práci k edici trutnovské kroniky Simona Huttela, která vyšla až v 80. letech. V jiných případech sepsali dějepisci historii svého oblíbeného letoviska, jako např. B. Kadlčík dějiny Brandýsa nad Orlicí. Konečně někteří autoři sepsali dějiny různých měst v rámci regionu, ve kterém působili. U některých dějepisců se vazba k jednotlivým místům různila. Např. A. Sedláček sepsal dějiny několika měst: zatímco Vožice byla jeho rodištěm, Čáslav pro změnu místem občasných pobytů ve studentských letech. Do Rychnova nad Kněžnou se Sedláček stěhoval za prací a působil v něm pět let coby gymnaziální profesor. Záhy se integroval do elitní společnosti malého města, kde také poznal svou první manželku. Sepsal zde dějiny tohoto města, ale také dějiny Čáslavi, které dopsal „zvenčí“. V Písku, jemuž věnoval svůj největší dějepis, Sedláček působil jako archivář a trávil důchod.²⁶¹

3.8. Podněty

²⁵⁸ V.V. TOMEK, *Paměti z mého života*, díl II.

²⁵⁹ W. W. TOMEK, *Příběhy kláštera a města Police nad Medhují*, Praha 1881, předmluva, nestr.

²⁶⁰ Srov. J. ŠÍL, *Vincenc Prasek (1843-1912)*, Opava 2010, s. 79.

²⁶¹ Např. *Profesora Augusta Sedláčka listy důvěrné (milostná korespondence slavného historika s Karolínou Rajskou původem z kolodějského mlýna)*, Mladá Vožice 1998 (ed. Vlastimil Kolda, předmluva Josef Blüml).

Podněty k sepsání městských monografií vycházely ze tří základních zdrojů: od samotného autora, z místní společnosti a ze supra-lokálních sfér. V praxi se podněty často doplňovaly. Vnitřní pohnutka byla nejčastějším prvotním impulsem k lokálně-dějepisnému bádání. Převážná část autorů se začala věnovat dějinám daného města víceméně spontánně. V některých případech pak zůstávalo psaní monografie individuální záležitostí jedince, který své dějiny nakonec vydal na vlastní náklady, pokud nezůstaly pouze v rukopisu. Často se ovšem spontánní aktivita dějepisce protнула s potřebami města nebo s poptávkou lokální společnosti. Příležitost nabízela například místní slavnost národního významu: mladý duchovní J. Tenora „již dávno“ sbíral podklady k dějinám moravského městečka Kunštátu, když mu národní oslava k počtě krále Jiřího z Poděbrad, pořádaná v roce 1885, umožnila přetavit materiál v dějepis města a vydat jej nákladem tamní občanské záložny jako reprezentativní publikaci města. Příležitost se však naskytla nečekaně brzy, takže autor byl nucen „na knap spisek tento sepisovati“ a nemohl tím pádem dostát větším nárokům.²⁶² V případě Čáslavi podpořila vydání monografie část místní společnosti. A. Sedláček začal zkoumat prameny k dějinám města již coby univerzitní student²⁶³ a své poznatky prezentoval ve schůzích *Včely čáslavské*. Jak spravuje kronika čáslavské Občanské záložny, přednášky sklidily úspěch, a proto „zželelo se vlastencům zdejším, že by dílo důkladné mělo zůstatí rukopisem.“²⁶⁴ Těm se podařilo přesvědčit výbor záložny, aby z velké části financovala „skvostné vydání díla tohoto,“ jehož cenu zvyšovaly zvláště nákladné ilustrace: záložna poskytla 900 zlatých z celkových nákladů, které přesahovaly 1400 zlatých.²⁶⁵

V některých případech ovšem samo město iniciovalo sepsání monografie. Například stručná kronika východohaličského Sambora vznikla na popud městské rady, a to u příležitosti pětisetletého výročí založení města, které připadalo na rok 1890.²⁶⁶ Také přípravě popularizačních dějin haličské metropole z roku 1894 předcházelo, jak se alespoň tvrdí v předmluvě, jednomyslné rozhodnutí rady města, „aby wydano nakładem miasta treściwy rys historyi Lwowa, któryby mógł się znaleść w ręku każdego oświeconego obywatela naszego grodu, a w szkołach miejskich posłużyc mógł jako

²⁶² J. TENORA, *Dějiny městečka Kunštátu*, Brno 1885, předmluva, nestr.

²⁶³ M. MAREK, *Čáslavsko v literatuře*, Pardubice 1958, s. 47-48.

²⁶⁴ *Dějiny Záložny Čáslavské po čas trvání od roku 1859 až do roku 1884*, (sest. a vyd. K. Čermák st. a ml.), Čáslav 1885, s. 30.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 30 a 74.

²⁶⁶ *Kronika miasta Sambora*, (BUDZINOWSKI ed.), Sambor 1891, s. 4.

područník dla nauczycieli i jako upominek szkolny dla dojrzszych uczniów.²⁶⁷ Komise, ve které zasedlo několika členů rady města, pak pověřila vypracováním F. Papéeho, který si vyložil zadání jako pokus o „przystępny wyklad historyi Lwowa na postawie wydanych dotychczas źródeł i opracowań, z wyłączeniem jednak studyów archiwalnych.“²⁶⁸

Podpora ze strany měst ovšem nebyla samozřejmá. Na představitele měst se obracel např. A. Sedláček ve svém programatickém článku o místních monografiích z roku 1872 když upozorňoval, že „jest povinností obcí a zastupitelstev okresních, aby se staraly o vydání takového díla, neb jejich zájmy toho nejdříve vyžadují.“²⁶⁹ Například zastupitelstvo města Mšena odmítlo vydat paměti města, jež sepsal tamní měšťan a bývalý člen městského výboru K. Červenka, nákladem obce. I s ohledem na místy kritický tón vůči svým spoluobčanům se lze domnívat, že příčinou byly neshody v rámci místní společnosti. Také J. Lippert naznačoval ve svých pamětech, že se v Trutnově nesetkal zrovna se vstřícným postojem tehdejších představitelů severočeského města, když se ještě jako gymnaziální student vypravil z pověření Spolku pro dějiny Němců v Čechách bádát v tamním archivu.²⁷⁰ J. Vávra musel zřejmě čekat na finanční podporu města: „Nyní již nenechám manuskript v šupletí na radnici trouchnivěti,“ napsal F. Potůček svému bývalému kolegovi z kolínské reálky, když mu vítězoslavně oznamoval, že na jeho návrh se uvolila rada kolínské záložny přispět 500 zlatými k vydání druhého dílu dějin Kolína a – k jeho překvapení – že se přidalo i město.²⁷¹

Zejména čeští autoři často odkazovali na zájem místního čtenářstva a pobídky ze strany spoluobčanů, kteří se ostatně mnohdy i podíleli na přípravě textu jako přispěvatelé, sběratelé dat či dodavatelé různých rukopisů a pamětí. Za příklad mohou posloužit paměti města Jaroměře. Farář Antonín Knapp, jenž paměti „sebral a vypravoval“, vylíčil patnáctiletou genezi svého díla takto: Jeden přítel jej roku 1872 požádal o výpisky z městských knih ohledně jedné kdysi ve městě usedlé rodiny. To v něm probudilo hlubší zájem o staré úřední knihy, které začal ve volných chvílích studovat jen z vlastního zájmu. O tři roky později však již přednášel z popudu výboru občanské besedy o jaroměřské minulosti, „čímž probuzen byl v širších kruzích

²⁶⁷ F. PAPÉEE, *Historia miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. III-IV.

²⁶⁸ Tamtéž, s. IV.

²⁶⁹ SEDLÁČEK, *O monografiích* cit., s. 86.

²⁷⁰ J. LIPPERT, "Von ihm selbst", *Deutsche Arbeit*, 1908, s. 26.

²⁷¹ SOKA Kolín, fond Vávra Josef, kart. 2, inv.č. 9., soukromá korespondence Josefa Vávry. František Potůček Josefu Vávrovi, 14.3.1886. Podobný příklad pro Rakovník uvádí ČERNIKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda“ cit., s. 191.

měšťanských živější zájem pro místní dějiny.²⁷² Následovaly výzvy od jednotlivých měšťanů v čele s purkmistrem, aby sebrané paměti publikoval. Knapp se pustil do práce, která se díky odchodu z města protáhla do roku 1887, zato se však těšil pomoci z několika stran, jednotlivců, kteří mu usnadnili přístup k pramenům, což byl případ okresního soudce, nebo mu prameny (listiny a výpisky) poskytli. Autor jmenovitě uváděl místního klempíře, dva kupce, vinárníka, okresního tajemníka, důchodního a blíže neurčené „jiné“. Příklad ukazuje, že přinejmenším v českém prostředí existovala místní poptávka po dějinách měst, která se neomezovala jen na vrstvy inteligence, resp. svobodných povolání. Tradiční měšťanské kruhy se zapojovaly do produkce místních dějin nejen poptávkou, ale také přispíváním a v neposlední řadě i finančně prostřednictvím obecního rozpočtu: ostatně paměti Jaroměře se vydaly nákladem města. Některé monografie tak vznikaly zčásti jako kolektivní produkt místní společnosti.

Někdy to platilo i v případě vysloveně malých měst, například jihomoravských Ždanic, které se skládaly „ze dvou hlavních a několika vedlejších ulic“, z přilehlého zámku, cukrovaru a několika samot, a které „ve století XVI. měly...skoro tutéž rozlohu jako nyní.“²⁷³ I tak se městečko stalo nejen střediskem soudního okresu, ale také předmětem rozsáhlé monografie. Tu sepsal tamní učitel Jakub Vrbas zčásti jen díky náhodě a vlastní zvědavosti, ale také díky zájmu a zapojení místních obyvatel. Náhoda spočívala v tom, že autor se dozvěděl o místnosti, chovající zapomenuté městské archiválie, neboť učil v prostorách radnice. Když posléze začal zkoumat archiválie, které „plesnivěly a hnily v pravém slova smyslu, vydávající odporný a dusný zápach, jehož učirna byla vždy plná“, lidé, kteří se dozvěděli, že se jedná o prameny k dějinám městečka „donášeli...sami všelijaké listiny a knihy, nebo upozorňovali, kdo takové má,“ což zpětně podněcovalo Vrbasovu zvědavost.²⁷⁴ Také ždánický dějepisec psal o latentní poptávce místní společnosti po dějinách městečka. Ze své zkušenosti prý věděl, že Ždaničané „rádi baví se vypravováním o minulosti svého rodiště.“²⁷⁵ Avšak na rozdíl od Jaroměře nebylo patrně v možnostech města financovat obsáhlé dílo, na jehož vydání přispěl kromě občanské záložny a kontribučenské záložny bývalého ždánického panství především zemský výbor moravského zemského sněmu.

Příklad ze Ždanic, ale i z Jaroměře a Čáslavi ukazuje, že autoři historických monografií se neobraceli nezbytně k indiferentnímu publiku, v němž by teprve

²⁷² A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, předmluva, nestr.

²⁷³ J. VRBAS, *Dějiny městečka Ždanic*, Ždánice 1898, s. 3 a 4.

²⁷⁴ Tamtéž, předmluva, s. VII-VIII.

²⁷⁵ Tamtéž.

formovali zájem o místní minulost. Zmíněné ukázky však poukazují ještě na jednu důležitou věc: monografie někdy utvářely kolektiv – omezený, zato však velmi reálný – ještě dříve, než se vůbec objevily. Jinými slovy, vedle ideálního kolektivu města, který figuroval za textem jakožto žádoucí výsledek četby, bychom neměli přehlížet seskupení obyvatel vztahujících se k městu, která textu předcházela. Monografie se takto ukazovaly nejen jako nástroj pro tvorbu lokální identity, ale také jako výraz její existence, ačkoliv se jednalo o odlišné typy kolektivů a vztahu k městu.

Někteří dějepisci zanechali svědectví o vnitřních pohnutkách k lokálně-historickému bádání. Obvykle se hovořilo o zvědavosti, touze dozvědět se něco o minulosti svého rodiště, působiště nebo místa, v němž trávili volný čas. „První podnět k spisku míněnému dala vrozená každému člověku zvědavost“, konstatoval brušperský dějepisec F. Pinkava, jehož přivedly k zájmu o dějiny rodného města „rozličné zprávy z dávno minulých dob jiných měst a obcí.“ Začal tedy vyhledávat památky „k ukojení osobní zvědavosti“ a pouze „pro vlastní potřebu“, až jej někteří spoluobčané přesvědčili, aby se poznatky vydaly tiskem občanům k poučení u příležitosti městského výročí.²⁷⁶ Poslední věta ovšem naznačuje, že Pinkava si své poznatky patrně nenechával jen pro sebe, resp. že se v místní společnosti vědělo, že se zabývá lokální historií. Prostředí malého města nepochybně hrálo svou roli v podobných případech: badatelská činnost jedinců, kteří v prostorách radnice zkoumali netknuté archiválie, stěžejně zůstávala bez povšimnutí a ohlasu.

Někdy podněcovalo město jako takové. Příklady z Loun a Litovle ukazují dvě odlišné cesty, které probouzely do minulosti obrácenou zvědavost. V případě Loun se jednalo o historický význam města, jenž se úzce pojil s národním vědomím tamního dějepisce, okresního tajemníka Rudolfa Wunše. Ten si vytvořil kladný vztah k Lounům již před příchodem do města, jak uváděl v procítěné předmluvě:

„Jak krásné dějiny má město Louny!“ tak jsem si přecho často mimovolně povzdechl, když v studentských letech svých roznícen dějinami země České, unešen udatností starých Čechův, rozechvěn chrabrostí praotců našich a urván konečným utrpením drahé vlasti – v rozličných kronikách a dějepisech čítaje, tak často v popředí nejvážnějších udalostí země České jméno města Loun jsem nacházel. Louny tanuly mi často na mysli a aniž bych je byl za těch dob jinak než z dějin blíže znal, utkvěly mi v paměti předce tak, že co nejpříjemněji překvapen jsem se cítil, když v

²⁷⁶ F. PINKAVA, *Brušperk a jeho okolí*, Olomouc 1869, předmluva, nestr.

pozdějším úředním povolání svém pro Louny ustanoven jsem byl. Prohlédnuv si novou stanici svou a nadchnut znovu oživeným zápalem pro dějiny kr. města tohoto především hleděl jsem dopřít se obšírného dějepisu staroslavných Loun.²⁷⁷

Wunšova latentní náklonnost k městu, která se aktivovala jeho příchodem do města, aby podnítila jeho historickou zvědavost a práci, se v posledku zakládala v autorově silné národní identitě, která také určovala, že si všímal především role města v národním příběhu. Naproti tomu německý autor Johann Kux, vrchní lékař v litovelské městské nemocnici, který se později věnoval archivní práci,²⁷⁸ byl na sklonku 19. století zaujat spíše stopami minulosti – památkami v širokém slova smyslu – a kontrasty starého a nového, které jej vedly k touze poznat minulý vývoj města:

„Wer Sinn für Entwicklung hat und in jedem Ding welcher Art immer etwas Gewordenes sieht, der empfängt in den meisten Städten Mährens eine Fülle von Anregungen; denn neben frisch dahinbrausendem Leben guckt in ihnen fast aus jedem Winkel ein Stück Vergangenheit heraus. Die Anlage und Bauart dieser Städte, ihr Entwicklungsgang, ihre Bewohner und deren Mundart haben auf den Verfasser seit jeher eine besondere Anziehung ausgeübt, eine Anziehung, die durch die hochmodernen Contraste, durch Eisenbahnschienen und Telephondrähte, die alters-graues beschauliches Gemäuer keck überspannen, eher gesteigert als vermindert worden ist.“²⁷⁹

K takovým městům patřila podle autora i Litovel, město, které „mit ihrer alten Stadtmauer, mit den bruchstückweise erhaltenen Wällen und Gräben und Teichen wie ein vergessenes Stück Mittelalter in die Neuzeit hereinragend, regt den Besucher unwillkürlich zu historischen Betrachtungen an...“²⁸⁰ Kux ovšem podotýkal, že kromě zjevných památek minulosti mohly roznítit historickou zvědavost také nenápadné pozůstatky minulého a jejich historický původ: například každoroční příspěvek pro litovelskou nemocnici, jenž přicházel z lichtenštejnské nadace. Kuxe podnítil tento fakt,

²⁷⁷ R. WUNŠ, *Dějiny svob. král. města Loun od počátku až do dob nejnovějších*, Praha 1868.

²⁷⁸ Johann (Hans) Kux v době vydání svých dějin Litovle přerušil lékařskou činnost a stal se archivářem olomouckého archivu (1902-1919); ve 30. letech se vrátil k lékařství a zároveň pokračoval v historické práci: v roce 1937 vydal dějiny Olomouce (BLGBL, 2. Band, München 1984)

²⁷⁹ J. KUX, *Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*, Brünn 1900, s. 3.

²⁸⁰ Tamtéž.

o němž se dozvěděl záhy po svém nástupu do nemocnice, aby se „ponořil“ do jejich dějin, které jej přiváděly k dalším tématům z místních dějin.²⁸¹

Navzdory individuálním pohnutkám však kniha představuje situaci, kdy podnět k historické monografii přicházel z nadlokální sféry. Kux sestavil své dílčí poznatky do ucelených dějin teprve díky soutěži, kterou vypsala *Deutscher Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens*.²⁸² Poukázal jsem v předchozí kapitole na některé další nadlokální iniciativy: zvláště *Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* byl významným podněcovatelem městských monografií, z nichž ostatně dvě vydal (Trutnov, Litoměřice), nehledě k edici pramenů k dějinám měst. Hovořil jsem rovněž o haličských sjezdech polských historiků, kde se volalo po systematictějšímu studiu městských dějin. Avšak shora se zrodily např. i dějiny Stanislavova, neboť Szarłowski původně zpracovával heslo o městě pro *Słownik Geograficzny* a teprve přemíra podkladů jej podnítila k samostatné monografii.²⁸³ Jiným příkladem obecnějšího podniku byla ediční řada Biblioteka místopisů, kterou začal vydávat velkomeziříčský knihkupec J. Šašek. Navzdory těmto iniciativám se však městské dějepisy nestaly předmětem rozsáhlých edičních počinů či oficiálního plánu, jak tomu bylo např. v Horním Slezsku v 60. letech 19. století, kde sepisování městských dějin výrazně podnítila pruská administrativa.²⁸⁴

Kromě institucionálních či vydavatelských podnětů existovaly především pobídky ze strany recenzentů či propagátorů. Utvářelo se jakési normativní očekávání, které směřovalo k jednotlivým městům a jejich elitám, ale také k potenciálním dějepiscům. Vedle výzev se v novinách a časopisech objevovaly komentáře, které dávaly za vzor jednotlivé dějepisce, např. hranického L. Scholze, jenž „naznačil svým dochovním (sic!) pp. kollegům na Moravě cestu, kterak by tu a tam výborně národu posloužili podobnými monografiemi, k nimž mají zhusta látky dostatek v archivech kostelních a obecních po větší části zcela ladem ležících,“²⁸⁵ ale také činorodé místní instituce, které podpořily vydání městských dějin, jako např. občanská beseda v Brušperku, která podle Praska „zahambila“ jiné spolky, přičemž „krásnějšího jiným příkladu a sobě trvalejšího pomníku nemohla zůstaviti, jako vydáním dějin rodného

²⁸¹ Tamtéž, s. 3-4.

²⁸² Srov. předchozí kapitola.

²⁸³ SZARŁOWSKI, *Stanisławow i powiat Stanisławowski* cit., s. 6.

²⁸⁴ B.P. KALINOWSKA-WÓJCIK: „Dziewiętnastowieczne monografie miast górnośląskich“ in: J. SPYRA (ed.), *Kronikarz a historyk: Atuty i słabości regionalnej historiografii*, (e-book), Książnica Cieszyńska 2007, s. 200-229), <http://archiwum.kc-cieszyn.pl/biblioteka/strony/e-book.pdf> (29.12.2012), s. 214 nn.

²⁸⁵ *Moravská orlice*, 1864, roč. 2, 18.8. (čtvrtek), č. 187, s. 2 (rubrika – Literatura a umění)

města.²⁸⁶ Zatímco Prasek si přál mít podobný spolek v každém moravském městečku, A. Rybička vyzýval k městským dějepiscům na okraji své recenze dějin Vysokého Mýta, uveřejněné v *Časopisu Musea Království Českého*, a obracel se konkrétně na Plzeň, Kutnou Horu a Budějovice, ale také na Tábor, Písek, Hradec Králové či Chrudim, tedy historicky významná města, která však postrádala zásadní historické syntézy.²⁸⁷

3.9. Závěr

Historické monografie měst se ustálily v druhé polovině 19. století jako svébytný žánr, jehož hranice přesahovaly čistě formální či vědeckou klasifikaci. Dějepis měst se staly sociálním textem svého druhu. Pod vnější jednotou žánru však panovala vnitřní rozmanitost z hlediska deklarovaných a implicitních účelů, adresovaných a zamýšlených čtenářů či podnětů. Tato heterogenita se projevila většinou i v rovině jednotlivých knížek. Je obtížné konstruovat na základě účelů typologii dějepisců, a jen sotva lze hovořit o fundamentálně odlišných typech. Spíše se jednalo o otázku akcentu. Velká část monografií se programově obracela na strukturované čtenářstvo a postulovala různé typy účelů. Je však pravdou, že část monografií se orientovala především na místní čtenáře a na účely osvětově-společenské, zatímco jiné monografie se naopak obracely v první řadě na širší veřejnost a případně na odborné publikum. V obou skupinách pak existovaly texty, které výrazněji akcentovaly národně-vlastenecký rozměr místního dějepisu: jednalo se typicky o vlastenecko-agitační dějepis pro místní publikum, nebo o práce, které se staly součástí budování národního příběhu.

Určitá korelace panovala mezi deklarovanými účely práce a zamýšleným publikem. Platilo také, že autoři s univerzitním vzděláním častěji vyzdvihovali vědecké účely svých prací. Ve vztahu mezi městem a autorem platilo, že duchovní a učitelé nižších škol se realizovali převážně v menších městech. Avšak mnohdy se dějin malého města chopili profesionálové, respektive badatelé z větších center. Hledání korelací mezi určitým typem dějepisu a profilem města nebo autora se ukazuje jako velmi obtížné: výklad musí brát v úvahu spíše kombinace řady dílčích faktorů, které zahrnovaly též okolnosti vzniku textu, místní kontext nebo vliv širšího kontextu,

²⁸⁶ PRASEK: „Úvaha o moravských místopisech“ cit., s. 237.

²⁸⁷ A. RYBIČKA: „Vysoké Mýto“ (rec.), *Časopis Musea Království českého*, LVII, 1884, s. 314-315, zde s. 315.

například různých vzorů. Prostá kategorizace měst např. podle jejich velikosti, anebo autorů podle vzdělání či profese není schopná objasnit vztah mezi městem, autorem a knihou. Je třeba sestoupit k podrobnějšímu výzkumu, který zohlední např. dobový stav města a trajektorii jeho vývoje, ale také vnímání těchto faktorů ze strany dějepisce. Rovněž osobnost dějepisců vyžaduje důslednější analýzu, která zahrne např. jejich vztahy k městu či individuální motivace.

Srovnání mezi polským, německým a českým souborem vykazuje řadu shodných aspektů, ale také některé odchylky. Nelze hovořit o zásadních rozdílech. Ve všech jazykových prostředích nalézáme obdobný profil autorské skupiny, která se mírně odlišovala jen v profesní skladbě, a to v relativně výraznějším podílu učitelstva a duchovenstva v českém případě. Také struktura zamýšlené čtenářské skupiny v principu nevykazovala signifikantní rozdíly a totéž lze říci o struktuře podnětů, resp. o širším kontextu produkce historických monografií. Ve všech souborech se objevilo podobné spektrum účelů, které byly dějepiscům záměrně i nezáměrně přisouzeny, čemuž odpovídala obdobná typologie monografií. Ve všech prostředích se obecně předpokládalo či argumentovalo, že dějepisy měst jsou společensky závažné texty, významné jak pro národní tak pro městské společnosti.

Nicméně některé odlišnosti existovaly, ačkoliv se jednalo spíše o otázku relativních akcentů a významových nuancí. Zdá se, že v českém kontextu se nejvýrazněji prosadila koncepce místních dějepisců jakožto lokálně-instruktivních a národně-vlastenecky agitačních prostředků. Opakující se formulace v předmluvách dějepisců, které vyznačovaly tyto účely, můžeme zčásti objasnit tak, že v českém prostředí se ustálily určité vzory, jež dějepisci jednoduše kopírovali. Hlubší vysvětlení však navrhuji hledat jinde. Za prvé ve velké roli, již česká inteligence obecně přisuzovala dějinám coby sociálně-výchovnému a sociálně-mobilizačnímu prostředku. Za druhé ve specifickém formování českého národa, jež vycházelo z relativně nižší sociální základny, a jehož jádro tvořily venkovské a maloměstské vrstvy obyvatelstva. Za třetí v nesamozřejmosti národní příslušnosti: čeští vlastenci museli, jak se zdá, nejvíce přesvědčovat příslušníky své etnické skupiny o tom, že jsou příslušníky „svého“, tj. českého národa. Tomu z druhé strany odpovídala i relativně široká participace místního obyvatelstva – nejen inteligence a nových elit, ale i tradičních městských vrstev – jak v produkci, tak v recepci českých dějepisců. Německé dějepisy se nemusely zapojovat do agitace vůči německému etniku, jako spíše do zápasu směrem navenek: sloužit k reinterpretaci českých dějin a k legitimizaci německých zájmů v

české vlasti. Zdůrazňování německví, resp. češství, jednotlivých měst ze strany dějepisů pak vyjadřovalo regionální rozdíl mezi českými zeměmi, kde dějepisectví měst existovalo v kontextu intenzivního národnostního zápasu v různých vrstvách společnosti, a Haličí.

Ukázalo se, že obecně zaujaly městské dějepisy druhé poloviny 19. století místo ve spojnici obou zkoumaných rovin: národní a lokální. Městské monografie se podřídily obecnějšímu diskursu národa a vlasti. Nebyly reakcí na národní reformulaci prostoru (obranný, antimoderní diskurs), ale spíše její integrální součástí. Národní aspekt se promítl v rovině účelů a metodologických principů. Mnozí autoři se řadili mezi vlastence a také podněty k psaní dějin často přicházely z vlasteneckého prostředí. Potvrdil se závěr z předchozí kapitoly, že nacionalizace patřila k důležitým katalyzátorům městského dějepisectví. Městské monografie zaujaly jednoznačně pozitivní vztah k modernizaci v širokém smyslu, k níž patřila i rekonstrukce identit místního obyvatelstva směrem k občanskému a národnímu vědomí.

To však neznamená popření relevance místa. Jak se ukázalo, monografie byly výrazně spjaty s místní společností, která často vydatně podporovala jejich produkci, a také se zájmy jednotlivých měst. Případně se knihy vázaly k osobě autora, jenž sice příslušel k supralokální sféře vlastenců, avšak působil ve městě, k němuž jej poutaly faktické i hodnotově zatížené vazby. Především pak tito vlastenci nepochybovali o tom, že identifikace se „svým“ místem, o níž se opírala popularita městských dějepisů, a již tyto publikace kultivovaly, ale také vhodným způsobem transformovaly, tvořila zásadní stavební kámen pro formování vlastenectví a národního vědomí.

4. Periodizace městských dějin

4.1. Úvod

Periodizace patří k základním nástrojům, jimiž se strukturuje minulost. Elementární funkce spočívá v rozčlenění kontinuálního příběhu do časových úseků, vyznačených určitými mezníky.²⁸⁸ Například J. Topolski počítal periodizaci k nejdůležitějším prostředkům v utváření „historických konceptů, jež konstruují minulou skutečnost,” resp. k zásadním činitelům, které formují „obrazy ve společenském vědomí ... obrazy 'większe', bardziej podstawowe, w sumie decydujące o rozumieniu historii i procesu historycznego.”²⁸⁹ Jistá nadřazenost periodizace spočívá podle Topolského v tom, že vytváří základní chronologické rámce pro další konceptualizace v historické naraci. Chronologické členění dějin nepochybně souvisí s určitým vnímáním světa či historie, nicméně Topolski poznamenává, že v rámci určitého světónázoru existují různé varianty periodizací, založené například na konvenčním sledu panovníků či staletí, na určité teorii (např. společenské formace), či třeba na figurách rozkvětu a úpadku.²⁹⁰ V historicko-teoretické rovině urbánních dějin se na periodizaci zaměřil H. Jansen. Také on si všímá různých způsobů, jimiž se člení průběh městské minulosti. Periodizace urbánních dějin – určitého města, nebo skupiny měst – se mohou opírat o širší rámce, totiž periodizace dějin větších celků nebo systémů (např. dějin určitého státu či Evropy), nebo naopak vycházejí z vnitřního vývoje měst. Jansen řeší téma periodizace na pozadí obecnější dichotomie subjektivizující a objektivizující koncepce času v urbánním dějepisectví, jež se váže k alternativním koncepcím města jako relativně uzavřeného, či naopak polootevřeného systému.²⁹¹ Jiní autoři poukázali především na sociální rozměr periodizací. Například sociolog E. Zerubavel definoval periodizaci jako „sociální interpunkci času“, neboli způsob sociální konstrukce historické diskontinuity, ve své práci o společenském mapování času. Zerubavel nahlíží téma z obecnější perspektivy

²⁸⁸ Obecně k periodizaci a její typologii srov. např. heslo „Periodization”, in: H. RITTER, *Dictionary of Concepts in History*, New York – Westport (Conn.) – London 1986, s. 313-319, kde lze najít též odkazy na některá starší pojednání.

²⁸⁹ J. TOPOLSKI: „Periodyzacja w konstrukcji narracyjnej”, in TÝŽ, *Jak się pisze i rozumie historię: Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 2008, s. 112, 113.

²⁹⁰ *Tamtéž*, s. 109, 113. Z hlediska historické narace srov. též R.F. BERKHOFER Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Cambridge (Mass.) – London 1997, s. 129nn.

²⁹¹ H. JANSEN, *The Construction of an Urban Past: Narrative and System in Urban History*, Berg Publishers 2001, s. 237-310.

kolektivní paměti. Periodizace je tedy součástí sociomnemonických procesů. Periody jsou vymezeny „by historical events collectively remembered as major watersheds in the lives of specific mnemonic communities.”²⁹² Každý systém periodizace je podle Zerubavela nutně sociální, neboť schopnost představit si, že určité historické předěly oddělují různá období, předpokládá sociálně naučené způsoby vnímání času: „In other words, we need to be mnemonically socialized to regard certain historical events as significant 'turning points'.”²⁹³ Z tohoto pohledu lze dějepisectví chápat jako jeden z nástrojů této socializace, a zároveň diskursů, v němž se kodifikují sociální mapy kolektivního času, nebo formulují jejich nové či alternativní návrhy.

Následující kapitola využije periodizaci jako analytický nástroj pro otázku lokální a národní identity v městských monografiích. Teoretický či sociální význam periodizací v těchto publikacích nelze přeceňovat. Periodizace často sloužila zejména jako paratextový prostředek, jenž organizoval text do uspořádané knihy. Jen nemnozí autoři přemýšleli o jejích hlubších sociálních či teoretických implikacích. Bylo by rovněž zkratkovité, považovat určitá členění času automaticky za vyjádření či nástroje formování místní kolektivní paměti. Periodizaci považují spíše za určitý indikátor projevů identitních rámců. Přesto se domnívám, že srovnávací rozbor periodizací odkrývá důležité aspekty městského dějepisectví. Interakce lokální a národní perspektivy, ale i napětí mezi čistě historickým a sociálním rozměrem městských dějepisů se zrcadlí ve způsobech, jimiž historikové strukturovali městské minulosti a usouvztažňovali nejrůznější časové (a prostorové) rámce. Nadto se periodizace nabízejí jako velmi praktické kritérium pro srovnání. Periodizace lze z publikací snadno extrahovat, přičemž monografie zpravidla obsahují jednu periodizaci, pokud však historik na temporální členění dějin zcela nerezignoval. To pak umožňuje efektivní srovnání velkého počtu městských monografií. V některých případech navíc periodizace poskytuje zjednodušený obraz celého narativu, a případně i promyšlené konceptualizace dějin města.

²⁹² E. ZERUBAVEL, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago – London 2003, s. 83.

²⁹³ *Tamtéž*, s. 96.

4.2. Obecný rozbor a typologie periodizačních principů

Výzkum zahrnul většinu dostupných periodizací (celkem kolem čtyřiceti).²⁹⁴ V první fázi se rozbor zaměřil na základní významy jednotlivých mezníků a období. K jaké rovině odkazují (město, či nějaký širší rámec)? K jakým základním příběhům se vztahují (rozvoj města, příběh národa, střídání vrchností)? Na základě rozboru vznikla typologie základních principů, které se skrývají za časovou strukturací městských minulostí; principů dostatečně obecných, aby překlenuly banální rozdíly dané odlišností dějinných rámců (zemí, regionů a typů měst). Periodizační principy lze roztrždit do dvou základních skupin podle toho, zda jsou zakotveny v dějinách širšího kontextu, nebo v dějinách města. Skupiny lze pak dále členit do podskupin, které odpovídají typickým způsobům periodizace městských dějin ve zkoumané době (viz tabulka níže). Typologie sleduje v první řadě praktické účely: slouží jako podklad pro zmapování, podrobnější rozbor a dílčí srovnání. Neusiluje proto o teoreticky rigorózní rozlišení způsobů periodizace. Lze např. namítnout, že rozkvět a úpadek představuje pouze určitou variantu vnitřního vývoje města.

Objevily se však závažnější problémy. Zaprvé jsem musel rezignovat na původní záměr, jenž předpokládal roztržení monografií podle uplatněných periodizačních principů. Velká část dějepisců se totiž opírala o několik principů zároveň. Buďto byla periodizace v dané publikaci víceúrovňová, přičemž každá úroveň vycházela z jiného principu: primární členění vycházelo např. z fází českých dějin, zatímco dílčí členění sledovalo změny vrchností. Nebo se mezníky a periody střídavě opíraly o různé principy, resp. odkazovaly k vícero principům najednou, jako např. „Klęski i upadek miasta (od Zygmunta I. do pierwszego rozbioru Polski)” v dějinách Nowego Sącza. Za druhé se ukázalo, že četné periody a mezníky – např. počátek Třicetileté války – jsou samy o sobě mnohoznačné, což de facto vylučuje jejich klasifikaci, nehledě k významovým variacím zdánlivě totožných mezníků, jež vyplývaly z kontextu daného vyprávění, ale i jejich vztahu k širším národním rámcům.

²⁹⁴ Z praktických důvodů jsem se omezil pouze na explicitní a formálně vyznačené periodizace. Stranou jsem naopak ponechal strukturace času vytvářené v rámci samotného vyprávění. Podrobný naratologický rozbor by nepochybně odkryl další vrstvy temporálního členění v jednotlivých dějepisech.

TYPOLOGIE PERIODIZAČNÍCH PRINCIPŮ		
Princip	Charakteristika	Znázornění ²⁹⁵
KONTEXTOVÝ		
Konvenční chronologie	Periodizace se zakládá na velmi obecné či aritmetické strukturaci historického času (např. starší-novější časy, staletí).	
Dějiny širšího celku	Určující jsou období a mezníky dějin širšího územního či sociálního celku (stát, národ), do něhož přísluší dané město.	
Příslušnost k celku	Určující je změna širších celků, do kterých město přísluší. (změna státnosti, změna hranic)	
Posloupnost pánů města	Periodizace je odvozena od posloupnosti pánů města (např. vrchností poddanských měst), kteří spojují město s širšími dějinami.	
MĚSTO-CENTRICKÝ		
Rozkvět a úpadek města	Určující je rozvoj města z hlediska zlepšení nebo zhoršení jeho stavu (např. prosperity, autonomie, právního postavení, významu).	
Vnitřní proměny města	Periodizace se odvíjí od vnitřní proměny města (např. změna etnického či konfesionálního profilu).	
Místní události	Periodizaci určují místní události (např. založení města, pohromy).	

Různorodost některých periodizací svědčí o komplexitě vztahu mezi nejrůznějšími rovinami, složkami a kontexty městského vývoje, která se promítla také do historických reprezentací. Někteří dějepisci se pokusili vypořádat s tímto problémem. Dějiny Čáslavi, Litoměřic, Krupky nebo Lvova spojuje několik společných aspektů. Všechny čtyři dějepisy sepsali profesionální historikové, kteří absolvovali odborné historické vzdělání. Vybrané texty lze spolehlivě považovat za národně pojaté dějepisy, dokonce za jádrové texty národních diskursů. Z hlediska periodizace jednotlivé příklady spojuje ta skutečnost, že se opírají o široké spektrum periodizačních principů. Za

²⁹⁵ Legenda: šipka symbolizuje dějiny města; šrafovaná čára představuje periodizační mezníky; plná čára označuje širší kontextové rámce; tučné písmo označuje sféru, z níž je odvozena periodizace.

charakteristickou mnohoznačností se však neskrývala rezignace autorů na určitý koncept městských dějin, ale naopak snaha uchopit a zprostředkovat minulost města v složité interakci nejrůznějších rozměrů a rovin jeho vývoje, včetně kontextů vlasti a národa. Skutečnost, že autoři ve všech uvedených případech upřednostnili hledisko individuálního města před klasickým periodizačním rámcem obecných dějin, pak lze chápat jako vyjádření snahy napsat dějiny města ve shodě s žánrem, tj. ze skutečně městské a také místní perspektivy, a pokusit se uchopit dějiny města z pozice jeho vývoje coby organického celku. Z tohoto pohledu lze považovat uvedené dějepisy za relativně nejvyspělejší ve své době, neboť se vyhnuly jak lokálně-kronikářskému stylu, tak zároveň prostému naplnění obecné formy velkých dějin lokálním obsahem. V neposlední řadě můžeme všechny čtyři příklady, jež rozeberu podrobněji na příslušných místech, řadit k tzv. „cleverly constructed texts“, u kterých platí, že „the organization of chapters and sections embodies as well as presents the periodization. Their sequence, like their division, represents as well as follows their emplotment as narrative and as argument. Their logic, expression, and temporal ordering all reinforce one another.“²⁹⁶

V následující části provedu podrobnější srovnávací rozbor periodizací na základě uvedených principů. Zajímá mě, zda některé způsoby periodizací výrazně převažují či naopak chybí v českém, německém a polském vzorku. V rámci jednotlivých typů se dále ptám po rozdílech nebo analogiích mezi jazykovými soubory, které jsou signifikantní z hlediska identit. Jako vedlejší faktory je třeba zohlednit regionální specifika (např. dějiny Západní a Východní Haliče zčásti představovaly odlišný historický kontext) a charakteristiku daného města: zejména zda se jednalo o královské, poddanské nebo smíšené město. Některé případy rozeberu v detailu. Stranou rozboru ponechávám konvenční periodizaci, neboť se používala okrajově a navíc neodkazovala na relevantní významy a rozdíly z hlediska identit. Dělení na abstraktní časové úseky uplatnil jen L. Čihák, jenž rozlišil osmnácté a devatenácté století jako periody v dějinách Jílového.²⁹⁷ Častěji se setkáme s relativními kategoriemi staré, nejstarší a nové, novější či nejnovější: „nové časy“, „doba nejnovější“ nebo „podnes“. Velké epochy obecných dějin (např. středověk, novověk) autoři v dějepisech nepoužili.

²⁹⁶ BERKHOFER, *Beyond the Great Story* cit., s. 130.

²⁹⁷ L. ČIHÁK, *Paměti král. horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, Jílové 1898.

4.3. Dějiny většího celku

Periodizace dějin většího územně-spoločenského celku, do něhož město příslušelo, se často používala pro členění dějin města. V některých textech se tato možnost uplatnila důsledně, převážně se však fáze a mezníky „obecných dějin“ kombinovaly s jinak zakotvenými mezníky. V souboru se objevují dvě varianty. Za první dělení podle velkých zlomů a událostí, resp. epoch nebo vývojových fází, v dějinách určitého celku, jenž mohl být označen jako vlast, národ, země či stát, přičemž tyto kategorie se mnohdy překrývaly. Za druhé členění podle panovníků a dynastií. Varianty se protínaly v případech, kdy příslušné panovnické období nabývalo významu charakteristické epochy. Naproti tomu panovnická posloupnost odpovídala spíše principu sledu vrchností daného královského města v oněch případech, kde se položil důraz na feudální vazbu mezi královským městem a jeho králem-vrchností. Výchozí otázka zní, k jakým celkům se periodizace vážou. Dále mě zajímá, jaké mezníky z daných velkých dějin autoři volili, přičemž se objevuje otázka, zda jazykové soubory vykazovaly relativně jednotný vzor – jak konstatoval např. P. Černíkovský v případě českých monografií měst v Čechách²⁹⁸ –, či naopak vnitřní rozdílnosti. Zatímco při srovnávání haličských dějepisů s protějšky z českých zemí půjde jen o hledání strukturních analogií, v užším rámci česko-německého srovnávání pracuji s dějepisy, které se vztahovaly ke shodnému historickému kontextu. To umožňuje pozorovat, zda se němečtí a čeští dějepisci rozcházelí ve výběru vztažných celků, ve volbě mezníků a period, či ve způsobu jejich interpretace.

Německé a české dějepisy se v mnoha ohledech shodovaly. Lze konstatovat, že periodizace se vztahovaly k rámci *českých dějin*. Zcela ojedinělou, avšak pozoruhodnou výjimku představovala pětisvazková kronika města Brna z pera německého historika Gustava Trautenbergera. Tato práce vzbudila polemiku v moravské veřejnosti především proto, že její autor vědomě rezignoval na zcela neutrální hledisko. Někteří zkritizovali dílo evangelického pastora jako tendenční spis, jenž přinášel výrazně protikatolický pohled na městské dějiny. Kronika byla tudíž pro moravské katolíky nepřijatelná a pro moravské lokální dějepisectví neznamenal žádný přínos.²⁹⁹ Jiní

²⁹⁸ Srov. P. ČERNÍKOVSKÝ: „Hrašeho Dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví“, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 183-201, zde s. 198.

²⁹⁹ Polemika, jež proběhla na stránkách moravského tisku, byla přetištěna v: C. JANETSCHKEK, *Teilweise Besprechung der Chronik der Landeshauptstadt Brünn von Dr. G. Trautenberger*, Olmütz

čtenáři nemuseli akceptovat národní perspektivu, kterou autor sám definoval v předmluvě těmito slovy: „Im Gegensatz gegen die officielle mährische Geschichtsschreibung mit ihrer antideutschen Grundfarbe habe ich es unternommen, unter steter Anrufung des germanischen Wahrheitsgewissens die Chronik unsrer theuren Landeshauptstadt vom *deutschen* Standpunkte aus zusammenzustellen.“³⁰⁰ Německý pohled se projevil důsledným začleněním brněnských dějin do chronologického – a potažmo teritoriálního – rámce dějin Svaté Říše Římské národa německého, z něhož se logicky vymykal jen pátý svazek, pojednávající o období po r. 1804, tedy po rozpuštění Říše. Hlavní rovina periodizace se opírala o posloupnost císařských dynastií a jednotlivých císařů, kteří i v případě „českých“ panovníků z řad Lucemburského, resp. Habsburského rodu reprezentovali jednoznačně dějiny Říše. Takže například první svazek brněnských dějin autor podrobněji rozčlenil následujícím způsobem:

- I. Zeit der Frankenkaiser 800-918
- II. Zeit der Sachsenkaiser 919-1024
- III. Zeit der Salier 1024-1125
- IV. Zeit der Hohenstaufen 1138-1254
- V. Die kaiserlose Zeit 1254-1273
- VI. Zeit der ersten Habsburger und Adolfs v. Nassau 1273-1308

Prioritě českého dějinného kontextu nikterak neprotiřečil fakt, že v novějším, tj. raně novověkém a moderním období vstupovaly do periodizací milníky a fáze, které měly rakouský, popř. i evropský rozměr: habsburští panovníci, prusko-rakouské konflikty 18. století, revoluční rok 1848, a konečně např. absolutismus, osvícenství či předbřežnová doba, a z dějin evropských pak zejména Třicetiletá válka či Vestfálský mír. Rakouské mezníky samozřejmě mohly odkazovat k určité míře identifikace s Habsburskou monarchií, která ovšem mnohdy nepřekračovala rámec strategické loajality, ať již znamenala v českém a německém myšlení cokoliv. Je ovšem pravdou, že v monografiích nechyběly projevy oddanosti k habsburské říši a zvláště dynastii, které v

1895.

³⁰⁰ G. TRAUTENBERGER, *Chronik der Landeshauptstadt Brünn*, I. Band, Brünn 1891, Vorwort nepag. K provokativní povaze díla pro část veřejnosti se vyjádřila také recenze J. Matzury, která ovšem vědomé zaujetí pozice považovala za přijatelné a osvěžující. Srov. J. MATZURA: "Dr. Gustav Trautenberger. Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn" (rec.), *Zeitschrift für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 1897, r. 1, s. 110-114.

určitých případech přesahovaly meze povinné loajality.³⁰¹ Nelze také popřít, že zejména Marie Terezie a Josef II. vystupovaly v městských dějepisech jako kladné postavy. Nicméně rakouské mezníky a epochy rakouských dějin především ukazovaly, že autoři chápali proměnu kontextu městského vývoje, v němž se jako rozhodující faktor prosadil vývoj moderního rakouského státu.

Relativní shoda mezi českým a německým dějepisectvím panovala také ve výběru mezníků: Jistý rozdíl v rámci německého souboru se objevuje pouze v liberálně-kritickém označení novějších období, resp. v užití politicky vymezených epoch, které čeští autoři takřka nepoužívali, nasvědčující vlivu liberální koncepce v německých dějinách Čech: „Die clerical-feudale Reaction (1650-1759)” (Hallwischův Liberec), „Die Absolutismus und die neueste Zeit“ (Litoměřice), „Vom Beginn der Alleinregierung Kaiser Josef II. bis zum Umstrurz des Jahres 1848“, resp. „Von der Verfassungs-Verleihung bis zum Eintritt des Ministeriums Taaffe (1848-1879)“ (Most), popř. členění druhé části dějin Sokolova³⁰²:

1. Abtheilung: Falkenau während des Ueberganges in die Neuzeit (1683-1740)
2. Abtheilung: Falkenau während der Aufklärungsperiode (1740 bis 1792)
3. Abtheilung: Falkenau während der Revolutionsstürme (1792 bis 1848)
4. Abtheilung: Falkenau unter konstitutioneller Regierung (1848 bis 1882)

Souhrnný pohled na mezníky z českých dějin použité v periodizacích českých měst, ukazuje dva dominantní momenty: husitství a Třicetiletou válku. V prvním případě se periodizace nejčastěji vztahovala k počátkům husitství, méně často na konec husitských válek, popř. se husitství chápalo jako samostatné období. Někteří dějepisci ovšem umístili "husitský" mezník do průběhu husitských válek, a to v případech jejich místně-specifického dopadu: dobytí města, bitvy a změny konfesionálního a etnického profilu. V případě Třicetileté války se obvykle užíval počátek i konec tohoto vleklého konfliktu, který se běžně pojímal jako svébytná perioda – a potažmo kapitola – neboť se jednalo o období faktograficky bohaté, obsáhle vylíčené v řadě dějepisů, které zvláště z pohledu měst a jejich vývoje znamenalo specifický, a to veskrze nepříznivý kontext: období útrap a hlubokého úpadku. Pokud jde o počáteční datování konfliktu, periodizace kolísaly mezi rokem 1618 a 1620. Druhý příklad převažoval, a to zřejmě i

³⁰¹ Srov. kap. 3.

³⁰² M. PELLETER, *Denkwürdigkeiten der Stadt Falkenau an der Eger und ihrer nächsten Umgebung*. (Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschböhmen) (2 sv.), Falkenau 1876, Tachau 1882.

proto, že právě tento rok znamenal zlom v místních dějinách např. z hlediska změny vrchností (konfiskace). Jistou roli mohl hrát i symbolický význam bitvy na Bílé Hoře, která se explicitně objevuje v periodizaci dějin Police a Jílového, a v německých případech dějin Sokolova a Broumova. Ne všichni autoři však považovali počátek války za zásadní. J. Lippert a H. Jireček shodně překlenují ve svých dějinách Litoměřic, resp. Vysokého Mýta, tento mezník jednou periodou let 1547-1648/50.

V dějinách českých měst se ustálilo členění českých dějin, jehož mezníky tvořily: husitství – (1547) – Třicetiletá válka – (1848). Rok 1547 vytvořil zlom v dějinách několika královských měst, jak ukáží níže. Rok 1848 představoval jednoznačně významný přelom pro převážnou část českých a německých dějepisců, přestože se ne vždy prosadil do periodizačního schématu. (Roli zčásti hrála otázka, kde autor své dějiny ukončil a kdy je psal). Rok 1848 vyznačoval přinejmenším definitivní nástup nové doby; byl jakýmsi prahem současnosti. Různí autoři však akcentovali četné specifické významy: novou epochu městské samosprávy, založené na novém, občanském principu; prosazení ústavnosti a politického liberalismu; rozvoj společenského a zvláště národního života. Obecně lze také podotknout, že po roce 1648 se rozšiřuje nabídka fází českých dějin. Jako mezníky se objevují změny panovníků, ale také války 18. století (o slezské dědictví, sedmiletá, o bavorské dědictví). Jen okrajově se v souboru dějin českých a moravských měst prosadila panovnická varianta. Částečně ji uplatnil např. Josef Vávra v dějinách Kolína, František Vacek pro dějiny Velvar nebo Vincenz Prökl pro dějiny Lokte. Tento chebský úředník také nejvíce vyzdvihl rok 1526 a nástup Habsburků na český trůn jakožto milník, jímž rozdělil do dvou svazků své chebské dějiny.³⁰³

V polských dějepisech se objevovaly zřetelné mezníky nebo fáze obecných polských dějin méně. Především chyběly jednoznačné společné zlomy, srovnatelné např. s husitstvím a Třicetiletou válkou. Výjimkou byl pouze rok 1772, označující první dělení Polska a vznik rakouského záboru, tzv. Haliče. Vysvětlení spatřuji v několika rovinách. Ve srovnání s českými dějinami byly polské dějiny relativně hůře mapovatelné. K tomu se pojil chybějící konsensus mezi polskými historiky, podle jakého principu polské dějiny rozčlenit. M. Bobrzyński, jenž se na tuto otázku výslovně zaměřil, shrnul – a zároveň odmítnul – používané varianty, které dělily polské dějiny

³⁰³ J. VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem*, Kolín 1888; F. VACEK, *Paměti královského města Velvar*, Praha 1884; V. PRÖKL, *Eger und das Egerland* (2. dopl. vyd.), Falkenau a.d. Eger 1877; V. PRÖKL, *Geschichte der Stadt Elbogen*, Elbogen 1881.

podle změn dynastií, podle teritoriálních změn anebo podle epoch rozkvětu a úpadku³⁰⁴. Bobrzyński považoval za klíčové proměny vnitřního ústrojí (politického systému).³⁰⁵ Dělení podle rozkvětu a úpadku, které se nejvíce prosadilo v městských dějepisech, ve skutečnosti odpovídalo Lelevelově i Bobrzyńského koncepci. Nebylo ani alternativou k periodizaci podle polských dějin, ale spíše jednou z variant, která se však z hlediska datace lišila případ od případu, podle specifického průběhu místních dějin. Můžeme také říci, že obrat k úpadku města, jenž tvořil častý zlom v polských městských dějepisech, představoval v určité rovině analogii k českému mezníku let 1618-1648. Neboť v očích dějepisců v sobě mezník Třicetileté války často zahrnoval také zásadní zvrat v dějinách jednotlivých českých a moravských měst k horšímu. Jak se vyjádřil např. bitešský J. Tiray: „Můžeť býti válka tato obecně považována v dějinách všech starších osad a měst ve vlastech našich za mezník časů lepších a časů strastiplných, z nichž teprve nyní zotavovati se počínáme.“³⁰⁶

4.4. Změna příslušnosti

Periodizace podle příslušnosti k celku se nabízela zejména u měst, která ležela v oblastech měnících svou politickou příslušnost, resp. kde docházelo ke změně suveréna. V našem vzorku je tato situace zjevná v případě Haliče (připojení k Rakousku) a zejména Východní Haliče (připojení Červené Rusi k Polskému království ve 14. století). Tyto mocensko-teritoriální změny se projeví v polských periodizacích. V českém a německém dějepisectví se naproti tomu podobné mezníky nebo periody v explicitní podobě neobjevily. Rok 1526 se prezentoval jako nástup Habsburků na český trůn, resp. jako připojení českých zemí k zemím rakouským, avšak objevoval se spíše jako druhotný mezník. Zčásti však plnil tuto roli sémanticky přesycený mezník

³⁰⁴ Tuto variantu nastolil Joachim Lelewel, který rozdělil dějiny vlasti do čtyř period. První dvě období pokrývala raně středověké polské dějiny, resp. období feudální rozdrobenosti až do konsolidace polského království Vladislavem Lokýtkem, „Polska kwitnaca“ označovala období 1333-1587, následované epochou „Polska upadajaca“, jež se dovršila třetím dělením Polska roku 1795. (Srov. J. LELEWEL, *Dzieje Polski*, Warszawa 1829.)

³⁰⁵ M. BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski w zarysie* (dle 2 vydání z r. 1880), Warszawa 1977. Srov. TÝŽ, *O podziale historyi polskiej na okresy*, Warszawa 1880. V této polemické stati Bobrzyński vysvětloval, že hodnota jeho syntézy stojí a padá právě s udržitelností jím navržené periodizace. Oproti J. Szujskému, jenž chápal periodizaci pouze jako metodickou či didaktickou pomůcku, Bobrzyński pojal periodizaci jako prvořadý vědecký nástroj. Z tohoto hlediska bylo nutné zvolit náležitý periodizační princip. Novou periodu určovaly podle Bobrzyńského a) nový a před tím neznámý cíl vetknutý národu; b) jemu odpovídající nová organizace; c) z toho plynoucí nový morální a zvykový charakter národa (s. 1-3).

³⁰⁶ J. TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše*, Díl I., Velké Meziříčí 1882, s. 30.

Třicetileté války, jenž znamenal pro některé dějepisce provincializaci českých zemí. Například kladrubský dějepisce vysvětloval:

„Die Weißenberger Schlacht bildete in Böhmen den blutigen Markstein zwischen zwei Geschichtsperioden mit grundverschiedenen Charakter. Obwohl Böhmen seit dem Jahre 1526 mit Österreich vereinigt war, so hatte es doch in vielen sehr wichtigen Angelegenheiten eine gewisse Selbständigkeit bewahrt; seit jener Schlacht aber verlor das Land immer mehr und mehr den Charakter eines autonomen Königreiches und gieng, allerdings als vorzügliches Kronland derselben, fast ganz in der österreichischen Monarchie auf.“³⁰⁷

Připojení k Habsburské říši se v českých a německých periodizacích vesměs podřídilo roku 1547 a Třicetileté válce jakožto dvěma epizodám, které výrazně ovlivnily vývoj měst. V polsko-haličských dějepisech se projevila změna příslušnosti výrazněji. Důsledně se o tento princip opřela periodizace, kterou použil L. Hauser pro dějiny Přemyšle.³⁰⁸ Jednotlivá období vymezil takto:

Okres I. (lechicki, przedhistoryczny): Od czasu założenia miasta przez Lechitów aż do zajęcia i przyłączenia takowego do Rusi przez księcia ruskiego Włodzimierza,
to jest 730? – 981

Okres II. (ruski): Przemyśl pod panowaniem księząt ruskich od roku 981 do roku 1340,
to jest do czasu przyłączenia Rusi czerwonej do Polski przez Kazimierza Wielkiego.

Okres III. (polski): Przemyśl wcielony do Polski, to jest od roku 1340 do 1772, do pierwszego rozbioru Polski.

Okres IV. (austriacki): Przemyśl wcielony do Austrii od roku 1772

Periodizace odrážela skutečnost, že Přemyšl patřila k velmi starým městům, která spolu s některými dalšími východohaličskými městy prošla raně středověkou epochou panství kyjevsko-ruských knížat. O záměrné volbě tohoto chronologického členění pak svědčí skutečnost, že neodpovídala typografické logice dělení textu. Období předhistorické zabralo pouze jeden odstavec a také ruské období, byť relativně delší coby historická

³⁰⁷ W. SCHÖFT, *Die Stadt Kladrau von den ältesten Zeit bis zur Gegenwart*, Mies 1891, s. 30.

³⁰⁸ L. HAUSER, *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883.

epocha, zaujímal malý prostor ve vyprávění, do značné míry proto, že autor mohl odkázat na práci Anatola Lewického *Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemysła* (1881). Převážnou část historického vyprávění tvořilo třetí, polské období dějin, které již autor formálně nečlenil.

Rok 1772 figuroval jako zřetelný mezník ve čtyřech případech ze sedmi (Lwow, Przemysl, Nowy Sącz, Myślenice). V případě Krakova sehrál analogickou roli rok 1896, jenž tvořil součást periodizace odrážející specifický průběh krakovských dějin (epizodu tzv. Republiky krakovské v letech 1815-1846). Rok 1772 měl ovšem význam dvojitý, neboť označoval jak dělení Polska, neboli zásadní předěl v národních dějinách, tak přechod měst pod rakouskou správu, čili změnu teritoriální příslušnosti. To se projevilo i v podvojném pojmenování mezníku, jak ukazuje příklad Myślenic: „Od najazdu szwedzkiego do rozbioru Polski – Od objęcia Myślenic przez Rząd austriacki aż do ostatnich czasów.”³⁰⁹

V tomto kontextu stojí za otázku, jak autoři prezentovali tento historický moment. Obraz událostí roku 1772 byl ambivalentní. Dělení Polska jako takové se chápalo negativně, z hlediska celkové tragédie polské vlasti. Nicméně přechod měst pod rakouské panství nabylo vícero významů, od kritického hodnocení, přes neutrální konstatování až po vcelku příznivý obraz. Záporně hodnotil události zejména Papée v dějinách Lvova. Také on uznával, jako někteří další autoři, že rakouská správa objektivně přinesla řadu zlepšení (postavení sedláků, soudnictví, cesty, města, zdravotnictví). Naproti tomu však položil radikální omezení samosprávy a silnou germanizaci. Kromě toho autor poukazoval, že žádoucí reformy se v této době uskutečňovaly také ve zbylé a dosud svobodné části Polska.³¹⁰ Negativní konotace se objevovaly také ve vlastenecky pojatých dějinách Nowego Sącza. Prvním záborem „odwieczny jego związek z organizmem dawnej Polski został zerwany,”³¹¹ podle autora, jenž kritizoval také nezáměr rakouské vlády „o podniesienie dobrobytu nowej prowincyi lub potrzymanie narodowych pamiątek.”³¹²

Jiné dějepisy zobrazovaly přechod k Rakousku v neutrálním či relativně pozitivním duchu. Někteří autoři konstatovali zlepšení poměrů ve městě. Např. ropczycký dějepisec S. Udziela vylíčil, v jak „opłakanim stanie zastały miasto wojska austriackie”, přičemž poznamenal, že „skoro rzady austriackie ustalać się tu zaczęły i

³⁰⁹ J. W. KUTRZEBA, *Myślenice: notatki do historii miasta*, Kraków 1900.

³¹⁰ F. PAPÉE, *Historia miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. 157nn, zejména s. 162 a 163.

³¹¹ J. SYGAŃSKI, *Nowy Sącz: Jego dzieje i pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892, s. 47

³¹² Tamtéž, s. 53.

do miasta jakiś ład zawitał, przemysł i handel miejski zaczął się znowu rozwijać a mieszczenie bogacić.”³¹³ Jiní dějepisci nahlíželi přechod pod rakouskou správu z perspektivy relativního významu města: „pod panowaniem austriackiem nie straciło miasto Sambor na swem znaczeniu, ile że sami mieszczenie starali się o podniesienie miasta,”³¹⁴ konstatoval autor kroniky města, zatímco S. Barącz vyzdvihl fakt, že díky Josefu II. se Brody staly krátce po zaboru obchodním městem na východní hranici monarchie a díky tomu jedním z nejvýznamnějších měst v Haliči. Pod oslavou „rozumnego Monarchy“, od kterého „splynęło niemało łask na miasto, których do dziś dnia stają się uczestnikami mieszkańci jego,”³¹⁵ se skrývala nepřiznaná skutečnost, že právě připojení k Rakousku bylo předpokladem moderního růstu města.

Neutrální, či relativně pozitivní hodnocení rakouského připojení bylo v souladu s loajálním postojem vůči Rakousku. Vyjadřovalo však také skutečnost, že haličští Poláci disponovali rozsáhlou autonomií a ve srovnání s ostatními zábory nejlepším postavením s ohledem na národní zájmy. Tak soudí například Bogdan Stanaszek, jenž si v doslovu k soudobé reedici dějin města Brzostku všímá pozitivního obrazu rakouského státu. Přidává však ještě specifický místní důvod. Nástup rakouské vlády zachránil podle autora dějin, tamního purkmistra Maryana Nalecz-Myslowského, městečko od úplného úpadku, neboť zastavil nepřátelské aktivity ze strany opatů Tynieckého kláštera.³¹⁶ Zábor Rakouskem vyzníval neutrálně či kladně zčásti i jako efekt vyprávění, neboť příběhově navazoval na obraz vnitřního rozvratu země a totálního úpadku většiny měst. V Přemyšli to vypadalo takto:

„Słowem, ciemnota, ubóstwo, brak poczucia godności mieszczańskiej, niemoralność i różne niecnoty wkradają się przy końcu tego okresu dziejów miasta naszego coraz liczniej w mury jego i rozwielmóżniają się tak, że rozbiór Ojczyzny naszej zastaje miasto w zupełnym upadku materyalnym i moralnym, tak dalece, iż mieszczenie przemyscy nie odczuwają nawet tej okropnej klęski narodowej i z dziwną obojętnością przyjmują zmianę rządu, którą ówczesny burmistrz inauguruje przemową taką, jak gdyby oznajmiał miastu jakie szczęśliwe, radosne zdarzenie.”³¹⁷

³¹³ S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 62 a 63.

³¹⁴ BUDZYNOWSKI, *Kronika miasta Sambora*, Sambor 1891, s. 40.

³¹⁵ S. BARĄCZ, *Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865, s. 113.

³¹⁶ M. MYSŁOWSKI-NAŁĘCZ, *Dzieje miasta Brzostku*, Jasło 1871. Doslov B. Stanaszek, s. 23-24.

³¹⁷ L. HAUSER, *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883, s. 118.

Obraz událostí, jenž byl relativně příznivý vůči Rakousku, nelze chápat jako nucený projev loajality nebo nenárodního, pro-rakouského postoje. Nikterak ostatně nebránil kladnému vyličení a heroizaci pokusů o obnovení polské samostatnosti, které se dotkly Haliče, ať již se jednalo o Kościuszkovo povstání, napoleonskou epizodu Varšavského knížectví nebo o povstání roku 1830.³¹⁸

4.5. Posloupnost vrchností

Fázování městské minulosti podle vrchností představuje přechodný typ mezi kontextovými a město-centrickými periodizacemi. Kromě posloupností jednotlivých šlechticů a šlechtických rodů, resp. církevních vrchností (např. klášterní opati), střídajících se v držbě poddanského města, lze v určitých případech do tohoto podtypu zařadit i sledy panovníků a panovnických dynastií, pakliže se v příslušném dějepisu kladl důraz na vrchnostenský vztah mezi panovníkem a královským městem. Sled vrchností byl samozřejmě charakteristickou variantou v případě poddanských měst a městeček, avšak nebyl závazný. Obecný rámeček dějin vlasti zvolili např. V.V. Tomek v dějinách Police nad Metují a L. Wintera v německých dějinách sousedního Broumova. Podobně i F.A. Slavík vědomě podřídil posloupnost vrchností epochám české historie v dějinách Vlašimi, přičemž své rozhodnutí odůvodnil následovně:

„Hlavní osudy sdílí Vlašim arci s celou krajinou a vlastí, a jsou tedy některé události podobné jako v dějinách jiných obcí, jmenovitě blízkého Domašína ... Ačkoliv tedy vystřídal se na Vlašimi dvanácte vrchností a některé hluboce zasáhly do vnitřních poměrů města, rozdělujeme tyto Dějiny podle hlavních příběhův obecných, jež nejvíce působily v další osudy Vlašimě a celé vlasti, na tyto hlavní doby: I. Od nejstarších časův až do konce husitských válek; II. Od válek husitských až do začátku války třicetileté; III. Od války třicetileté až do r. 1848; IV. Vlašim svobodna od r. 1848“³¹⁹

Periodizace podle vrchností se uplatnila ve všech souborech textů, byť v polsko-haličském případě se objevila jen v dějinách východohaličských Brodů, a ve skryté formě též v dějinách Stanislavova. Vysvětlení spočívá především v malém počtu dějin

³¹⁸ Srov. např. A. SZARŁOWSKI, *Stanisławow i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887, s. 175.

³¹⁹ F.A. SLAVÍK, *Děje města Vlašimě a jeho statku*, Vlašim 1889 (Reprint 1994), s. 3.

poddanských měst a jejich omezeném rozsahu. Vrchnostenská periodizace se používala zvláště tam, kde docházelo ke střídání rodů nebo ke střídání šlechtických vrchností s královskou držbou města. Málokdy se ovšem objevila v čisté podobě; často se kombinovala s jinými principy periodizace. Konzistentně se uplatila např. v prvním svazku dějin Sokolova a dějinách Lokte, a v moravském případě v dějinách Šternberka, Hranic a Litovle, jejichž autor nicméně musel rozdělit nepoměrně delší závěrečnou epochu, definovanou slovy "Littau unter dem Hause Liechtenstein (1597-1848)", na tři specifitější období: „Die Stadt im Jahrhundert des dreißigjährigen Krieges – Der wirtschaftliche Niedergang des Gemeinwesens im 18. Jahrhundert – Die vormärzliche Zeit (1797-1848)“.

Význam vrchnostenských period se lišil napříč dějepisy. V některých případech periodizace vycházela z premis, že šlechtické rody tvořily důležité pojítko mezi dějinami poddanského města a dějinami vlasti, a že právě vrchnosti utvářely bezprostřední kontext dějin poddanských měst, neboť zásadním způsobem určovaly podmínky jeho rozvoje.³²⁰ V jiných případech naopak sled vrchností sloužil jen ke strukturaci textu a vytvoření elementární osy vyprávění.

4.6. Rozkvět a úpadek

Někteří dějepisci členili minulosti podle vnějšího vývoje města, přičemž uplatnili hledisko "rozkvětu" a "úpadku" města, nebo specifické varianty, a sice periodizaci zohledňující autonomii města, resp. měst obecně, tj. právně-mocenského postavení vzhledem k vrchnosti nebo v rámci politického systému, a dále periodizaci na základě změny statusu města. Posledně uvedená varianta se uplatnila především v českém dějepisectví. Povýšení na městečko či na město, popř. vzestup na úroveň „svobodných“ či „královských“ měst, či naopak pokles na úroveň poddanského města, se používaly jako periodizační mezníky u měst, která procházela jedním či druhým směrem. Někteří autoři přisoudili relativně větší význam těmto posunům, neboť je chápali jako výraz či předpoklad rozkvětu, resp. úpadku, resp. jako známku prestiže, jak tomu bylo například v dějepisu Velvar od Františka Vacka. V některých dalších případech se statusová periodizace úzce prolínala s hlediskem autonomie, což byl příklad Hallwichových dějin Krupky.

³²⁰ Tak argumentoval např. V. PRASEK: „Úvaha o moravských místopisech“, *Komenský*, roč. X., 1882, s. 11.

Periody rozkvětu a úpadku vystupují do popředí zejména v polských dějepisech, ve čtyřech ze sedmi zkoumaných případů. V konzistentní podobě uplatnil tuto periodizační možnost Klemens Bąkowski ve svých dějinách Krakova. Pro celkové rozčlenění sice uplatnil jiná dělítka, nicméně nejobsáhlejší období dějin města (1257-1796) dále rozdělil cyklicky na „czasy rozwoju – rozkwitu – zastoju – upadku“. Zatímco časy rozvoje označil autor též jako časy růstu, rozkvětem rozuměl „zlaté časy“ Krakova, které představovaly vrchol vývojové křivky města:

„Epokę dziejów Krakowa od polowy wieku XV do mniej więcej końca wieku XVI nazywamy złotym wiekiem, nie dlatego, aby wówczas było już wszystko tak dobrze, iżby lepiej nigdy być nie mogło, ale dlatego, że wówczas mieszczaństwo krak. stanęło na takim stopniu znaczenia, dobrobytu i oświaty, na jaki nigdy wyżej się nie wzniosło”³²¹

Od zlaté epochy městských dějin bylo nutné oddělit fázi, během které sice „jakiś czas trzymało się mieszczaństwo dorobkiem dawnym”, nicméně s ohledem na některé změny v podmínkách vývoje města – např. zhoršení podmínek pro dálkový obchod a přesun hlavního města do Varšavy – se již jednalo o „czas zastoju”, neboť „dalej nie rozwijał się Kraków”, načež jej následně „klęski wojen szwedzkich...poprowadziły...do upadku”³²², do poslední historické fáze ohraničené zánikem Polska.

Jan Sygański rozdělil podstatnou část minulosti svého města na epochu rozkvětu a úpadku, které zároveň však zároveň propojil s obecnými polskými dějinami: „Nowy Sącz w epoce swego kwitnienia i świetności (od Władysława Łokietka do Zygmunta I.)”, resp. „Klęski i upadek miasta (od Zygmunta I. do pierwszego rozbioru Polski)”³²³ Podobně Seweryn Udziela vymezil v dějinách Ropczyc „Czas rozkwitu”, po němž následovalo období nazvané „Klęski”. Oba autoři pojali úpadek svých měst v širším rámci obecných polských dějin, a v případě Nowego Sącza i evropských, neboť jejich autor přičítal k příčinám jeho úpadku také proměnu obchodních tras. Přesné časové mezníky proto měly pouze pomocnou funkci. Změna panovníků posloužila jako chronologické znaménko pro Sygaňského, zatímco Udziela použil místní epizodu k obraznému vyjádření obratu k horšímu :

³²¹ K. BĄKOWSKI, *Historia Krakowa w zarysie*, Kraków 1898, s. 36.

³²² Tamtéž.

³²³ J. SYGAŃSKI, *Nowy Sącz: Jego dzieje i pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892.

„W roku 1639 kazało 5 mieszczan ropczyckich ułać wielki dzwon do kościoła farnego, aby z wysokiej wieży wydzwaniał na chwałę Bożą. Wydzwaniał ten dzwon, ale już w ostatnie chwile pomyślności miasta, dzwonił na pogrzeb złotym czasem Ropczyc.“³²⁴

Temporální dělení minulosti haličských měst na fázi rozkvětu a úpadku se ovšem neomezovalo jen na explicitní periodizace. Lze jej najít například i v „polském“ období Hauserových dějin Přemyšle anebo – podíváme-li se již do počátku 20. století – v dějinách Rzeszowa. Také jejich autor usoudil, že dějiny města „možna podzielić na dwa okresy“, když první období zahrnuje „historię miasta za Rzeszowskich, czasy, w których miasto rozwijało się powoli, ale stale, aż w początkach XVII. w. za Ligęzów osiągnęło najwyższy stan rozkwitu“, zatímco období druhé pokrývá „czasy Lubomirskich, w których miasto i z powodu okoliczności zewnętrznych, jak nie mniej z powodu tych przyczyn, które w całej Polsce przyczyniły się do upadku miast, chyliło się i upadało coraz bardziej.“³²⁵

V českém a německém dějepisectví se koncepty rozkvětu, úpadku či zlatých časů používaly pro explicitní označení jednotlivých period mnohem méně. Výslovně je použil např. A. Sedláček v dějinách Čáslavi a Rychnova nad Kněžnou nebo František Levý v dějinách Rakovníka.³²⁶ Němečtí autoři rovněž použili tyto periody spíše sporadicky: např. H. Hallwich v dějinách Liberce a Krupky. Přesto se objevily případy, kdy autoři rozdělili celé dějiny do dvou velkých epoch vzestupu a pádu, ačkoliv tyto epochy explicitně nepojmenovali. V českém prostředí takto rozdělil J. Tiray své dějiny Velké Bíteše³²⁷ a obdobně rozdělil J. Lippert německé dějiny Trutnova. V obou případech se bodem obratu stal počátek Třicetileté války. Právě tento konflikt byl z hlediska periodizace ekvivalentem k polským obrátům k úpadku.

³²⁴ S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 46.

³²⁵ J. PECKOWSKI, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII. wieku*, Rzeszów 1913, s. 42. Obecnou periodizaci městského vývoje zpětně stvrdilo také heslo „Miasta w Polsce“ (autor M G-y), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911, s. 946-951, v níž se vývoj polských měst dělí na tři fáze: I) Okres pierwszy; II) Okres upadku; III) Wiek XVIII.

³²⁶ A. SEDLÁČEK, *Rychnov nad Kněžnou: pokus dějepisný*, Praha 1871. F. LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896.

³²⁷ Dějepis Velké Bíteše rozebírám podrobněji v páté kapitole.

4.7. Autonomie

Autonomní varianta periodizace se v polských dějepisech nevyskytla. Relativně významnou roli naproti tomu hrála v německých a českých monografiích, zvláště v dějinách královských měst. Autonomní mezníky se vztahovaly k třem historickým momentům. K roku 1547, kdy Ferdinand I. výrazně omezil politickou moc městského stavu v českých zemích v kontextu odporu českých stavů k účasti ve šmalkaldské válce; k municipálním reformám Josefa II., které přinesly definitivní zánik městské samosprávy; v latentní podobě pak také k Třicetileté válce, která znamenala pro dějepisce jednoznačný konec politické moci měst. V případě poddanských měst se autonomní periodizace odvíjela od časově specifického vývoje vztahu mezi městem a vrchností v tom kterém případě.

Josefínské reformy municipálního zřízení se objevily jako mezník např. v případě Vysokého Mýta pod označením „Josefínské zřízení měst“, a v německých dějinách Mostu jej autor definoval slovy „Aufhebung der freien Gemeindeverfassung.“³²⁸ Josefínské reformy znamenaly moment, jenž vedl k rozporné interpretaci. Např. A. Sedláček charakterizoval správní reformy Josefa II., které se týkaly měst, jako „škodné“, neboť díky nim „vyvrácena jest všeliká posavadní moc a samostatnost obcí zřízením císařských magistrátův, osazených zkoušenými úředníky, kteří nastoupili v celou moc a právo bývalých volených purkmistrů a konšelů z měšťanstva...“³²⁹ Slovy „Ende der Autonomie“ vyznačil tento moment J. Lippert³³⁰ ve svých dějinách Litoměřic, přičemž z něj narozdíl od Sedláčka učinil přelom mezi čtvrtou a závěrečnou pátou epochou dějin města, nazvanou „Die Absolutismus und die neuste Zeit.“ Lippert učinil z tohoto mezníku poněkud významnější předěl, neboť jej zapojil do liberálního příběhu měšťanstva-občanstva-středních vrstev, jinými slovy mnohoznačné kategorie *Bürgertum*. Příběh měšťanstva byl ústředním příběhem litoměřického dějepisu, jenž ostatně Lippert chápal jako průpravnou studii ke

³²⁸ H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884; J.N. CORI, *Geschichte der königl. Stadt Brück bis zum Jahre 1788*, Brück 1889.

³²⁹ A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, s. 245.

³³⁰ O Juliu Lippertovi existuje relativně široká literatura. Podrobný životopis mapující část jeho života, nabízí dizertace TÖNNIES Astrid, *Julius Lippert: sein Leben und Wirken in den Jahren 1839 bis 1885: Entwicklung und Ausprägung seines Aufklärungs- und Bildungsgedankens*, dizertační práce, Universität Hamburg 1987 (mikrofiš), kde lze nalézt též odkazy na starší pojednání. Dále např. M. OUBRECHTOVÁ (ed.), *Julius Lippert a německé prostředí v Čechách*, Ústí nad Labem 2010. V kontextu dějin dějepiscectví v českých zemích srov. F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví*, Praha 1997.

skutečným „Geschichte des Bürgertums in Böhmen“.³³¹ To se také odrazilo v periodizaci dějin města, která vypadala následovně:

I. Die älteste Zeit bis zur Čechisierung der Stadt 1421.

II. Von der Čechisierung der Stadt bis zur Beschränkung ihrer Autonomie durch Ferdinand I. 1421-1547.

III. Von Zeit der beschränkten Gemeindeautonomie bis zum Ende des dreissigjährigen Krieges. 1547-1650.

IV. Vom westphälischen Frieden bis zu den Zeiten Kaiser Josephs II.

V. Die Absolutismus und die neueste Zeit

Jednotlivé epochy odpovídaly etapám vývoje litoměřického měšťanstva z hlediska jeho autonomie a vnitřních proměn. Tomu odpovídaly též zvolené mezníky. První perioda pokrývala, vedle nejstarší fáze před právním založením města, dobu rozkvětu německého měšťanstva. Ta byla ukončena roku 1621, kdy se podle autora rozhodlo o zániku (Untergang) německé, katolické a starých svobod, čímž začala pro město nová doba.³³² Etnická proměna měšťanstva nicméně nenarušila kontinuální vývoj měšťanského stavu v politické rovině, jak Lippert zpětně vyjádřil v interpretaci pozdějších období: „...als das Čechenthum in die Städte drang, blieben die Grundfesten ... unerschüttert, die Vertheidigung des Rechtes sammelte das Bürgerthum zu erhöhtem Selbstbewußtsein.“³³³ Etnicky české měšťanstvo přejalo německé instituce a vstoupilo do období politických zápasů o městskou autonomii. To se završilo roku 1547 mocenskou porážkou měst, jejíž průběh i širší kontext Lippert obsáhle vylíčil, zčásti i proto, že právě Litoměřice hrály v této epizodě výraznou úlohu jako aktér i jako jeviště. „Konnte die Stadt, einst die blühendste des nordlichen Böhmens, noch tiefer sinken?“³³⁴ Touto otázkou otevřel Lippert následující epochu, která přinesla daleko výraznější úpadek měšťanů i města samotného, jehož blahobyt zůstal navzdory omezené autonomii

³³¹ Do kontextu vývoje německých kulturních dějin zasadil J. Lipperta např. H. SCHLEIER, *Geschichte der deutschen Kulturgeschichtsschreibung*, Band I., Waltrop 2003, s. 780-805, jenž také shrnul Lippertovy dějiny Litoměřic a jejich akcent na vývoj měšťanstva.

³³² J. LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871, s. 181.

³³³ Tamtéž, s. 533.

³³⁴ Tamtéž, s. 335.

na dosavadní úrovni. „Die Wunden der Revolution und der Reaction von 1547 konnten vernarben“, konstatoval Lippert, „die Wunden aber, die die nächste Periode schlug, haben Jahrhunderte lang geblutet, und ihre Narben sind auch heute noch nicht ganz verblichen.“³³⁵ Lippert charakterizoval dlouhou periodu, která se završila až po ukončení Třicetileté války, také jako období, v němž se změnila povaha měšťanského zápasu: „Wie sich in der vorigen Periode der Kampf um das politische Recht in den Vordergrund drangte und die Geschichte unserer Stadt mit der des Landes verband, so tritt jetzt der Kampf um die Rechte des Geistes und Gewissens hervor...“³³⁶

Josefínská likvidace městské samosprávy představovala podle Lipperta završení procesu úpadku městské autonomie, který započal již v 16. století, měla však daleko k politováníhodnému konci městských svobod. V autorově koncepci znamenala spíše počátek složité, pozvolné a dosud nezavršené transformace měšťanstva starého typu, které již splnilo svou historickou úlohu středního stavu mezi aristokracií a panovníkem, v moderní občanstvo. „So war denn das alte Bürgerthum in aller Form gegraben“, konstatoval Lippert v úvodu k nejnovější epoše dějin města, avšak

“Sein Unglück sollte ein Läuterungsprozeß werden; die Schlacken des Mittelalters sollte es ausscheiden und wie ein Phönix herrlicher als je erstehen (...) Die Auferstehung erfolgte; – aber nicht nach drei Tagen, sie erfolgte nach langer, langer Grabesruhe. Halbheiten und Reaktionen jeder Art hemmten den Entwicklungsprozeß (...) Hie und da regte sich wol wie ein Kampf zwischen dem alten und dem neuen Bürgerthume, aber ausgekämpft wurde derselbe erst am Schluße der Periode, deren Beginn er hätte kennzeichnen müssen. Heute noch steht manche morshe Säule alter Zeit in unserer guten Stadt.“³³⁷

V epoše předcházející – počínající vestfálským mírem – ztratilo měšťanstvo veškerou reálnou moc a politický význam. Josef II. proto svou likvidací posledních reliktních městské samosprávy nezničil samostatnost měšťanů, nýbrž jen její „verlogenen Schein.“³³⁸ Tváří v tvář politicky mrtvému, zcela pasívnímu a hluboce demoralizovanému měšťanstvu proto nabyt osvícenský absolutismus se svými reformami podobu nutné a progresivní fáze. V českém diskursu se podobně dvojznačné

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ Tamtéž.

³³⁷ Tamtéž, s. 631-632.

³³⁸ Tamtéž, s. 534.

hodnocení objeví např. v předválečné sociologické studii I.A. Bláhy, jenž sice pojme josefínské reformy jako poslední smrtící ránu městské autonomii, nicméně – pod vlivem historického výkladu Ernsta Denise – ocení zároveň osmnácté století jako dobu „sbírání a doplňování sil ... dorůstání ... vnitřního se rovnání“, během které „měšťanstvo se – a to je právě zásluhou osvícenského absolutismu – sociálně a správně konsoliduje“³³⁹, aby posléze opět vstoupilo na scénu jako střední vrstva a určující složka moderní národní společnosti.

Účinek tzv. velkého vyprávění na lokální historii názorně ukazují dějiny Ústí nad Labem od W. Feistnera.³⁴⁰ Německý autor v nich učinil rok 1547 zásadním předělem: ukončil jím ostatně první (a jediný) svazek. "Untergang der bürgerlichen Autonomie" tedy označoval poslední období druhé fáze dějin města, časově se táhnoucí od husitské bitvy u Ústí nad Labem roku 1426. Příklad Ústí je zajímavý především z toho důvodu, že město se řadilo ke skupince loajálních měst v době tzv. protihabsburského odboje. Lze si představit, že toto jednání města mohlo být vyzdviženo jako význačný moment jeho dějin. Autor jej nicméně podřídil obecnějšímu liberálnímu příběhu o úpadku městské autonomie a svobody. Věrnost města k panovníkovi během stavovského odboje, který představoval podle autora zápas za svobodu městského stavu, komentoval sarkasticky:

Und was erhielten die treuen Städte *Aussig, Budweis und Pilsen*, welche im Kampfe der um Recht und Freiheit streitenden übrigen königlichen Städte auf Seite Ferdinand's standen? Nun sie erhielten ... das Recht, daß ihre Vertreter '*wegen der treu geleistenen Dienste*' auf dem böhmischen Landtage nach den Pragern die nächste Stimme haben und den Titel '*allzeit getreue*' führen sollten. In solchen fadenscheinigen Außerlichkeiten bestand der Lohn ihrer Treue...³⁴¹

Feistner psal dějiny z podobné perspektivy jako Lippert. Odbojná královská města bojovala roku 1547 o svá práva a o svou svobodu, přičemž událost byla jednoznačně začleněna do narativu měst jako politického činitele, jak ukazuje poslední věta celé

³³⁹ I.A. BLÁHA, *Město: sociologická studie*, Praha 1914, s. 143. K absolutismu a josefínským reformám srov. např. P. BĚLINA, *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*, Praha 1985.

³⁴⁰ Wilhelm Feistner (16.11.1855 Wartenberg/Stráž pod Ralskem – 19.6.1946 Schwalmstadt-Ziegenhain) vystudoval germanistiku a historii v Praze. Do roku 1886 působil na státní průmyslové škole v Liberci. Poté byl až do roku 1938 šéfredaktorem *Reichenberger Zeitung*. (BLGGBL, Band I., ed. H. Sturm, München – Wien 1979).

³⁴¹ W. FEISTNER, *Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547*, Reichenberg 1883, s. 227.

publikace: „*Die Autonomie der königlichen Städte war dahin, – und mit deren Falle schwindet für lange Zeit auch die Bedeutung der Städte im politischen Leben des Landes und das allgemeine Interesse an ihrer Geschichte.*”³⁴² Je příznačné, že autor věnoval ve své poslední kapitole většinu prostoru obecnému vyličení odboje měst a následné odplaty a nikoliv dějinám samotného města.

Události roku 1547 však představovaly významné téma také v českých dějinách královských měst, přičemž v dějepisu Čáslavi, Jaroměře a Vysokého Mýta se stal letopočet výrazným mezníkem v jejich periodizaci. Důraz na rok 1547 zčásti plynul ze skutečnosti, že i v českém národním příběhu měst hrál tento moment relativně důležitou roli, jak ostatně ukázala druhá kapitola. Avšak ne každý autor akcentoval obecnější politický rozměr, který událostem přisoudil Karel Tieftrunk.³⁴³ Nejbliže k tomuto pojetí měl A. Sedláček, jenž pojmenoval mezník, rozdělující druhou epochu čáslavských dějin na dvě podfáze, slovy „zlomení moci stavu městského“. Avšak ve vlastním vyprávění pojal Sedláček mezník v perspektivě samotného města. Rok 1547 prezentoval především jako bod zlomu ve vývoji města, jako ztrátu jeho „morální váhy“. Události sice nepodlomily prosperitu města, avšak „poněvadž obec ve svém vnitřním životě obmezena jest,“ nemohly se podle Sedláčka „další dějiny co zrůst obce pojímati, než viděti v roce 1547 kulminaci, za kterou dějiny městské znenáhla a pomalu ku katastrofě roku 1618 se sklánějí.“³⁴⁴

České a německé dějepisy se v zásadě shodovaly v závažnosti tohoto mezníku, jenž nabýval v dějepisech různých významových rovin: od omezení autonomie, blahobytu nebo relativní pozice daného města, přes obecnější rámec porážky a omezení měst, městského stavu nebo měšťanů jako kolektivní entity, až po neštěstí vlasti. Například dějiny Jaroměře líčily události kolem roku 1547 obsáhle a podrobně, nicméně hlavní rámec tvořila pohroma města, která se narativně proplétala s pohromou vlasti. Události tedy nebyly popsány jen v lokálním rámci, autor je důsledně zasadil do obecného historického kontextu. Chyběl však měšťanský nebo liberální akcent. Náboženská válka v Německu měla podle autora zhoubné následky pro vlast a pro město, které ztratilo díky konfiskacím na několik staletí někdejší důležité postavení v

³⁴² Tamtéž.

³⁴³ K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. L. 1547* (Novočeská bibliothéka č. XIX), Praha 1871.

³⁴⁴ A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, předmluva, s. III.

řadě královských měst.³⁴⁵ Rozdíly mezi jednotlivými texty panovaly také v interpretaci událostí a hodnocení zúčastněných aktérů.

V polském dějepisectví naproti tomu srovnatelný periodizační prvek chybí. Kromě malého počtu periodizací lze vysvětlit tuto absenci dvěma příčinami. Jednak polská města nedosáhla v raně novověkém období míry autonomie a politické moci srovnatelné s českými zeměmi,³⁴⁶ takže do jisté míry chyběla reálná křivka výrazného vzestupu a pádu městské autonomie, již by se dějepisci mohli chytit. Za druhé, přestože se nabízela řada dílčích historických momentů, které vedly k postupnému mocenskému vytěsňování měst – např. něžavská statuta (1454) a soud s krakovskými měšťany za vraždu šlechtice (1461), které uváděl jako důležité mezníky F. Papée ve své studii, která se zabývala právě zlomem v politickém postavení polských měst, žádný z nich nebyl dostatečně výrazný nebo obecný, aby se stal sdíleným mezníkem městského vývoje. Rok 1547 naproti tomu nebyl jen dílčím momentem v dějinách měst či městského stavu, ale také výraznou epizodou obecných dějin českých zemí.

Příklad autonomní periodizace (převážně) poddanských měst poskytují dějiny Krupky, resp. stručné dějiny České Lípy, jež na přelomu 60. a 70. let 19. století sepsal H. Hallwich. První text byl relativně obsáhlou monografií horního města, zatímco dějiny České Lípy autor prezentoval původně jako přednášku na výjezdním zasedání *Spolku pro dějiny Němců v Čechách*, které se konalo v roce 1870 právě v tomto severočeském městě, a poté publikoval jako drobnou studii. Hallwich použil periodizaci jako nástroj pro svéráznou konceptualizaci městských dějin. Ty pojal jako svého druhu lokální dramata, jak předeslal např. v úvodu dějin Krupky:

„Die Geschichte, d. h. die Vergangenheit der ehemals „kaiserlichen freien Bergstadt“ Graupen ... wie sie dem Verfasser erschienen, ist ein kleines Drama, ein Stück Tragödie, oder richtiger ein 'bürgerliches Trauerspiel', wie sich ein solches irgend innerhalb der Schranken einer deutschen Gemeinde Böhmens abgespielt.“³⁴⁷

Hallwich pojal dějiny Krupky primárně jako případovou studii, jež měla ilustrovat vývoj veškerých „německých měst“ v Čechách (rozuměj veškerých českých měst). Ten

³⁴⁵ A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 37 a 41.

³⁴⁶ K tomu srov. J. MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé: město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2006.

³⁴⁷ H. HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868, s. XII.

probíhal univerzální cestou, která určovala také jejich jednotnou periodizaci: „Wie jedes echte Drama kunstgerecht in fünf Acte, so scheidet sich naturgemäß alle böhmische Stadtgeschichte in fünf verschiedene Zeitabschnitte.“³⁴⁸ V dějinách Krupky vypadaly jednotlivé „akty“ následovně:

1. Von der ältesten Zeit bis zum Siege der Bürger über die Geschlechter (c. 1200-1487)

- a) Die erste Blüte und der erste Fall
- b) Innerer Aufschwung unter letzten Kolditz

2. Der Kampf der Bürger um die Selbständigkeit (1487-1547)

- a) Verschiedene Besitzer
- b) Vortlaufender Wechsel

3. Die Zeit der Selbständigkeit (1547-1616)

- a) Die Schutzherrschaft
- b) Die „kaiserliche freie Bergstadt“

4. Der Proceß „Graupen contra Sternberg“ (1616-1710)

- a) Die Zeit des dreißigjährigen Krieges
- b) Die letzten Sternberg

5. Die neue Zeit (1710-1868)

- a) Graupen und die Clary-Aldringen
- b) Die autonome Gemeinde

V duchu svého přirovnání pak Hallwich vymezil také „die Grundbedingung jedes rechten Dramas ... die Einheit der Idee, die 'vergeistigte Einheit der Handlung'“. Tuto jednotící ideu představovala v pojetí německého liberálního historika „... die höchste, die Idee der *Freiheit*, die sich, ein rother Faden, natur- und kunstgemäß durch die fünf Acte der Geschichte unserer Stadt hindurchzieht...“³⁴⁹ Dějiny Krupky a České Lípy představovaly trvalý a heroický boj měšťanstva za svobodu. Svoboda zde figurovala jak ve smyslu feudální autonomie a relativní nezávislosti na vrchnosti, tak také jako

³⁴⁸ H. HALLWICH, *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch-Leipa*, Prag 1870, s. 4.

³⁴⁹ HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen* cit., s. XII.

moderní liberální idea svobody. Dějiny Krupky a České Lípy představovaly – a v tom se Hallwich nemýlil – řadový případ měst, která dokázala získat stupeň autonomie a s různými úspěchy zápasila s vrchností³⁵⁰, nicméně zajímavý byl především způsob prezentace tohoto konfliktu. Kdybychom hledali analogický případ na české straně, našli bychom jej v periodizaci dějin Turnova od Justina Václava Práška, jenž vymezil tři pobělohorské periody jako „Povolné ničení samosprávy městské ze strany hraběcí (1648-1707) – Pře obce turnovské s Františkem Josefem z Valdštejna o výsady městské (1707-1714) – Doba ponížení obce pod tlakem vrchnostenským a rozvoj průmyslu a obchodu (1714-1775).“³⁵¹

4.8. Proměna města

Vnitřní proměna města se jako periodizační princip prosadila omezeně a pouze v několika podobách: jednalo se o proměny etnického profilu města, konfesijní charakter města a konečně o změnu hospodářského rázu města, související s (proto)industrializací. Jiné potenciální možnosti autoři nepoužili. Neuplatnilo se např. hledisko urbanistického vývoje nebo architektonických stylů. Např. pouze Papéeho dějiny Lvova si všimaly předělu mezi renesančním a barokním rázem města.

Důležité z hlediska našeho tématu jsou zvláště případy, v nichž se periodizace opírá o změny etnického profilu města. V polsko-haličském souboru se tento případ objevil zcela ojediněle, a sice v periodizaci lvovských dějin, v nichž jednu z podkapitol, otevírající „střední epochu“ dějin města (1527-1772), autor označil jako „Spolszczenie Lwowa“. V té se autor zabýval proměnou doposud německého charakteru měšťanského obyvatelstva, které se asimilovalo.³⁵² Etnická proměna v tomto případě nesloužila jako zásadní mezník, ale spíše spoluurčovala charakter střední epochy města.

V českém dějepisectví se použilo etnického profilu města jakožto periodizačního činitele ve třech případech. J. Vávra označil předhusitské období dějin Kolína slovy „Kolín německý“, zatímco A. Sedláček v dějinách Čáslavi charakterizoval rané období jako „Čáslav katolickou se slovanskými i německými řády“. Konzistentně uplatnil etnické hledisko A. V. Šembera, jenž rozdělil olomoucké dějiny následovně:

³⁵⁰ Srov. např. BĚLINA, *Česká města v 18. století* cit., s. 19. Autor však poznamenává, že situace na panstvích se lišila a pouhá změna vrchnosti nebo úředníka často výrazně změnila podmínky.

³⁵¹ J. V. PRÁŠEK, *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště*, Turnov 1879.

³⁵² F. PAPÉE, *Historya miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. 59-71.

1. Paměti Olomouce slovanské. Od počátku až do r. 1253
2. Paměti Olomouce slovanskoněmecké. Od r. 1253-1620
3. Paměti Olomouce německoslovanské. Od r. 1620-1861

Národnostní periodizace odpovídala účelu, který přisoudil svým dějinám Olomouce přední vlastenec a tou dobou profesor českého jazyka na vídeňské univerzitě.³⁵³ Olomoucké dějiny z roku 1861 měly kromě jiného přispět k zápasu o jazyková práva, resp. o zrovnoprávnění českého jazyka v úřadech, což jedině mohlo vést k rovnosti obou národností. Druhá fáze představovala v tomto ohledu periodu rovnosti obou jazyků, která skončila po roce 1620. Avšak právě na tomto mezníku, odkazujícím na obecné české dějiny, se ukazuje typická mnohoznačnost periodizací, které často spojovaly několik příběhů dohromady. Vedle obecného příběhu českého národa a místního osudu české řeči se v tomto případě prosadil také příběh samotného města – resp. jeho rozkvětu a zvláště úpadku, který dovršila trvalá ztráta postavení coby hlavního města Moravy:

„Bitvou Bělohorskou končí se zároveň slovanskoněmecká doba a politická znamenitost města Olomouce (...) co do důležitosti politické, rozšířenosti města a zámožnosti obyvatelů Olomouckých, jest rok 1620. rozhraním dvojí doby (...) Po bitvě Bělohorské město Olomouc neustále nehodami stíháno a k úpadku přivedeno jest.“³⁵⁴

Také v německém dějepisectví se projevil etnický princip. Podobnou strukturu jako Šembera zvolil Josef Walter, učitel na měšťanské škole, pro stručné dějiny jihočeského Vimperka. Ty rozdělil na tři časové úseky odpovídající rovněž klasickým epochám českých dějin, nicméně pojmenované – jak naznačoval již podtitul spisu – podle „jeweilige Lage des Deutschthums in Winterberg.“ Tyto dějiny ostatně patřily k textům, jež akcentovaly víru v přetrvání německého charakteru daného města.³⁵⁵

³⁵³ K Šemberovi a jeho dějinám Olomouce např. J. BARTOŠ: „Alois Vojtěch Šembera 1807-1882“, in: I. BARTEČEK (ed.), *Historiografie Moravy a Slezska*, sv. I., Olomouc 2001, s. 61-71. Šembera patřil k starší generaci vlastenců, kteří působili již v době předbřeznové. Narodil se ve Vysokém Mýtě, jehož dějepis také sepsal. Vystudoval právo v Praze a poté pracoval jako úředník na magistrátě v Brně. V Olomouci působil jako profesor české řeči a literatury na tamní Stavovské akademii v letech 1839-1847. Dějiny Olomouce psal v době svého vídeňského působení.

³⁵⁴ A. V. ŠEMBERA, *Paměti a znamenitosti města Olomouce*, Vídeň 1861, s. 29, 30 a 31.

³⁵⁵ J. WALTER, *Geschichte der Burg und Stadt Winterberg mit besonderen Rücksicht auf die jeweilige Lage des Deutschthums in Winterberg*, Winterberg 1887, s. 30.

1. Winterberg ein deutscher Ort bis zur Zeit der Hussitenkriege (1192-1419)
2. Wintenberg eine tschechische Stadt bis zur Zeit der dreißigjährigen Krieges (1419-1630)
3. Winterberg wieder eine deutsche Stadt unter der Herrschaft der Fürsten Eggenberg und Schwarzenberg (1630-1848)

Konfesionální proměnu využil A. Sedláček pro dělení čáslavských dějin. Sedláčkova periodizace – v podobě, kterou uvádím níže – představovala vůbec nejpropracovanější případ. Tato periodizace však jen zčásti odpovídala formálnímu členění látky, jež autor mimochodem navrhoval jako určitý vzor pro další dějepisce.³⁵⁶ Periodizace byla spíše interpretací čáslavských dějin, kterou autor nazval slovy „ocenění dějin čáslavských.“ Tu vyložil v úvodu své práce. Dlouhou minulost středočeského královského města lze podle autora rozdělit na tři základní periody, definované v konfesionálních termínech jako „Čáslav katolická – husitská – katolická.“ Epochy zároveň odpovídaly klasickému členění českých dějin:

Čáslav katolická se slovanskými i německými řády (900-1420)

- a) Doba přípravy dějin čáslavských až k klesnutí hlavního činitele rázu této přípravy a vyvíjení se zvláštního stavu městského (1052 až okolo 1260)
- b) Doba prvního rozkvětu města s rázem měšťanstva cizím, avšak posud jádro čistě národní v sobě chovajícího (1260-1420)

Čáslav husitská v největším rozkvětu (1420-1620)

- a) Doba rozkvětu národního živlu oživeného novou ideou náboženskou a dosažení druhého blahobytu, až k zlomení moci stavu městského (1420-1547)
- b) Doba obnovení bojů náboženských až k náhlé reakci třicetiletou válkou způsobené (1547-1620)

Čáslav katolická po úpadku a v znovuzrození (1620-1871)

- a) Čas klesnutí města a měšťanstva za příčinou válečných strastí a z toho vyplývajících schodkův až do ustálení pokoje v zemi (1620-1650)
- b) Čas největšího utišení v dějinách Čáslavských až do probuzení občanstva (1650-1860)

³⁵⁶ A. SEDLÁČEK: „O monografiích místních, jich spisování a významu“, *Čechoslovan* 1872.

Tento konzistentní rámec se kombinoval s dalšími typy periodizace. První epochu spoluurčovalo národnostní hledisko (slovanské i německé řády), které se promítlo též do sekundární roviny první a druhé epochy (ráz měšťanstva cizího/jádro národní, rozkvět národního živlu). Princip rozkvětu a úpadku se naopak uplatnil ve vymezení druhé a třetí epochy (největší rozkvět, úpadek a znovuzrození), přičemž v každé epoše posloužil také k sekundární periodizaci (první rozkvět města, největší blahobyt, klesnutí města, největší utišení). V neposlední řadě se do sekundární periodizace promítly mezníky městské autonomie (vyvíjení se, resp. zlomení moci stavu městského).

Konfesionální označení hlavních epoch lze vysvětlit na základě druhé periody. Podle autora patřila (česká) reformace k hlavním činitelům, jež ovlivňovaly vývoj města v tomto období. Úzce přitom souvisela s politickým významem města a jeho autonomií: „[Čáslav] jest tak dlouho mocna, pokud se utrakvismus ve své mladistvé a bujaré síle nachází, a jaké on fase vykazuje, takový i ráz politické dějiny Čáslavě na se přijímají.“³⁵⁷ V 15. a počátkem 16. století město dosahuje největšího rozkvětu i politického významu, který je však podlomen roku 1547. Stejně jako Lippert rozlišoval i Sedláček mezi dopady roku 1547 a fatálními důsledky stavovského povstání a Třicetileté války:

„Taková válka, která všechny hrůzy své vysypala nad nešťastným městem, nemohla zůstat bez účinků. Rok 1547 zlomil svobodnou obec, ale rok 1618 zbavil obce i obyvatele nejen duševní váhy, ale i blahobytu a přiodil je nuzotou bídnou. Ať krátce dím *stav města byl na nejvyšš bídny a žalostný*.“³⁵⁸

Ve shodě s českým národním příběhem měst pojal Sedláček druhou periodu jako období největšího rozkvětu, jehož integrální součástí byl také rozkvět českého živlu, zároveň však nepopíral „první rozkvět“ města v předhusitské době, vyplývající z rozvoje městského stavu a obecného blahobytu za vlády Karla IV. Čáslav sice představuje „štěp cizího živlu“ v této fázi, podle autora však „národní živel v Čáslavi nikterak není umořen, i zdá se, jakoby oba živly se měly spojit pod panstvím české národnosti a německých obyčejů.“³⁵⁹ Význam německého období rozkvětu byl částečně vyvážen také periodizačním zdůrazněním nejstarších, před-německých dějin města.

³⁵⁷ A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, předmluva, s. II-III.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 216.

³⁵⁹ Tamtéž, předmluva, s. III.

4.9. Místní události

Místní události, které se občas použily k časové „interpunkci“ minulosti města, zahrnovaly jak vysloveně lokální jevy (např. požáry), tak lokálně-specifické projevy obecnějších událostí (např. husitské vyplenění města). K specificky lokálním mezníkům můžeme řadit i data, která vymezovala počátek města. Jednalo se především o datum založení města. To mělo velký symbolický význam už jen proto, že určovalo datum kulatá výročí, a tedy i oslavy, které měly sloužit k utváření kolektivní identity městského obyvatelstva. Výročí města bylo ostatně typickou příležitostí pro vydání dějepisu města. Tak tomu bylo v případě Nowego Sącza, v jehož monografii vydané k uctění šestisetletého výročí právního založení města králem Václavem II., představoval zakládající rok 1292 samostatnou kapitolku. Avšak roli zakládajícího letopočtu mohl sehrát také rok povýšení obce na město. Takto vyzdvihnul Tiray rok 1408 v minulosti Velké Bíteše do té míry, že se stal základem pro pětistileté jubileum, slavené v roce 1908.

Dějiny Třebíče od A. Kubeše poskytují příklad, ve kterém místní událost vyznačila zásadní historický přelom. Onou událostí bylo dobytí města uherským králem Matyášem Korvínem roku 1468. Autor tímto datem ukončil první svazek dějin města – část druhého svazku dovedl pouze do stavu rukopisných poznámek – přičemž svou volbu náležitě odůvodnil a podpořil sugestivním obrazem:

„Rokem 1468 zajisté nejvhodněji ukončena jest stará doba dějepisu Třebického. Před tím živé, lidnaté i bohaté město vidíme nyní ztroskotané, pusté i opuštěné. Utěšené výsledky dvousetleté práce duševní a hmotné jsou zničeny, obyvatelstvo jest rozprášeno a dřívější čilý duch ustoupil smutnému tichu hrobovému.“³⁶⁰

Zdánlivě jen lokální epizoda, která rozdělila průběh třebíčských dějin, se však zdaleka neomezovala na lokální rovinu významu. Je příznačné, že Kubešova pasáž o dobytí Třebíče se objevila jako jedna z kapitol kolektivní antologie *Obrazy z dějin českých a rakouských*. V tomto pásmu vlasteneckých dějin, na němž se vedle českých autorů podílela i skupina moravských historiků, se dobytí Třebíče včlenilo do toku kapitol z

³⁶⁰ A. KUBEŠ, *Dějepis města Třebíče*, Třebíč 1874, s. 173.

obecných dějin a představovalo v něm konkrétní příklad k obecnějšímu tématu dějin českých zemí, tj. konfliktu mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem.³⁶¹

Mimořádně, pohled do zákulisí dějepisné činnosti třebíčského rodáka a středoškolského profesora češtiny přibližuje některé stránky periodizování městských dějin. V autorově pozůstalosti se nachází opis členění jihlavských dějin od Ch. d'Elverta, což potvrzuje, že dějepisci často hledali inspiraci mezi sebou, a to i napříč jazykovou hranicí.³⁶² V rukopise druhého dílu dějin Třebíče se pak objevuje dvojitý nadpis téže epochy, prokazující často složité váhání, jaký periodizační princip zvolit: Kubeš se nakonec rozhodl pro vrchnostenskou variantu a období nazval „Třebíč pod pány z rodu Šternberského, Pernštejnského (1468-1556)“, když přeškrtnul původní návrh „Třebíč akatolická – Konečné vítězství katolicismu“, jenž vycházel z konfesionálního profilu města.³⁶³

Zkázu města použil jako výrazný mezník také F. Papée, jenž oddělil starší a střední epochu Lvova ničivým požárem roku 1527. Na rozdíl od Třebíče se v tomto případě jednalo skutečně jen o epizodu lokálního rozměru. Událost však nepoutala pozornost sama o sobě, coby tragický moment místních dějin, nýbrž vyznačovala zásadní proměnu města a ohlašovala novou etapu jeho vývoje:

„...to, co się po latach znowu podniosło z popiołów, to było już całkiem odmienne miasto. Ogień zmiatał z powierzchni ziemi już drugą warstę cywilizacyjną, Lwów niemiecki, jak niegdyś zglądził Lwów ruski ... Co rzesztą jeszcze ogień oszczędził, w części albo w całości, to przekształciły w swoim sposobie wieki późniejsze.“³⁶⁴

Obnovený Lvov představoval ve své střední epoše město odlišné nejen z hlediska etnické skladby a jazykového profilu městské společnosti, ale také z hlediska architektonického rozvoje, ve kterém se nyní prosadila renesance, a konečně i posunu politického uspořádání města směrem k oligarchické vládě městského patriciátu. Z hlediska teoretického zvolený milník názorně ukazuje, že v Papéeých dějinách nebyl časovou tečkou, která pouze přerušuje plynulý tok času a textu, jak tomu často bylo v

³⁶¹ A. KUBEŠ, "Zkáza města Třebíče a dobytí benediktinského kláštera Třebíčského r. 1468", in: F. VYMAZAL (ed.), *Obrazy z dějin českých a rakouských*, Brno 1881, s. 293-301.

³⁶² Soka Třebíč, fond Pozůstalost Adolfa Kubeše, Výpisky z pramenů k dějinám města (spisy), inv. č. 25.

³⁶³ Soka Třebíč, fond Pozůstalost Adolfa Kubeše, Výpisky z pramenů k dějinám města (spisy), inv. č. 25.

³⁶⁴ F. PAPÉE, *Historia miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. 56.

případě více kronikářsky psaných dějin, ale spíše pomocným znamenkem pro periodizaci, která se v tomto bodě zakládala na principu proměny města.

Papého členění se poněkud vymykalo z rámce ostatních periodizací. Minulost Lvova autor rozdělil na tři období, nazvaná formálně jako starší, střední a novější, v podstatě však odpovídající obecným epochám středověku, raného novověku a moderní doby. Zatímco přechod mezi prvním a druhým obdobím určovala vnitřní proměna města, rozmezí druhé a třetí části odpovídalo proměně jeho příslušnosti.

Część I. Lwów starodawny (1250-1527)

1. Krajobraz lwowski
2. Powstanie Lwowa
3. Lwów za ruskich czasów
4. Przyłączenie do Polski
5. Królewskie przywileje
6. Pierwszy rozkwit Lwowa
7. Widok średniowiecznego Lwowa
8. Upadek średniowiecznego Lwowa

Część II. Średnia epoka Lwowa (1527-1772)

9. Spolszczenie Lwowa
10. Przeobrażenie ustroju miejskiego
11. Złote czasy miasta
12. Nierozwinięcie przedmieść
13. Pierwsze chmury wojenne
14. Chmielnicki z Tatarami pod Lwowem
15. Chmielnicki z Moskalami pod Lwowem
16. Lwów w czasie tureckiej wojny
17. Szwedzi we Lwowie
18. Upadek staropolskiego Lwowa

Część III. Najnowsza epoka Lwowa (1772-1892)

19. Przejście Lwowa pod rządy austriackie
20. Nowe urzędnictwo
21. Pierwsze podzwigi narodowe
22. Nowożytné przekształcenie Lwowa
23. Rewolucyjne czasy
24. Autonomia

Podrobnější členění ukazuje, že Papée složitě propojoval řadu dílčích příběhů a rámců. Zdá se, že určujícím principem periodizace byla proměna města, která byla nesporným faktem též v případě přičlenění k Rakousku. Naopak připojení k Polsku za vlády Kazimíra III. představovalo pouze dílčí mezník v rámci starší epochy, přestože autor patřičně vyzdvihl tento moment, a to plně v souladu s reprezentací Lvova jako bašty polskosti na východě Evropy. Příběh rozkvětu a úpadku je rozdělen do staré a střední epochy. Zatímco v první epoše se město rozvíjelo v kontextu všeobecného rozvoje polských měst, ve druhé epoše se jednalo o rozkvět více spjatý s individuálním vývojem města, jehož úpadek nastal ve srovnání s ostatními městy relativně později. V bližším pohledu se ukazuje, že navzdory stejnému slovníku se úpadek, jenž ukončil starou epochu, významově velmi odlišoval od úpadku 18. století, završujícího epochu střední. Neboť v druhém případě se vázal k dlouhodobému a všeobecnému úpadku měst a polského státu.³⁶⁵

Jiný typ jedinečné události, která posloužila jako periodizační mezník, nabídly dějiny Dvora Králové. A.K. Víták rozčlenil dějiny města do čtyř období, přičemž jako předěly použil ustanovení Dvora Králové věnným městem, Třicetiletou válku, a „objevení“ tzv. Královského rukopisu roku 1817.³⁶⁶ Posledně jmenovaný mezník, který nás zde zajímá, zcela zjevně dokazuje, že rozlišení mezi lokálním a národním významem v některých případech postrádá smysl. Monografie Dvora Králové vznikala u příležitosti oslavy padesátiletého výročí „objevu“ rukopisu, která navzdory své spjatosti s konkrétním místem měla být slavností celonárodní. Z tohoto důvodu Vítákovy dějiny připomínaly pamětní spis a zároveň almanach, v němž našel značný prostor např. životopis Václava Hanky, ale i otisk části Rukopisu. Důraz na rok 1817 lze vysvětlit také s ohledem na konstrukci historického významu města, jež se vázala k rukopisu. Jak usoudil autor v předmluvě, právě od roku 1817 se datovala sláva města v Evropě.³⁶⁷ Na rozdíl od požáru Lvova sehrála ve Vítákově případě místní událost pouze interpunkční úlohu; přestože byla událost lokálně specifická, nevyznačovala zásadní proměnu či vývojovou fázi města.

³⁶⁵ K tomu více v kapitole následující.

³⁶⁶ A.K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867.

³⁶⁷ Tato konstrukce není vůbec přehnaná, pokud se vezme v úvahu mimořádný význam národních eposů napříč Evropou, na který poukázala např. A.-M. THIESSOVÁ, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*, Brno 2007, s. 95-111. K Rukopisu Královskému a Zelenohorskému tamtéž, s. 90-91.

Jiným příkladem místní události národního významu byla husitská bitva u Ústí nad Labem roku 1426 a následné zničení města, které učinil výrazným předělem W. Feistner ve svých dějinách města. V tomto případě se jednalo o lokální projev obecnější historické události. Husitská vyplenění měst byla významnými momenty pro německé autory, pro které znamenala ničení výkvětů německé kultury a v některých případech zároveň vytlačení německého měšťanstva nacionálně fanatickými Husity. Dobyť Husity se coby periodizační přelom objevovalo také v českém dějepisectví, přičemž např. v turnovských dějinách bylo označeno takto : „Nejstarší děje města až do jeho zpusťošení ve válkách husitských (1424) – Od zpusťošení města skrze Tábořy Žižkovy do spojení obou stran v jednu obec (1424-1513)“³⁶⁸ Jak ukáže šestá kapitola, v českém dějepisectví nabýval obraz husitství dvojznačné podoby, neboť vedle vzepjetí českého národa a počestění měst přinášelo husitství jejich ničení a nadto zjevné násilí, těžko obhajitelné v 19. století.

4.10. Závěr

Jaké závěry lze učinit z rozboru periodizací a srovnání městského dějepisectví podle tohoto kritéria? Především se potvrdilo, že autoři používali několik možností, jak temporálně členit dějiny města, které nadto často kombinovali. Ačkoliv lze hovořit o dvou základních variantách (městská a kontextuální, resp. vnitřní a vnější), ukázalo se jako užitečné rozlišit dílčí podtypy. Jejich optika pak lépe vyjevila některé jemnější rozdíly mezi jazykovými sférami i jednotlivými texty, ale také složitý vztah mezi obecnými dějinami, včetně velkých národních příběhů, lokální faktografií a specificky urbánní perspektivou městského vývoje. Do vyjádření tohoto složitého vztahu v rovině periodizace pak vstupovala kromě sociálních rámců a metodologických východisek také dilemata historiků, jak upořádat historickou látku do strukturovaného narativu, s čímž někdy souvisel „faktor knihy“, tedy potřeba rozdělit text do typograficky vhodných částí.

Rozbor periodizací prokázal rozhodující vliv obecné – nadlokální – perspektivy na městské dějepisectví. Mnohé periodizace přejímaly ustálené rámce obecných dějin národa či vlasti, včetně velkých historických dat. V některých se objevilo etnické hledisko, které poukazovalo na závažnost národnostní otázky pro své současníky zvláště

³⁶⁸ J. V. PRÁŠEK, *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště*, Turnov 1879.

v českých zemích. Mezníky a fáze, jež se nominálně vztahovaly k lokální nebo městské rovině, mnohdy odkazovaly – více či méně zjevně – k obecným dějinám, a co je podstatné, v některých případech i k velkým národním narativům, jak se ukázalo v případě německé národně-liberální interpretace českých dějin, která se úzce prolínala s příběhem autonomie měst, nebo u „krakovského“ pesimistického příběhu o vnitřním úpadku Polska, který našel svůj výraz v „úpadkovém“ členění městských dějin. To platilo i pro některé místně-specifické letopočty – např. husitská bitva u Ústí nad Labem, objevení Rukopisu královského – které se významově vázaly k národním dějinám. Mnohoznačnost některých historických momentů, které si autoři vybírali jako časové zlomy, spíše potvrzovala roli obecného historického rámce. Zároveň ale poukázala na limity makroskopického a čistě formálního srovnání periodizací. To je třeba doplňovat a kontrolovat jednak podrobnějším sémantickým rozbořem jednotlivých mezníků a period, a jednak jejich analýzou v celkovém kontextu příslušného vyprávění. Ne každý mezník z obecných dějin měl ostatně za úkol akcentovat národní význam. Často se jednalo v první řadě o účelné využití obecného – a také obecně známého – rámce, nebo o postup zdůvodněný historiograficky.

Avšak periodizace ve svém úhrnu potvrdily také význam lokálně-specifického průběhu dějin (faktor lokální faktografie) a zároveň i specificky městské perspektivy (urbánní faktor) v konstrukci základních rámců městských dějin. Periodizace v důsledném rámci obecných dějin rozhodně nebyla jedinou ani závaznou formou, jak temporálně rozčlenit městskou minulost. Jedinečná data (založení města, statusové posuny, pohromy), období vymezená vrchnostmi, periody rozkvětů a úpadků nebo fáze podle míry městské autonomie vydělovaly minulosti daných měst z nediferencovaného proudu obecných dějin. Lokality touto cestou nabývaly charakteru jedinečných míst, zatímco města obecně se ukazovala jakožto svébytná složka společnosti, která si vytvářela svou vlastní historickou optiku, odrážející v posledku též specifické zájmy městské sféry. Obecný historický rámec byl tedy v rovině periodizací přinejmenším „ohýbán“ lokálně-městskou perspektivou, což nepochybně mělo svůj vliv na formování místní identity jakožto skutečně lokální. To ovšem neznamená, že by periodizace měst prokazovaly nějaký lokální partikularismus, jenž by představoval vyslovenou alternativu k národně-vlasteneckému rámci kolektivní identifikace. Naopak se ukázalo, že právě městské dějepisy, kterým se podařilo nejlépe konceptualizovat městskou a lokálně-specifickou rovinu svého vývoje (Čáslav, Litoměřice, Krupka, Lvov), de facto

ztělesňovaly národní příběhy. Vyjádřily je nicméně v městské a lokální perspektivě, čímž národní příběhy přinejmenším diferencovaly.

Srovnání mezi jazykovými soubory neukázalo výraznou korelaci mezi principy periodizace a jednotlivými skupinami dějepisů, avšak poukázalo na některá specifika a mnohdy zajímavé shody. Nutno říci, že omezený počet polských periodizací nedovoluje zásadní závěry. Nicméně lze alespoň konstatovat, že ve čtyřech případech ze sedmi haličských dějepisů se uplatnil princip rozkvětu a úpadku. To nasvědčuje prominenci tohoto motivu pro polské dějepisectví. Také periodizace podle změny celku se objevuje hlavně v haličském dějepisectví, což souvisí s výrazným motivem záborů, avšak zároveň odráží také specifika územního vývoje regionu: nejen připojení Haliče a Krakova k Rakousku, ale také přičlenění Červené Rusi k Polsku ve 14. století. Některé deficity – a to včetně malého počtu periodizací – lze pak vysvětlit především malým rozsahem polských monografií a v některých případech i relativně kratší historií (poddanských) měst, která byla zejména ve východní Haliči zakládána většinou později než v českých zemích.

V periodizaci podle obecných dějin vykazovaly české a německé dějepisy relativní shodu, a to jak ve volbě vztažného rámce tak i mezníků a period. Ukazuje se, že převážil faktor společného historického kontextu. Avšak svou roli sehrála nepochybně také skutečnost, že dominantní české a německé verze dějin českých zemí byly komplementární a zrcadlové. Zásadní rozdíly existovaly v hodnocení a výkladu jednotlivých fází či mezníků, panovala však shoda ohledně jejich historického významu. Autorita Palackého výkladu dějin byla nesporná pro obojí dějepisectví a německé národní dějiny Čech představovaly především jeho antitezi, nikoliv radikálně jiný příběh. Tomkova autorita univerzitního profesora rovněž působila na obě strany a jeho dějiny Českého království, Rakouska i Prahy respektovali jak jeho čeští studenti a obdivovatelé, tak i studenti němečtí. Je však zapotřebí zdůraznit, že primárně český založená periodizace v německých dějinách svědčila také o poměrně širokém akceptování českého a česko-rakouského rámce německé identity ze strany německých vlastenců v druhé polovině 19. století. V tomto ohledu byla velkoněmecká kronika Brna skutečnou výjimkou.

5. Rozkvět a úpadek měst

5.1. Úvod

Rozkvět a úpadek patří k stěžejním prvkům historického vyprávění: výrazně se podílejí na utváření elementárního, vesměs vždy hodnotově zatíženého, příběhu vývoje historického celku k „horšímu“ nebo k „lepšímu“. Některé výrazy (*růst, pád*) příběh sémanticky vyjadřují; jiné termíny (*zlaté doby, stagnace*) jej implikují. Kromě příběhotvorné funkce slouží jazyk rozkvětu a úpadku ke konstrukci historických faktů, či jinak řečeno, reprezentaci historických jevů, především z řádu dlouhodobých procesů a stavů, ale také celých epoch.³⁶⁹ Pojmy *rozkvět a úpadek* zastřešují v této kapitole celou řadu dalších termínů, které bývají pro jiné badatelské účely vhodnější. Výrazy *rozkvět a úpadek* nicméně upřednostňuji, neboť nepochybná hodnotová zatíženost a sémantická šířka těchto výrazů se ukazuje být teoretickou výhodou, jestliže nehodlám analyzovat faktické procesy vývoje města, nýbrž jejich reprezentace, a to z pohledu identit. Oba termíny zde tedy používám jako analytické kategorie, které sice označují pouze hodnotově zatíženou stránku celkového vývoje města (lepší-horší), potenciálně však zahrnují nejrůznější aspekty tohoto vývoje. Rozkvět a úpadek nadto patřily k běžně užívaným výrazům v dobových jazycích monografií, stejně jako výraz „zlaté časy“, který je nutné odlišovat od nostalgického konceptu „starých dobrých časů.“³⁷⁰

Jakkoliv široké uplatnění jazyk rozkvětu a úpadku nachází, představuje výrazný topos právě v urbánním diskursu. Jako takový se neomezuje ani na 19. století ani na historické monografie měst. Objevuje se v urbánních narativích nejrůznějšího druhu: od městských dějepisů, přes nejrůznější urbánně-historické analýzy, až po velké příběhy

³⁶⁹ Obecně k pojmu úpadek v historickém vyprávění např. J. TOPOLSKI: „Pojęcia ogólne w narracji: konceptualizacja za pośrednictwem kategorii 'upadku' (*decline*)“, in: TÝŽ, *Jak się pisze i rozumie historię: Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 2008, s. 243-256. (Srov. též českou verzi autorova eseje „Pojem úpadku v dějinách a hospodářských dějinách“, in: L. KLUSÁKOVÁ (ed.), *Kritéria a ukazatelé nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*, Praha 1997, s. 63-77. Srov. též heslo „Decline, Decadence“ in: H. RITTER, *Dictionary of Concepts in History*, New York – Westport (Conn.) – London 1986, s. 99-104, kde lze nalézt odkazy na další práce. Podrobný konceptuální rozbor nabízí také R. STARN: „Meaning-Levels in the Theme of Historical Decline“, *History and Theory*, Vol. 14, No. 1 (Feb., 1975), s. 1-31.

³⁷⁰ Urbánní dějiny se tradičně zabývají procesy urbánního vývoje. V poslední době se pozornost obrací také k vnímání těchto procesů ze strany historických aktérů, resp. ke snahám jim čelit, a v neposlední řadě i k jejich reprezentaci. Tento pohled navrhuje např. P.R. HOFFMANN-REHNITZ v inspirativní studii: „Rhetoriken des Niedergangs: Zur Wahrnehmung städtischer Schrumpfungsprozesse in der Frühen Neuzeit am Beispiel Lübecks“, in: A. LAMPEN, A. OWZAR (eds.), *Schrumpfende Städte: ein Phänomen zwischen Antike und Moderne*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 145-180.

a sociálně-kritické diagnózy národů, společností či civilizací, v nichž *Město* často figuruje jako zrcadlo společnosti nebo faktor jejího vývoje. Důvody jsou přinejmenším trojí. Za prvé se právě ve městech zřetelněji projevují vlivy obecnějších procesů (např. v očividném urbanistickém rozvoji), přičemž jejich dopad na populaci je ve městě citelný a bezprostřední. Za druhé se města soustavně účastní vzájemné soutěže v rámci urbánní sítě, přičemž zároveň sdílejí – s regionálně či typově příbuznými městy – obecnější podmínky rozvoje, na které se musí neustále adaptovat, pokud chtějí „přežít“ a nepropadnout se do hloubky urbánního systému. Konečně za třetí se (idealizované) město často chápe jako zdroj, uskutečnění nebo indikátor žádoucí formy kultury a společnosti v normativních diskurzech, v nichž se proto rekurentně objevuje např. otázka úpadku urbanity, chápané například jako určitá forma občanské kultury.³⁷¹ Rozkvět a úpadek lze tedy považovat za klasický topos v „imaginativní struktuře města.“³⁷²

Z hlediska našeho tématu poskytuje téma rozkvětu a úpadku teoretický příslib v tom smyslu, že se v něm protíná obecná městská problematika s místní specifičností, neboť každé město má svou vlastní, individuální trajektorii vzestupů a pádů. Neexistuje město, které by neprošlo nějakou změnou k lepšímu či horšímu, ať již v hospodářské, politické, kulturní či jiné rovině. Analyticky je proto motiv použitelný jako univerzální a zároveň lokálně-relevantní kategorie. Lze však vyjít také z konkrétních případů růstu a poklesu měst coby historických „událostí“ a sledovat v komparativní perspektivě jejich reprezentace. Mám zde na mysli relativně obecné procesy v regionálním měřítku, např. pokles měst ve střední Evropě, který se tradičně označuje jako obecný úpadek měst v raném novověku, a jemu předcházející urbánní rozvoj. Otázka pak zní, zda se napříč jazykovými oblastmi prezentoval a interpretoval tento obecný proces způsobem, jenž by prokazoval národně relevantní významy a variace: např. v rovině časového vymezení rozkvětu a úpadku měst v českých zemích ve srovnání německých a českých monografií. Určité meze tomuto přístupu klade fakt, že i tyto obecné rámce (středověký rozvoj – novověký úpadek – moderní růst) jsou do jisté míry ustáleným velkým příběhem, který přehlíží skutečnost, že vývoj měst probíhal velmi diferencovaně, podle typů měst či regionálních rozdílů, nehledě na problém definice rozkvětu a úpadku.³⁷³

³⁷¹ Namátkou třeba A. C. ZIJDERVELD, *A Theory of Urbanity: The Economic and Civic Culture of Cities*, New Brunswick – London 2009.

³⁷² Termín, jenž rozpracoval A. BLUM, *The Imaginative Structure of the City*, Montreal and Kingston – London – Ithaca 2003.

³⁷³ C. BENKE, „Schrumpfung im Zeitalter der Wachstums: Städtische Niedergangs- und

Nabízí se tak otázka, do jaké míry se lokální perspektiva prosadila vůči obecným výkladům nebo národním příběhům rozkvětu a úpadku měst a naopak.

K rozdílnosti lokálně-minulých faktografií se přidávala také diferenciaci městského vývoje v době psaní městských monografií. Přestože se 19. století obecně pojímá jako období městského růstu, existovala řada měst, která se na růstu nepodílela, resp. relativně klesala. Také modernizace samotných měst – městského prostředí – probíhala značně nerovnoměrně. V protikladu k dobovému imperativu růstu, pokroku a zvelebování měst pozorujeme ve zkoumané oblasti výrazné rozdíly v makroregionálním měřítku (Čechy x Morava x Halič), na úrovni regionů (průmyslové oblasti x agrární vnitřní periferie)³⁷⁴, i v rovině mikroregionů (stagnující města ve stínu rostoucích sousedních měst). Objevuje se tedy – vedle národních diskursů – alternativní proměnná: nakolik se individuální zkušenost města, včetně soudobého stavu, promítla do městské monografie? A konečně je třeba vzít v úvahu i roli autora, neboť on v posledku rozhodoval, zda vůbec téma rozkvětu a úpadku rozvine a za jakým účelem: nakolik určující byly jeho vztahy vůči městu i národu, osobnostní profil i záměry? Kapitola vyšla z předpokladu, že topika rozkvětu a úpadku byla sociálně reflexivním i produktivním prvkem městských vyprávění. V rovině první mě proto zajímalo, jak odrážela reprezentace rozkvětu a úpadku, např. jejich vysvětlení či charakteristika, hodnotové a ideologické rámce společnosti, a to včetně identitních projektů národa. V rovině druhé jsem se soustředil především na otázku, jak mělo téma podněcovat a formovat vztah čtenářů k městu.

Přestože se rozkvět a úpadek nabízel jako univerzálně použitelný termín, autoři jej ve svých dějepisech nemuseli nutně použít. V řadě prací se téma prakticky neobjevilo, v jiných naproti tomu tvořilo hlavní příběhovou linii celého vyprávění. Ve formální rovině proto analýza sledovala rozdíly v míře a způsobu zahrnutí tématu v jednotlivých dějepisech, aby kromě rámcové představy poskytla také vodítko pro výběr relevantních textů k dalšímu rozboru. Z hlediska významu tématu rozkvětu a úpadku v jednotlivých dějepisech přitom není rozhodující rozsah a četnost výskytu, ale především pozice v dané knize, narativní funkce a forma zpracování. Zkoumané dějepisy takto

Stagnationsprozesse während der Urbanisierung und Industrialisierung im 19. Jahrhundert“, in: LAMPEN, OWZAR (eds.), *Schrumpfende Städte* cit., 181-202, zde s. 181.

³⁷⁴ K takzvané retardovaným regionům srov. např. J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, (2. vyd.), Praha 2010. Vnitřní agrární periferie se zčásti překrývaly s rozdílem mezi Čechy a Moravou, kde např. z hlediska průmyslové výroby lze roce 1900 hovořit jen o devíti politických okresech převážně průmyslového z celkových čtyřiceti, oproti padesáti dvěma průmyslovým okresům z devadesáti šesti v Čechách. (s. 51-52).

spadaly do tří skupin: V některých textech se téma či jazyk rozkvětu a úpadku neobjevily, nebo jen implicitně, pod prahem konceptualizace: autor např. zmiňoval pohromy či změny statusu města, přičemž zůstávalo na čtenáři, aby si fakta spojil do významového celku. V jiných textech se objevil rozkvět a úpadek nahodile: poznámkou nebo drobným komentářem v toku vyprávění autor například vymezil období, kdy došlo k největšímu rozkvětu města, resp. označil moment obratu k horšímu:

„Epoka panowania Zygmuntów Jagiellonów odbija się także świetnością swą w historii Myślenic. Zarówno dobrobyt mieszczan, jak i zarząd miasta, oraz wymiar sprawiedliwości w tej epoce, zaznaczają się korzystnie w porównaniu z wiekami następnymi. To też już powierzchowne porównanie ksiąg radzieckich i ławniczych, z tego czasu z takimiż księgami z wieku XVII, XVIII i XIX, porządek i pewna staranność w ich prowadzeniu wskazują, że i Myślenice miały podówczas epokę złotą w swej historii.”³⁷⁵

„Z chwilą zgonu Jana III. zgasła też na długie lata świetność Janowa, który podzielił zresztą los całego kraju, trapienego wewnętrznými zamieszkami oraz obcym najazdem.”³⁷⁶

V četných monografiích se však motiv rozkvětu a úpadku prosadil výrazněji. Za první mohl sloužit jako periodizační princip, jak jsem ukázal v předchozí kapitole. Za druhé se téma někdy objevilo v privilegovaných oblastech knih (paratextech): např. v předmluvě a úvodu, kde autor předznamenal tuto významovou linii, či naopak v závěru nebo v nějakém shrnutí, v němž autor vyvozoval poučení z příběhu. Za třetí někteří autoři tematizovali rozkvět a úpadek v relativně rozsáhlejší či vymezené pasáži. Za čtvrté pak mohl rozkvět a úpadek tvořit relativně konzistentní příběh, sledovatelný napříč celým narativem, a případně i organizovat celé vyprávění, tvořit jeho osu.

5.2. Dějiny Velké Bíteše

Ne zcela bezdůvodně začíná podrobnější rozbor případovou studií k dějepisu Velké Bíteše. Dvousvazková monografie malého jihomoravského města, sepsaná v osmdesátých letech 19. století, představuje v mnoha ohledech typický, zároveň však

³⁷⁵ J. W. KUTRZEBA, *Myślenice: notatki do historii miasta*, Kraków 1900, s. 107.

³⁷⁶ S. SCHNÜR-PEPŁOWSKI, *Janów pod Lwowem*, Lwów 1897, s. 10.

poněkud výjimečný příklad. Její specifičnost spočívala v neobyčejně silně akcentovaném občansko-výchovném účelu, jenž autor nejen důsledně sledoval, ale především výrazně spojil jak s univerzálním tématem rozkvětu a úpadku, tak s lokálně-specifickým problémem „malosti“ města, resp. s otázkou, proč spočívala Velká Bíteš u dna městské sítě. Dějiny Velké Bíteše se nadto vymykaly z řady některých dalších výchovně pojatých městských monografií tou skutečností, že je autor úzce spojil se svou didaktickou koncepcí, která se zabývala vyučováním zeměpisu na prvním stupni obecných škol.

Z formálního hlediska zastává téma rozkvětu a úpadku v knize výraznou úlohu. Již samotné rozdělení publikace do dvou svazků autor konceptualizoval v tomto rámci. První díl (1882) měl být příběhem rozkvětu města, druhý díl (1888) příběh o jeho úpadku: „Tak jako v I. svazku Dějin města našeho jsme vypisovali, kterak od starodávna až do století XVII. Byteš stále mohutněla a vzrůstala, tak zase ve svazku II. ... jest nám s žalostí vypisovati opak všeho toho: bohaté a vážené město od let 1620tých *klesalo a hynulo* napořád.“³⁷⁷ Tento kontrast autor zdůraznil obsáhlou rekapitulací zlatého věku města – období na přelomu 16. a 17. století – v úvodu druhého svazku: „Než ale ku popisu úpadku toho přikročíme, uveďmež sobě ještě jednou na paměť ony šťastné, v pravdě 'zlaté' časy starobylé Byteše, abychom, porovnávajíce je s časy potomními o smutných osudech města tím jasnější obraz v mysli si utvořiti dovedli.“³⁷⁸ Přestože kniha nepřekračuje žánrové hranice, neboť text zůstává konvenčním výkladem vývoje města a líčením historických událostí či popisem faktů v jeho rámci, představuje nicméně případ, kdy téma rozkvětu a úpadku z jistého úhlu pohledu organizuje celé vyprávění.

Zůstávalo ovšem na čtenáři, zda přijal zrovna tento způsob čtení, a záleželo také na tom, kdo měl knihu číst. Příběh rozkvětu a úpadku se obracel k „lokálnímu“ publiku. Jiní čtenáři mohli číst knihu jako propojení zemských a místních dějin, resp. jako případovou studii k dějinám kultury, což by odpovídalo představám V. Praska, se kterým Tiray svou práci konzultoval. Mohli však obsáhlé dílo přijmout také jako symbolický výraz někdejší velikosti Velké Bíteše, respektive jako snahu překonat, alespoň textově, soudobou bezvýznamnost města.³⁷⁹ S tímto podtextem se obracel Tiray k městskému zastupitelstvu, když jej prosil, aby město předplatilo větší počet

³⁷⁷ J. TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše*, díl II., Velké Meziříčí 1888, s. 13.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 13.

³⁷⁹ Oba svazky obsáhly celkem 388 stran.

monografií a umožnilo tak vydání druhého svazku díla „jakéž dosud žádné z menších měst moravských nemá ... jímž by město naše známým učiněno bylo v celé zemi,“³⁸⁰ ale také později, když městu věnoval svůj „spis svého druhu objemný, jímž město Velká Byteš známým stane se ano, bez upřílišnění říci mohu kdy bude moci *dějiny* svými řaditi se jen k několika málo nejpřednějším městům moravským.“³⁸¹

Právě důraz na pozici města v urbánní síti, jeho vzestup a pád z hlediska demografického, ale i z hlediska jeho centrality, představuje význačný rys bítešské monografie. Tvoří její východisko a promítá se do charakteristiky rozkvětu a „zlaté doby“. Je příznačné, že v úvodní, topografické části Tiray charakterizoval Velkou Bíteš částečně porovnáním se sousedním městem, sídlem okresu Velkým Meziříčím: „Kdežto prvnější jako sídlo c. k. úřadů, jako město lidnaté a značný průmysl provozující řadí se k městům větším, jest Velká Byteš, postrádajíc všeho toho jedním z menších měst venkovských.“³⁸² Tirayovi však nešlo o rivalitu s Velkým Meziříčím; v historicko-geografické perspektivě autor zasadil problém do obecnějšího rámce vývoje městského systému:

„...s podivením uznati musíme, že Velká Byteš během časů daleko za okolními městy zůstala a jen nepatrně se zveličila. Zejména jest poměrný přírůstek v nynějším století, kde všude jinde obce mohutní, pramalý. Jinde v posledních desetiletích se obyvatelstvo zdvoj- i ztrojnásobilo, zde však zůstala statistika při číslech starých. Tím vysvětlíme si, proč bývala Byteš v okolí pro lidnatost, velikost, bohatství a svobody svoje věhlasnou, pravou 'Velkou' Byteší; bylť poměr její před 3-4 stoletími vzhledem k okolí zcela jiný, ba obrácený oproti nynějšimu.“³⁸³

Pozorné čtení prozrazuje, že Tiray v úryvku propojil dvě otázky: *historický* problém poklesu města v urbánní hierarchii v 17. - 18. století, tj. v období všeobecného úpadku, a *soudobý* problém stagnace, neboli absence rozvoje v době, která se obecně

³⁸⁰ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, neusp. J. Tiray Obecnímu výboru města Velká Bíteš, Velká Bíteš, 18.5.1887.

³⁸¹ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, neusp. J. Tiray Obecnímu výboru města Velká Bíteš, Brno, 26.5.1888.

³⁸² J. TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše*, díl I., s. 9.

³⁸³ Tamtéž, s. 28-29. Autorova úvaha vycházela primárně z poznatku, že z hlediska demografického a územního rozvoje se Bíteš druhé poloviny 19. století prakticky nelišila od svého stavu v 16. století. Okolními městy se rozuměla sousední města Tišnov, Velké Meziříčí, Ivančice a Třebíč (srov. J. TIRAY, *Řeč slavnostní již dne 15. srpna 1908 o slavnosti pětistyletého trvání městských práv města Velké Bíteše* proslavil Jan Tiray, Třebíč 1908, s. 11.)

vyznačovala růstem měst, a tedy dalšího relativního poklesu. Autor nikde nepodal teoretické vysvětlení příčiny soudobého stavu města, nicméně jeho kořeny spatřoval v dlouhodobém historickém vývoji města. Z druhého svazku proto učinil velkou naučnou genealogii přítomného stavu města. V úvodu vyjádřil jeho účely těmito slovy:

„Jako celý náš národ s vrcholu své slávy i moci oněmi nešťastnými událostmi poklesl až téměř k hrobu a k opovrženosti, tak se dalo i městu našemu: ta slavná, hrdá Byteš poklesla na nepatrné venkovské městečko i bude dalším úkolem našim čtenářstvu předvésti a od zapomenutí uchrániti paměti z oné neblahé doby *války 30leté i s následky jejími*, pak dějiny strastných časů *krutého poddanství*, jaké zavládlo od let 1630tých a potrvalo až do panování císaře Josefa II. Z toho všeho poznáme, proč Byteši nynější událostmi mnoholetými dáno místo takové, jaké drží; zároveň porozumíme a oceníme tím lépe všechny ty prostředky a cesty, kterými se Byteši bráti třeba, aby se jí navrátila bývalá sláva, nový a snad šťastnější rozkvět.“

384

Jako hlavní příčinu úpadku Tiray explicitně uvedl Třicetiletou válku, která „učinila přítrž vzrůstu a mohutnění obce [a] kvetoucí kdysi město naše Velkou Byteš uvrhla do takového neštěstí, že až po dnes z něho se nevzpamatovalo.“³⁸⁵ Vedle útrap této války, která měla za následek demografický a hospodářský propad města, poukazoval autor v rámci vyprávění na některé další faktory: utužené poddanství, pohromy a ztrátu hrdelního práva v rámci josefínských reforem. Přestože si Tiray byl vědom vnějších či strukturálních podmínek rozvoje města, položil – v duchu své výchovné koncepce – důraz na aktivitu a ctnosti obyvatel. V jejich zaostalosti – resp. v maloměstské omezenosti, která se projevovala např. odporem vůči žádoucím reformám³⁸⁶ – pak bylo možné spatřovat jednu z příčin stagnace města. V pozoruhodné pasáži Tiray usuzoval, že agrární profil města a jeho odloučenost od jiných měst vtiskly velkobítešskému obyvatelstvu výrazně konzervativní charakter, přičemž zároveň naznačil, že tento problém byl stále aktuálním a potenciálně konfliktním tématem:

„Ráz každé obce podmíněn jest dvěma činiteli: *živností obyvatelstva a stykem obce té s jinými*. Od nepaměti zůstalo v Byteši, jež osamocena jest a odkázána na

³⁸⁴ TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše I.* cit., s. 177-178.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 30; TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše II.* cit., s. 16.

³⁸⁶ TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše II.* cit., s. 163.

obyvatelstvo, rolnictvím se živící, při starém; málo jest asi ve vlasti naší obcí, kde by se tou měrou zachoval *ve smýšlení i všech společenských poměrech usedlých, domorodých obyvatelů* ráz starý, jako v Byteši. Nechat' úplný kulturní obrázek o městě našem, *jaké bylo od století 17. a jest do časů našich*, v budoucnosti někdo napíše, který by, *všech ohledů jsa prost*, bez obalu psáti směl.³⁸⁷

Jak Tiray charakterizoval rozkvět Velké Bíteše? Za dobu rozkvětu města označil celou periodu mezi husitstvím a třicetiletou válkou. Zlaté časy, nejvyšší stupeň rozvoje, ztotožnil s obdobím vlád Karla staršího a Jana Diviše z Žerotína na náměšťském panství, přerušným ovšem bitvou na Bílé Hoře (1583-1620).³⁸⁸ Značná část nejrozsáhlejší kapitoly prvního dílu (*Rozkvět města za pánů z Lomnice a z Žerotína: Od r. 1480 – 1628*) systematicky rozebírala rozkvět města: autor kapitolu tématicky rozčlenil do tří částí, z nichž dvě specifikovaly rozkvět města: „vnitřní mohutnění“ města ve smyslu rozšiřování autonomie a samosprávy města, zvětšování majetku obce a bohatnutí obyvatelstva, a „mohutnění navenek“ díky samostatnému soudnictví (hrdelnímu právu). Politicko-hospodářský rozměr rozkvětu nijak nevybočoval z obdobných popisů v některých jiných monografiích: kromě uvedených ekonomických (bohatství obce i obyvatelstva) a politických (míra autonomie) kritérií autor poukazoval též na vnější známky růstu („výstavnost“ města, zřizování veřejných institucí) a jeho kulturní projevy i předpoklady (svobodomyslnost a vzdělanost obyvatel). Patřila k nim také občanská uvědomělost měšťanstva a zároveň prozíravost měšťské elity, která – v Tirayově podání – neustále dbala o prospěch města. Následováníhodné občanské ctnosti idealizovaných měšťanů a představitelů měšťské samosprávy byly přirozeně důležitým výchovným sdělením, adresovaným soudobým čtenářům *Dějin*. Tiray však překročil tento běžný apel měšťských dějin také rozbořením některých konkrétních činností, které neváhal vztáhnout k soudobým otázkám města. Jednalo se např. o zakupování pozemků, včetně deskových statků ze strany města, jež autor reinterpretoval jako příkladnou a hospodářsky rozumnou správu obecního majetku:

„Nyní děje se začasto právě naopak, že totiž sahá se na jmění obce, kde nějaké z uplynulých dob se zachovalo, a jest nám s politováním o tomto úpadku se zmíniti. Předkové naši jinak jednali; všecka péče jejich odnášela se k tomu, aby přikupováním polí, luk, lesů a rybníků jednak spolurodákům svým podíly a užítky

³⁸⁷ Tamtéž, s. 144.

³⁸⁸ TIRAY, *Dějiny města Velké Bíteše I.* cit., s. 127.

na obecném jmění zvětšili, jednak aby obec měla čím vydaje své hraditi. Že takový řeckně mírný kommunismus *dobrý a prospěšný* byl, znalec nynějších poměrů našich zajisté připustí.³⁸⁹

Vnější rozměr zlatého věku Tiray rozvinul v rámci dějin soudnictví: vyzdvihnul centralitu Velké Bíteše jakožto sídla hrdelního práva v okolní oblasti, poté, co město dosáhlo částečné autonomie v soudnictví, stvrzené *Knihou městských práv*, kterou autor řadil k nejvýznamnějším dokumentům městského archivu. Z hlediska centrality také negativně hodnotil zrušení samostatného soudnictví v rámci josefínských reforem. Tiray dobře rozuměl rozdílu mezi partikulárním raně novověkým a moderním centralizovaným právním systémem a coby zastávce pokroku a modernity nepochyboval o progresivní povaze rušení místních soudů. Negativní hodnocení se proto vztahovalo výlučně k lokálně relevantní otázce regionálního významu města. O dvojí významové rovině této události svědčila Tirayova dvojznačná interpretace ve slavnostní řeči, kterou pronesl – coby hlavní řečník a „dvorní dějepisec“ Velké Bíteše³⁹⁰ – v rámci slavnosti k výročí města roku 1908:

„...císař Josef II. ... chtěje, aby spravedlnost byla stejným způsobem vykonávána úředníky v právech sběhlými – zrušil hrdelní soud bítešský. Přestala býti Bíteš středem soudního okrsku, jakým byla déle čtyřset let. (...) Těžkou bylo rozhodnutí císaře Josefa II. ranou pro město. Ale uvážíme-li, jak často zájmy jednotlivcův podříditi se musejí zájmům celku, v úvahu přibíráme-li celkovou toho činnost osvíceného císaře, nemůžeme, než spřáteliti se i se skutkem tím.“³⁹¹

Zdánlivě „historické“ téma soudní centrality bylo ovšem vysoce aktuální v době psaní *Dějin*. Město usilovalo o přidělení okresního soudu (a berního úřadu), čímž by postoupilo v urbánní hierarchii na úroveň okresního města. Tiray jednoznačně podporoval tuto snahu a pozitivně hodnotil i její kladný výsledek coby spoluautor

³⁸⁹ Tamtéž, s. 106. K vývoji Velké Bíteše srov. J. KOTÍK, *Pohledy do dějin města Velké Bíteše*, díl I., Velká Bíteš 1958.

³⁹⁰ Tiray dlouhodobě určoval interpretaci dějin Velké Bíteše. Svě pojetí dějin města zopakoval na sklonku století v rámci svazku *Bítešský okres* ve Vlastivědě moravské. Na sklonku svého života stál u zrodu velkobítešského městského muzea, aby se nakonec sám stal součástí kolektivní paměti města, jak o tom svědčí například reedice jeho knihy v roce 2008 u příležitosti kulatého výročí udělení městských práv.

³⁹¹ TIRAY, *Řeč slavnostní* cit., s. 12-13. Slavnost podrobně rozebrala L. JIČÍNSKÁ: "Jak se ve Velké Bíteši slavilo před sto lety", in: *Velká Bíteš: Almanach k 600. výročí udělení městských práv*, (eds. J. HÁJEK, M. ŠTINGL), Velká Bíteš 2008, s. 26-40.

vlastivědy nově utvořeného okresu; i zde argumentoval centralitou Velké Bíteše, která „po 100 letech opět se stala nejen přirozeným, ale i právním středem celého okolí.“³⁹²

Kdo tvořil ono „lokální“ publikum, k němuž se příběh rozkvětu a úpadku obracel? Tiray na různých místech specifikoval místní čtenáře své publikace: Bytešané, spolurodáci, celé město nebo velkobítešští občané; samozřejmě místní školní mládež měla být čtenářem. Avšak příběh rozkvětu a úpadku implikoval kolektiv čtenářů-recipientů, kteří nesdíleli faktickou, materiální vazbu k městu, nýbrž společný zájem, jenž se orientoval k dobru města. Interpretační klíč poskytuje např. Tirayovo prohlášení v dopise, jímž děkoval městu za udělení čestného občanství:

„Převzácná pocta, již slavný výbor obecní mne obmyslil [bude mi] pobídkou, bych dále, pokud skrovné síly moje stačí, spojoval se se všemi, kteří heslem si zvolili pokrok a rozkvět Velké Byteše, by toto město naše dospělo za nynějších a nastávajících časů k témuž stupni rozvoje, jakým před staletími skvělo se nad mnohá města jiná, s nimiž necht' zápolí ušlechtilým zápasem poctivé práce hmotné i duševní...“³⁹³

Tento příklad zřetelně ukazuje některé z podstatných rysů městské kolektivity, jež městské dějepisy konstruovaly jakožto žádoucí formu lokální identity. V Tirayově chápání byl ideální kolektiv města vymezen především společným cílem, jenž se vázal k rozvoji města. Byl to koncept voluntaristický: jednalo se společenství stejně smýšlejících jedinců. Jako takový byl v principu otevřený, přičemž se neomezoval jen na striktně místní populaci.

Faktický vztah k městu – rodiště, bydliště, působiště – hrál druhotnou roli v ideální koncepci lokální identity, stejně jako afektivní pouto k místu. Oba typy vztahů však mohly být předpokladem k intenzivnímu zájmu o dobro města, a právě v Tirayově případě vystupuje tento faktor výrazně do popředí. Autor bítešských dějin se mimořádně silně identifikoval se svým rodištěm, jak dosvědčuje např. rozloučení s městem, jež zveřejnil v novinách³⁹⁴, když z Velké Bíteše odešel působit do Brna a poté do Telče, nebo osobní vyznání ve výše uvedeném dopise:

³⁹² L. ZAVADIL, J. TIRAY, *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl IV. místopisu, Jihlavský kraj. Čís. 3, Bítešský okres*. Brno 1900, s. 45. K podpoře žádosti o přidělení soudu srov. TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše I. cit.*, s. 154, pozn. 2.

³⁹³ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, neusp. J. Tiray Obecnímu výboru města Velká Bíteš, Telč, 15.8.1895.

³⁹⁴ „Do Velké Byteše!“, *Moravská Orlice*, č. 212, 18.9.1887, s. 4 (inzerce).

„Nechci tajiti se tím, že od let mnohých všechna bytnost moje Inula ku drahému rodišti mému, že celou duši soustřeďoval jsem v myšlénkách o všestranném pokroku a blahu milého města toho (...) i vzdálen domoviny nepřestal jsem cítiti se Bytešanem, a cit ten dosud neutuhl, než živý jest, blaží mne a blažiti bude povždy.³⁹⁵

Tuto větu psal Tiray již jako ředitel měšťanské školy v Telči, kde se rovněž angažoval v dějepisné činnosti, a zvláště pak v rozvoji tamního muzea, jehož kustodem se stal roku 1902.³⁹⁶ Dějiny Velké Bíteše nicméně psal jako mladý člověk, jenž se do svého rodného města vrátil poté, co absolvoval učitelský ústav v Brně, aby poté do svých pětatřiceti let učil na tamní škole po vzoru svého otce.³⁹⁷ Jestliže obecně platilo, že „ambiciózní mladí lidé z chudých městeček odcházeli,“³⁹⁸ Tirayův příklad poukazuje na skutečnost, že někteří naopak přicházeli nebo ve městě z různých důvodů zůstávali. Jednalo se právě o mladé příslušníky inteligence, kteří stáli na počátku své kariérní dráhy, přičemž se ukazuje, že víra v odchod do většího města – které tito lidé poznali v době svých studií – nebyla jedinou možností, jak se vyrovnat s pobytem v malém městě, které většinou nenabízelo možnosti k seberealizaci. Tiray zvolil cestu systematického pedagogického působení, které se snažilo motivovat k překonání malosti a zaostalosti města a maloměstskosti jeho společnosti. Specifická skladba výše uvedených faktorů (identifikace s místem, ambice mladého člověka, vědomí zaostalosti města), ke které lze připojit též zjevně silnou identifikaci se svou učitelskou profesí, vysvětluje, proč se dějiny Velké Bíteše vyznačují silným akcentem na občansko-výchovné účely a silnou tematizací rozkvětu a úpadku města, včetně jeho propadu v síti měst.

Je pozoruhodné, s jakou intenzitou se Tiray ztotožnil s předsevzatým úkolem, jenž označil dokonce za svůj „životní cíl“, tedy přispět dějepisnou činností k rozvoji města.³⁹⁹ Neméně zajímavá je také systematická, s jakou tento program rozvinul.

³⁹⁵ SOKA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, neusp. J. Tiray Obecnímu výboru města Velká Bíteš, Telč, 15.8.1895.

³⁹⁶ Srov. např. *Třetí zpráva muzejního spolku v Telči: za léta 1901 až 1918*, Telč 1919, která poskytuje určitý obraz o Tirayově dějepisné činnosti v Telči. O své činnosti příležitostně referoval také ve své korespondenci s Vincencem Praskem, uchované v Zemském archivu v Opavě (fond Prasek Vincenc).

³⁹⁷ Jan Tiray pocházel z učitelského rodu, který působil na škole ve Velké Bíteši od roku 1793. Učitelská profese byla v Tirayově rodině doslova tradicí: učitelem byl Tirayův otec, dědeček i pradědeček. Srov. TIRAY, *Dějiny Velké Bíteše II.* cit., pozn. pod čarou, s. 199.

³⁹⁸ J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, (2. vyd.), Praha 2010, s. 67.

³⁹⁹ TIRAY, *Dějiny města Velké Bíteše II.* cit., s. 12.

Dějiny města zapracoval do výuky zeměpisu na prvním stupni obecné školy. Místní realie měly sloužit k lepšímu pochopení látky, probírané dle školních osnov a Lepařovy čítanky. Náměty z dějin Velké Bíteše se zároveň staly látkou k některým dalším úkolům, např. diktátům či slohovým cvičením. Na konci pátého ročníku se měl vycházejícím žákům nadiktovat stručný přehled dějin Velké Bíteše, který nejenže „každý jakoby na památku ze školy si uschová“, ale především bude žákovi „1) pobídkou, aby (tištěné) 'Dějiny města V.B.' četl, 2) pomůckou, aby obsahu 'Dějin' lépe rozuměl a tím větší užitek ze čtení mu plynul.“⁴⁰⁰ Na okraj svého rukopisu, jenž se stal podkladem pro publikovaný metodický spis⁴⁰¹, pak poznamenal, že ve městě se nacházelo asi 150 exemplářů díla, takže „nikomu těžko nebude jich si vypůjčiti.“⁴⁰² Vedle toho zároveň neopomenul „opět a opět důtklivě žádati všechny své v učitelování v Byteši nástupce, by vzbuzovali látku ku čtení vůbec a knihy o Byteši jednající zvlášť.“⁴⁰³ Tirayova koncepce výchovy k lokálnímu občanství, která měla přispět k rozvoji Velké Bíteše, avšak zároveň posloužit také jako model občanské výchovy v jiných školách, ukazuje, že v 19. století se v malých městech nacházeli lidé, kteří se nejen pokoušeli měnit poměry v těchto městech a bojovat s jejich periferalitou, ale také využít zkušeností z maloměstského prostředí pro inovace v obecnějším kontextu, například na poli pedagogiky.⁴⁰⁴

Bývalá sláva Velké Bíteše, o které prý Tiray od dětství slýchal, a která kontrastovala s její soudobou bezvýznamností, umocňovala jeho touhu „ve vlasti zvelebit“ své rodné město a uchránit paměť jeho slavnější minulosti.⁴⁰⁵ Nicméně v Tirayově koncepci nebyla minulá sláva města zdrojem lokálně-patriotické hrdosti nebo nostalgickým vzpomínáním na nějaké „staré dobré časy“: ty ostatně nikdo nepamatoval. Sloužila jako nástroj, jenž stimuloval identifikaci mládeže k místu, neboť „my Bytešané lneme k rodišti svému srdcem celým vědouce, jak vzácnou kdysi Byteš Velká

⁴⁰⁰ SokA Žďár nad Sázavou, fond Jan Tiray, neusp., *Elementární učení zeměpisu na základě domovopisu: dle článků v čítankách obsažených pro 5 tříd školy velko-bytešské rozvrh a metodiky*, rukopis, dat. 1886, fol. 97.

⁴⁰¹ J. TIRAY, *Vyučování zeměpisu na škole obecné: methodika předmětu toho a výklady článků zeměpisných v I. – V. čítankách od Šťastného, Lepaře a Sokola obsažených*, Brno 1889.

⁴⁰² SokA Žďár nad Sázavou, *Elementární učení zeměpisu* cit., fol. 97. Tato poznámka byla v rukopise přeškrtnuta.

⁴⁰³ Tamtéž.

⁴⁰⁴ L. KLUSÁKOVÁ, „Between Urban and Rural Culture: Public Use of History and Cultural Heritage in Building Collective Identities”, in: L. KLUSÁKOVÁ; L. TEULIÈRES (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa 2008, s. 299-322.

⁴⁰⁵ TIRAY, *Dějiny města Velké Byteše II.* cit., s. 210 a 7.

bývala,⁴⁰⁶ a zároveň měl mobilizovat místní společnost k rozvoji města, vést ji – jak Tiray vyjádřil ve verších na konci svého dějepisu – k hledání nových cest ke šťastné budoucnosti.⁴⁰⁷

Zbývá otázka, do jaké míry Tiray příběh rozkvětu a úpadku Velké Bíteše nacionalizoval, či provázal s příběhem národa nebo vlasti. Autor skutečně propojil národní a místní příběh na různých místech. Výklad úpadku města se odkazoval na obecný úpadek českých zemí a jejich měst. Tiray ostatně spolehlivě začlenil dějiny města do širších rámců moravských a českých dějin. Přesto lze tvrdit, že národní hledisko se v případě bítešských dějin neprojevovalo zásadním způsobem. Pro autora nebyla národní a zvláště etnická otázka prvořadá: nepotřeboval např. interpretačně „řešit“ fakt, že pozitivní rozvoj města začal již v předhusitské „německé“ fázi dějin. *Dějiny města Velké Býteše* ztělesňují určitý typ městské monografie, ve které se příběh rozkvětu a úpadku výrazně odvíjel z lokálně-městské perspektivy.

5.3. Obsahy a způsoby zobrazení

Co se rozumělo rozkvětem a úpadkem města? *Rozkvět, úpadek, zlaté časy* představují složité znaky. Jak ukazuje obecný sémantický rozbor, dějepisci jimi běžně vyjadřovali kombinaci několika stránek vývoje města. Vykreslit *kvetoucí město* obvykle znamenalo načrtnout souhrnný obraz sídla, které hospodářsky prosperuje, disponuje relativní autonomií (poddanská města), resp. silnou pozicí v mocensko-politickém systému (královská města), vyznačuje se fungující společností a všestranně kvalitním obyvatelstvem, rozvíjí se urbanisticky, přičemž jej spravuje zdatná samospráva, dbající neustále o prospěch města. Autoři přitom dobře věděli, že faktické obsahy rozkvětu bývaly zároveň jeho předpoklady: královský status města, prosperující obchodní vztahy či svornost měšťanů v textu často vystupovaly jako známky i podmínky dobrého stavu města.

Takto vypadal obecný význam rozkvětu a v převráceném obrazu i úpadku. Někteří dějepisci však užívali oba koncepty také v individuálním, lokálně-specifickém významu, jenž vyjadřoval dvě proměnné. Za první *pozici města v urbánní síti*, jeho relativní důležitost v implicitním či otevřeném srovnání s jinými městy. Za druhé její symbolickou obdobu, *význam města*, jeho slávu či věhlas navenek. Tyto proměnné se

⁴⁰⁶ SOKA Žďár nad Sázavou, *Elementární učení zeměpisu* cit., fol. 97.

⁴⁰⁷ TIRAY, *Dějiny města Velké Býteše II.* cit., s. 210.

běžně kombinovaly s obecným obrazem rozkvětu a úpadku, zčásti z toho důvodu, že autoři chápali pozici a význam města jako důsledek či předpoklad dobrého stavu města. Individuální význam dotvářel obraz rozkvětu nebo úpadku konkrétního města ve smyslu, který odpovídal žánru, neboť jej *lokalizoval a partikularizoval*. Obě významové roviny rozkvětu se ukazují například v této pasáži:

„An Anfang des 15. Jahrhunderts nahm *Prachatitz* bereits eine achtenswerte Stellung unter den südböhmischen Städten ein. Die geordneten Stadtverhältnisse, hervorgegangen aus die Entfaltung des Grenzhandels und der Einführung des deutschen Zunft- und Handwerkswesens, übten einen wohlthuenden Einfluss auf die Einwohnerschaft aus, welche unter der sprichwörtlich gewordenen milden Krummstabherrschaft der Wyschegrader sich mancher für die damalige Zeit weitgehenden Rechte und Freiheiten erfreute. (...) Unter den einflussreichen und mächtigen Rosenbergen sollte *Prachatitz* den höchsten Gipfel bürgerlichen Wohlstandes erreichen und den alten Ruf eines bedeutenden Handels- und Verkehrsplatzes mehr als je zur Geltung bringen.“⁴⁰⁸

Obecné známky rozkvětu (bohatství, svobody) se v prachatických dějinách kombinují s postavením a významem města v regionální hierarchii. Není překvapivé, že za integrální součást úpadku se jak v dějinách Krakova tak Olomouce považovala ztráta prvořadého místa v Polsku, resp. na Moravě. V Šemberových dějinách Olomouce téma konce "politické znamenitosti" města otevřeně naráželo na neochotu části veřejnosti smířit se s druhořadou pozicí města v zemi: kniha je příznačně určena „jak obyvatelům Olomouckým jazyka českého znalým, tak i jiným upřímným Moravanům, kteří posud k Olomouci co k hlavnímu městu vlasti své s potěšením hledíce...takořka žádné vědomosti o její minulosti nemají.“⁴⁰⁹ Motiv srovnání pak vystupuje v topografickém popisu vzhledu města, který jakoby kompenzoval ztrátu postavení coby zemské metropole:

„Město Olomouc jest nejpamátnejší a nejpěknější z měst moravských (...) Pověstná výstavnost a zevnitřní úhlednost města Olomouce znamenitě se zvyšuje náměstími prostrannými, pravidelně založenými a pěkně dlážděnými, jimiž Olomouc nad veškerá města moravská vyniká, nejen nad Znojmo, půvabným položením na slovo

⁴⁰⁸ J. MESSNER, *Prachatitz: ein Städtebild*, 2. vyd., Pilsen 1899 (Budweis 1885), s. 20 a 35.

⁴⁰⁹ A.V. ŠEMBERA, *Paměti a znamenitosti města Olomouce*, Vídeň 1861, s. vii.

vzaté a nad Opavu a Jihlavu, ale i nad samé Brno (...) Jakož Olomouc vyniká pěknými náměstími a širokými a pravidelnými ulicemi, má přednost před mnohými jinými městy také co se týče stavení starožitných a úhledných, jmenovitě chrámů, domů obecních a jiných stavení veřejných...⁴¹⁰

Podobně jako v případě *významu* rozkvětu a úpadku můžeme rozlišit také individuální a kolektivní *způsob prezentace*. Jinak řečeno se analýza ptala, zda byl rozkvět či úpadek města prezentován jako součást obecného rozkvětu či úpadku jiných měst, resp. na jeho pozadí. Omezoval se popis a výklad místních vzestupů a pádů výhradně na dané město, nebo autoři začlenili téma do širších rámců? Jak se ukázalo v případě Velké Bíteše, příběh města byl navzdory výrazně lokální perspektivě propojen s obecným úpadkem měst v 17. století a provázán s tragickým osudem vlasti a národa. Samozřejmě platilo, že různé dějepisy prezentovaly obecnost úpadku v nestejně míře. V některých případech se položil akcent na individuální rozměr, zatímco jiné dějepisy daleko výrazněji tematizovaly obecný rámec tématu. Obecně však autoři pojímali rozkvět a úpadek „svého“ města v širší perspektivě. Ta vystupovala do popředí zvláště u prací psaných odbornými historiky, kteří zasadili vývoje měst do širšího výkladového rámce, ale také v případech, kdy se položil důraz na provázání dějin města s dějinami národa, přičemž kolektivní osud měst tvořil určitý mezičlánek. Dva příklady postačí:

„Vypravováním osudných dějin po r. 1620 došli jsme k periodě smutné nejen v dějinách zemských než i měst jednotlivých (...) I duševní život v Rychnově ... počal zanikati pod nátlakem světových událostí, k čemuž především pomáhaly tehdejší události válečné.“⁴¹¹

„Wiek XVII byl tak obfity w nieszcześcia, tyle bolesnych ran zadał naszej Ojczyźnie, że ich już chwała Sobieskiego nie zdołała zabliznić. (...) W Ropczycach działo się tak, jak wszędzie. (...) Wszystko to razem powodowało szybki upadek miast, a zwłaszcza małych miasteczek.“⁴¹²

Mnozí autoři přijali metodologické východisko, že dějiny města je třeba začlenit do kontextu dějin vlasti, což v řadě případů vedlo také zohlednění obecného vývoje měst.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. vii, 42 a 49.

⁴¹¹ A. SEDLÁČEK, *Rychnov nad Kněžnou: pokus dějepisný*, Praha 1871, s. 57-58.

⁴¹² S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 49.

Zároveň se také potvrzuje, že dějiny měst byly psány v dvojí perspektivě města a národa. Kvetoucí města byla podmínkou a zjevným výrazem rozkvětu národa či vlasti. Národní hledisko se projevilo v prezentaci rozkvětu a úpadku jako kolektivního faktu, v charakteristice (rozkvět českého jazyka ve městě, národní vědomí či vlastenectví dávných měšťanů), v příběhovém proplétání osudů měst a širších identitních celků, ale také v explanaci, kde je relativně obtížné abstrahovat konkrétní příčiny, analyticky jasné faktory, neboť autoři často míchají obě roviny. Často si explanace pomáhala obecným rámcem, vyvozovala rozkvět a úpadek města z rozkvětu či úpadku celého národa nebo vlasti.

Co lze říci z hlediska srovnání mezi polským, německým a českým souborem dějepisů? Příběhové provazování osudů měst s osudy vlasti a národa, k němuž nepochybně pomáhaly také personifikující či organicistní metafory, zobrazující všechny tyto celky, se objevovalo v českém, polském i německém dějepisectví, přičemž se však v německém případě rozkvěty a úpadky měst proplétaly se dvěma různými příběhy, české vlasti a německví, které se nicméně často proplétaly mezi sebou, jak ukázala druhá kapitola. Ve všech prostředích se také problém uchopil ze široké perspektivy obecného úpadku měst v raném novověku, omezeného ovšem na rámec českých zemí, resp. Polska.

Výrazný topos úpadku měst v polském národním příběhu měst, ale také soudobá zaostalost Haliče a jejích měst, vedli k hypotéze, že tyto skutečnosti se promítly také do dějepisů měst. Vedle periodizace bylo příznačné, že hned několik dějepisců cítilo potřebu, explicitně se vyjádřit k úpadku měst jakožto relativně autonomnímu tématu. Názorným příkladem jsou dějiny Stanislavova. Dějiny tohoto města podle autorova výkladu vybočovaly z obecné dráhy polských měst, neboť město bylo založeno teprve v polovině 17. století, posléze zažívalo relativní rozvoj, a teprve v hloubi 18. století zčásti pokleslo v důsledku vnitřních konfliktů Polska a cizích intervencí. Podstatné však je, že autor vysvětloval – v relativně obsáhlé pasáži – specifický vývoj města právě ve srovnání s obecným vývojem měst v Polsku, přičemž čtenáři objasňoval příčiny úpadku ostatních, starších měst.

Zajímalo mě, do jaké míry určovaly velké národní příběhy datování rozkvětů, zlatých dob a úpadků. Ukázalo se, že autoři do značné míry respektovali lokální faktografii, jejíž interpretace však byla ovlivněna také chápáním jednotlivých pojmů. Někteří němečtí a čeští autoři dějin královských měst nicméně kladli nejvyšší rozkvěty do předhusitské, resp. pohusitské doby ve shodě s obecnými narativy, v nichž sepejti

Lucemburků a německého měšťanstva představovalo vrchol městských dějin pro německé autory, zatímco čeští dějepiscové spatřovali nejvyšší rozkvět ve stavovské roli a české kultuře měst v 15. až 16. století. V případě poddanských měst se čeští i němečtí autoři shodli na raně-novověkém rámci rozkvětu.⁴¹³ Čeští autoři také přiznávali, že k výraznému růstu měst došlo již ve 13. a 14. století, ačkoliv jej pochopitelně nezobrazovali jako výsledek pilné práce německého měšťanstva, ale spíše jako logický výraz obecného blahobytu českých zemí. Shoda panovala v tom, že definitivní úpadek měst nastal po roce 1620, přičemž však k poklesu u královských měst došlo již v průběhu 16. století. Jak obrazně shrnul Z. Winter: „...bitva bělohorská učinila konec zlaté době, jejíž zlato arci bledlo již léta před tím.“⁴¹⁴

	Zakl.	13. stol.	14. stol.	1420	15. stol.	16. stol.	1620	17.-18. st.	1848	19. stol.
N		rozvoj	zlatá doba		<i>regenerace</i>	pokles		úpadek		rozvoj
Č		rozvoj	Rozvoj		zlatá doba	pokles		úpadek		rozvoj

5.4. Vysvětlení a explanační rámce

V čem se hledaly příčiny rozkvětu a úpadku? Nutno podotknout, že autoři často nerozlišovali mezi předpoklady, bezprostředními příčinami, projevy či důsledky. Většina autorů se také nepokoušela o precizní teoretické vysvětlení těchto procesů. Výklad byl často vágní a multikauzální, což ostatně odpovídalo i složitému významu obou konceptů. Někteří autoři se přesto pokusili o hlubší analýzu. Např. F. Papée v dějinách Lvova vysvětloval, že příčiny úpadku města v 18. století nelze spatřovat pouze ve válečných pohromách, které postihovaly město, nýbrž v rovině hlubších a dlouhodobých předpokladů:

„...same wojny nie są jeszcze w stanie wytłómaczyć trwałego upadku pewnego społeczeństwa. Upadają wprawdzie chwilkowo narody i miasta pod ciężarem wojen, ale się zwykle w dość krótkim czasie znowu podnoszą, jeśli mają w sobie dosyć wewnętrznej siły. Podobnie jak się człowiek rychło podnosi choćby po

⁴¹³ P. VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století*, Pardubice 2001; TÝŽ, „Aristokratische Residenzstädte im regionalen Kontext“, in: H. GRÄF, K. KELLER (eds.), *Städtelandschaft – Réseau Urbain – Urban Network: Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Köln 2004, s. 155-169.

⁴¹⁴ Z. WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913, s. 20.

ciężkiej chorobie, jeśli organizm jego silny i zdrowy. Tymczasem nam właśnie tych sił wewnętrznych wówczas zabrakło.”⁴¹⁵

Papée se nicméně řadil k odborně nejzdatnějším městským historikům, a nadto se na úpadek měst výslovně zaměřil.⁴¹⁶ Do dějin Lvova promítnul obecnější perspektivu úpadku polského měšťanstva, což se projevilo nejen v obsáhlé exkurzi o poklesu městského stavu v raně novověkém Polsku, ale také ve vysvětlení úpadku vlastního města: „Nie w samym jednak Lwowie tkwiło źródło owej bezsilności, która Lwów coraz bardziej o bardziej trawiła – przyczyna leżała głębiej w ogólnym upadku mieszczaństwa polskiego, i jeszcze głębiej w ogólnym upadku całego narodu naszego, którego to mieszczaństwo i ten Lwów byli nierozdzieloną częścią składową.”⁴¹⁷ Papée nebyl zdaleka jediný, jenž kauzálně propojil úpadek města s úpadkem národa. Od některých jiných autorů se však lišil tím, že precizně rozlišoval obecné a specifické, hlubší i bezprostřední příčiny, přičemž úpadek národa nezůstával jen obrazem, jímž se nepřímou vysvětlovaly poklesy měst. O autorově zdatnosti svědčila i snaha objasnit „dziwne na pozór zjawisko,“ totiž časovou diskrepanci mezi všeobecným zhoršením městských poměrů v Polsku (16. století) a vývojem ve Lvově (17. století).⁴¹⁸

Nejrůznější faktory, které se v monografiích objevily, rozdělují do čtyř velkých skupin podle principu, který podle mého názoru nejlépe odpovídá dobovému typizovanému vnímání ze strany autorů. *Město v mocenském vztahu*. Tuto skupinu tvořily dvě varianty. Často se vysvětlovaly osudy města na základě individuálního vztahu mezi městem a jeho pánem, tedy panovníkem či vrchností. Z přízně mocného panovníka a bohaté vrchnosti, předpokládající ovšem loajalitu měšťanů, pramenil rozvoj města, zatímco nemilost, zapříčiněná např. účastí na stavovských odbojích let 1547 a 1618, naopak vedla k stagnaci i úpadku v důsledku potrestání města. Tento paternalistický způsob výkladu odpovídal feudální povaze vztahů v minulosti. Avšak mnozí autoři jej přinejmenším kombinovali s obecnějším explanačním rámcem: s otázkou pozice měst v mocenském systému. Rozkvět a úpadek města se pak odvíjel od mocenského, resp. sociálně-ekonomického poměru mezi městy a šlechtou, nebo městy a státem. Politický rozpor mezi městem a šlechtou převažoval v dějepisech královských měst: šlechta zde daleko zřetelněji než v případě poddanských měst vystupuje jako

⁴¹⁵ F. PAPÉE, *Historya miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894, s. 135-136.

⁴¹⁶ Srov. druhou kapitulu této práce.

⁴¹⁷ PAPÉE, *Historya miasta Lwowa* cit., s. 136.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 140-141.

sociální nepřítel. Rostoucí převaha šlechty v raně novověkých politických systémech se považovala za jednu z příčin, a také známek úpadku měst, jejichž rozkvět se obecně kladl do fáze, kdy města tvořila mocenskou oporu středověkých království vůči šlechtě, nebo alespoň držela své pozice v rané fázi stavovských monarchií. Síla státu se nepovažovala za faktor poklesu měst: problémem byl spíše příliš slabý stát (novověké Polsko); stát, ve kterém převládly šlechtické zájmy (nejen Polsko, ale i pohusitské české země v německé perspektivě), resp. absolutistický stát (Habsburská říše). Vývoj poddanských měst v podstatě závisel (zejména) na šlechtě; v dějepisech těchto měst proto vystupovala do popředí spíše otázka, jak se vyvíjela povaha poddanství.

Pohromy. V monografiích se běžně vyskytují dvě typické varianty: válečné strasti a živelné pohromy. Válka, která se dotýkala města, znamenala pro autory prakticky vždy negativní faktor pro blaho města, avšak jen v některých případech se interpretovala jako příčina dlouhodobého úpadku, Výjimkou byly vleklé konflikty: Třicetiletá válka v českých zemích, resp. švédsko-polské konflikty a vnitřní rozbroje v Polsku 17. a 18. století; právě tyto konflikty také nabývaly národního významu. V ostatních případech evokoval obraz válečných strastí spíše živelné pohromy. Živelné katastrofy, přírodní i zapříčiněné člověkem, plnily stránky dějepisů jednak proto, že autoři prepisovali jejich četné zápisy v městských kronikách, ale i proto, že některé pohromy, zvláště požáry, sužovaly také soudobou městskou populaci. Některé práce ostatně vznikly jako upomínka na nedávnou katastrofu. Pohromy se obvykle nechápaly jako zásadní příčiny pádu města, nýbrž jako události, které dočasně přetrhly či zpomalily jeho rozvoj nebo působily jako dílčí faktory úpadku. Většinou se katastrofy pojímaly jako epizodní zlo, jehož převyprávění však mohlo probouzet empatii čtenáře se smutnými osudy měst, přičemž však zároveň poukazovalo na nezdolnost měst, která se neustále obnovovala díky vnitřní síle měšťanstva, ale i příkladné péči panovníků a vrchností o postižené město.⁴¹⁹

Městská společnost. Do různorodé skupiny tzv. vnitřních zdrojů rozkvětu se řadily ctnosti obyvatelstva, harmonické sociální vztahy a dobrá správa města. Demoralizace měšťanstva, vnitřní rozbroje a zanedbávání administrativy naopak vedly k úpadku města. Morální stav měšťanstva však často vystupoval spíše jako příznak rozkvětu nebo úpadku. Nutno také říci, že naprostá většina prací se nepokoušela o

⁴¹⁹ K tématu pohrom a nezdolnosti měst srov. např. L.J. VALE.; T. J. CAMPANELLA (eds.), *Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*, New York 2005.

hlubší rozbor městské společnosti, resp. sociálních či politických konfliktů. Avšak někteří autoři uchopili vztah mezi městskou společností a celkovým úpadkem města výraznějším způsobem, jako např. L. Hauser ve svých dějinách Přemyšle. Na rozdíl od F. Papého nepovažoval Hauser za nutné, rozepisovat se o oněch příčinách úpadku města, které „leżą za murami miasta, a szukać je należy w dziejach ogólnych Polski,” tedy o neštěstích, která postihla celý národ a ve svém důsledku i město, neboť „znane są one...czytelnikom z dziejów narodu naszego.”⁴²⁰ Naproti tomu se autor podrobněji zaměřil na příčiny, které „leżą w mieście samem.“ Mezi vnitřní příčiny zahrnoval, kromě živelných pohrom a dopadů válečných útrap nebo přechodu vojsk, především demoralizaci radních, plynoucí z doživotnosti jejich úřadu, růst finančního zatížení měšťanů, a dále různorodost jurisdikce, odrážející heterogenní skladbu městské společnosti, tj. vydělení určitých skupin (šlechty, židů, církví) a jejich nemovitého majetku z pravomocí městské správy. Zvláštní pozornost věnoval autor židovskému obyvatelstvu, z něhož učinil významný faktor v úpadku města. Hauser vysledoval v pramenech městského archivu „permanentní válku“ mezi židovskou a křesťanskou částí městské společnosti, kterou však důsledně interpretoval jako konflikt sociální a nikoliv náboženský. Příčina stálých konfliktů mezi oběma částmi populace – a potažmo soudních procesů, které město finančně vyčerpávaly – spočívala podle Hausera v rozporu mezi prospěchem, jenž židům z města plynul díky monopolizaci obchodu a výnosných forem výroby, a naproti tomu absencí „poczucia obywatelstwa u żydów” ve vztahu k městu, resp. jejich společensko-náboženským separatismem.⁴²¹ Židé tak podle autora „korzystają w całej pełni” z příležitostí, které jim město poskytuje, avšak „nie poczuwają się oni w zamian do żadnych obowiązków względem miasta, – nieuważając się nawet za obywateli tego miasta, które ich żywi, ale przeciwnie, podnosząc zawsze, że mają tu swoje odrębne miasto w mieście, to jest 'miasto żydowskie Przemyśl'...”⁴²²

Strukturní faktory. Mnozí autoři spatřovali faktory i v lokálně-specifických nebo obecnějších podmínkách hospodářsko-geografické povahy. Sem spadala například poloha města, která určovala možnosti jeho ekonomického nebo kulturně-administrativního rozvoje: kořeny rozkvětu spočívaly např. v příhraniční poloze a položení města na dopravní stezce, což umožňovalo rozvoj obchodu, nebo v přirozené centralitě města v dané oblasti, vedoucí k rozvoji střediskových funkcí. V poloze

⁴²⁰ L. HAUSER, *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883, s. 120.

⁴²¹ Tamtéž, s. 122-123.

⁴²² Tamtéž, s. 122.

spatřoval dlouhodobý strukturální faktor, jenž určoval relativně menší růst města v dějinách, např. dějepisec moravského Brušperka: město, které se těšilo přízni své vrchnosti, olomouckých biskupů, „...rovněž takového rozvoje jako jiná města dojíti mohlo, kdyby tomu nebyly překážely rozličné nehody času a pak – co vlastně to nejhlavnější jest, – kdyby město na jiném pro obchodní spojení vhodnějším a přístupnějším místě bylo založeno.“⁴²³ Podstatnou úlohu přisuzovali dějepisci pánům města, kteří vhodným založením města využili nebo vytvořili tyto podmínky. Ostatně městotvorná činnost vrchností a panovníků, podpořená jejich hospodářskou mocí, patřila k zásadním strukturálním předpokladům rozvoje: rozkvěty a „zlaté doby“ řady poddanských měst v 16. století se vysvětlovaly zámožností a mocí velkých šlechtických rodů, budujících rezidenční města a správně-hospodářská centra na svých panstvích.⁴²⁴ K faktorům strukturální povahy počítali historikové také postavení města v rámci feudálně-administrativní urbánní hierarchie. Ve výkladu novějších dějin pak někteří autoři poukazovali na strukturální proměny v hospodářství (nástup průmyslové výroby, úpadek řemesel), dopravě (silnice, železnice) či v územní správě (vznik okresů), někdy i s kritickým ostnem vůči konzervativnímu měšťanstvu, jež nezachytilo modernizační trendy.

Uvedené rozlišení nesleduje precizní teoretická vodítka. Lze například namítnout, že pokles královských měst v rámci politických a hospodářských systémů představoval strukturální předpoklad úpadku jednotlivých měst. Jde mi o sociálně-pragmatickou funkci explanací, u které je podstatnější, na koho se vysvětlení obrací a s jakým sdělením. Kde ležela odpovědnost za rozvoj a úpadek města, a jaká ponaučení si měli čtenáři vzít? Vysvětlení i hodnotící úsudky vykazují určitou dvojznačnost: na jedné straně autoři spatřovali zásluhy či vinu v jednání městských obyvatel, resp. zástupců města. Zároveň však město vystupovalo jako pasivní hříčka „velkých“ událostí a procesů, jež přesahovaly rámec místních dějin. Toto napětí mezi „činy našich předků“ a trpným „osudem“ města přirozeně vyjadřovalo zásadní dilema urbánního vývoje, tj. do jaké míry město dokáže ovlivňovat svůj vývoj v rámci obecnějších strukturálních předpokladů a mezí. Avšak čtenář, občan města, si neměl odnášet ani tak rozporuplný pocit, jako spíše ponaučení, že aktivita ze strany města je smysluplná, nicméně je třeba znát dobové podmínky městského rozvoje a umět je využít. Zároveň je třeba

⁴²³ (F. PINKAVA), *Brušperk a jeho okolí*, Olomouc 1869, s. 27.

⁴²⁴ K faktické rovině této problematiky srov. souhrnně P. VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století*, Pardubice 2001.

připomenout, že zamýšleným čtenářem monografií nebyli pouze občané příslušných měst, ale také širší publikum, jehož příslušníci se podíleli na utváření obecných předpokladů městského vývoje: konkrétní čtenář ostatně mohl zastávat obě tyto role.

5.5. Historický význam měst

K zásadní funkci místních monografií patřila také konstrukce historického významu měst, o jehož úloze pro utvrzování lokální identity lze sotva pochybovat, neboť přinejmenším zvyšovala prestiž města v očích svých obyvatel.⁴²⁵ Historický význam zde chápu jako veličinu, která měla svůj obecný rozměr (minulost každého místa je sama o sobě hodnotná) a rozměr individuální. Ten se skládal z celé řady prvků z minulosti města, které dodávaly městu jedinečný význam: od relativně důležité role města v dějinách, přes význačné události a osobnosti, které se k městu vázaly, až třeba po starobylost či mimořádné památky. Význam se odvíjel jak od města samotného, tak z charakteru jeho historického sepjetí s národem nebo vlastní coby hodnotově významných celků.

V některých případech se konstrukce opírala o reálný význam města v minulosti. Jednalo se typicky o města starobylá, královská a v minulosti zámožná, o důležitá správní či obchodní centra, popř. o města výrazně historicky proslavená. K takovým městům patřily – nehledě na hlavní města – v českých zemích např. Litoměřice a Čáslav, v Haliči např. Nowy Sącz a Přemyšl. Jejich dějepisy utvářely historický význam podobně. Důraz se položil na výraznou roli v dějinách vlasti: města se aktivně účastnila historického vývoje nebo byla jevišti „velkých“ obecných dějin. Například Čáslav vystupuje v Sedláčkově pojetí jako „ohnisko okresu značného“, které již od počátku „znamenitým vlivem“ působí na vnitřní dějiny země. Ve vrcholném středověku se z města stává „mocný úd stavu městského v Čechách“, v době pohusitské se Čáslav „druží ... důstojně k ostatním městům českým a hlasem svým na dějiny zemské působí, ano stává se i důležitým stanoviskem dějův vážných a rozhodných.“⁴²⁶ Dějiny Litoměřic a Nowego Sącza zdůraznily úzké sepjetí města s českými, resp. polskými

⁴²⁵ Této problematice jsem se již věnoval ve své diplomové práci: J. IRA, *Lokální a národní identita. v dějepisectví českých měst poslední třetiny 19. století*, rkp. dipl. práce, FF UK 2005 a také v J. IRA, „Creating Local and Broader Identities: Historical Monographs on Bohemian, Moravian, and Galician Towns, 1860-1900”, in: L. KLUSÁKOVÁ; L. TEULIÈRES (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa 2008, s. 251-266.

⁴²⁶ A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, (Úvod), s. I a II.

dějiny a jejich panovníky. J. Sygański vysvětloval, že Nowy Sącz „niejednokrotnie odgrywał znamienitą rolę w wypadkach pierwszorzędneho znaczenia dziejów narodowych,⁴²⁷ přičemž ztotožnil zlatý věk města a nejvyšším rozkvětem vlasti. Za vlády Kazimíra III. Velikého

„Sącz stał się jednym z pierwszorzędnych miast Polski, ulubionem miejscem monarszych i festynów dworskich. Odtąd zaczyna się też jego złota epoka, która przetrwała aż w czasy Zygmunrowskie, odpowiadając epoce największej świetności Polski, z której losami tak ściśle połączone były i losy Nowego Sącza.”⁴²⁸

Mnozí autoři však konstruovali význam měst malých a řadových, jež nesehrála výraznější úlohu v historickém vývoji. Jednou ze strategií bylo poukazování na světlejší epochy v minulosti měst. Např. autor stručných dějin Dobczyc otevřel i zakončil svůj spisek sugestivním obrazem malého zapadlého místa, ležícího nedaleko Krakova, nicméně pozornost obrátil k relativně významnější minulosti města:

„Jeden kościół nowy, wcale niesmacznój, urzędowej struktury, zresztą trochę domów murowanych, więcej domków i chałup drewnianych i glinianych, bądź w dolinie, bądź na stoku wzgórza poprzypieranych – oto całe Dobczyce. A przecież i to, obecnie tak niepokazne miejsce ma swoje świetne wspomnienia, przypomina nie jedno, czego warto posłuchać. – Było ono niegdyś siedzibą starostwa tegoż imienia, a same ruiny zamku świadczą, że dzieje nie przeszły tedy bez śladu.”⁴²⁹

Podobně se vyjadřoval haličský učitel S. Udziela, že v Ropczycích „oprócz pięknego gotyckiego kościoła farnego, nie znajdziesz ... nic szanowny czytelniku, nic zgoła, coby przypominało wielką starożytność miasta, jego sławę lub klęski,”⁴³⁰ zatímco jeho moravský protějšek J. Vrbas podotýkal, že „městečko Ždánice v horách a lesích zastrčené honosilo se v dávných časích mnohem větší důležitostí, nežli jakou má dnes.”⁴³¹ Jinou možností představovala teze, že i dějiny nepatrného a samo o sobě bezvýznamného města mají svou hodnotu z hlediska dějin národa, resp. vlasti, a stojí tedy za to, se jimi zabývat. Takto argumentoval např. E.V. Řičák v dějinách Přeštic:

⁴²⁷ J. SYGAŃSKI, *Nowy Sącz: Jego dzieje i pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892, s. 18.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 23-24.

⁴²⁹ L. ZAREWICZ, *Dobczyce: Monografia historyczna*, Kraków 1878, s. 3.

⁴³⁰ S. UDZIELA, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888, s. 4.

⁴³¹ J. VRBAS, *Dějiny městečka Ždánic*, Ždánice 1898, s. VII.

„Důležité tvrže a mocná hlavní města bývaly a bývají vždy divadlem mnohých znamenitých a pamětihodných příhod, a letopisové se o nich zmiňují, před světem je vynášejíce, jakož slušno. Avšak mnohé malé místo má též pozoruhodné své příhody a příběhy, které ač pro svou soukromost nebývají světoznámy, přece ve svém domově nabývají nesmírné ceny a zajímavosti, a tudíž před světem oprávněnost, z nevšimavého úkrytu svého vykročiti na denní světlo, a požadovati pro sebe slušnou pozornost a úctu. Jedinká pamětihodná událost často roznáší jméno skrovničského místa po celé vlasti, a zarodí, když nic jiného, aspoň národní vzájemnost do další budoucnosti.“⁴³²

Někteří autoři explicitně zvýznamnili město na pozadí dějin vlasti, přičemž vyzdvihli specifickou roli, pozici nebo také postoje města v minulosti. Specifické případy představovaly Dvůr Králové či Brandýs nad Orlicí coby města, jež byla v době vydání svých dějepisů již usazena v národní paměti díky svému úzkému spojení s národním eposem, resp. s postavou J.A. Komenského.⁴³³ Posledně jmenovanou variantu pak uplatnil František Vacek, jenž v úvodu k dějinám Velvar nazval toho malé, v minulosti však královské středočeské město jednou z „perel, jež zdobily českou královskou korunu“, přičemž jej svérázným způsobem porovnal s daleko významnějšími historickými městy:

„Nemůže se sice rovnati a také nikdy nerovnálo se velikostí svou královské Plzni a císařskému Chebu, nemůže se chlubit čestnou starobylostí dávnověké Chrudimi a Hradce nad Labem, nehonosí se bývalou bohatostí stříbrných Hor Kutných, a přece věrností svou a oddaností svou ku králům Českým vyniklo nad mnohé z nich. (...) Přecházejíc změny a pohnuté dni osudu a bouří, rostlo město ... a zvelebovalo se ... a kdyby uchováno bývalo častých požárů a vpádů nepřátelských, zajisté nyní by stálo a řadilo se po bok měst svrchu jmenovaných.“⁴³⁴

Výrazně se příběh rozkvětu a úpadku projevil v případě Prachatic, kde jej můžeme sledovat jak v německé monografii Josefa Messnera (1885, 1899) tak v českém dějepisu Vincence Šofferleho (1891), jenž doplnil a přepracoval starší dějiny of Františka Josefa

⁴³² E.V. ŘIČÁK, *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*, Praha 1864, s. ii.

⁴³³ A.K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867. F.B. KADLČÍK, *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*, Praha 1886.

⁴³⁴ F. VACEK, *Paměti královského města Velvar*, Praha 1884, s. 6 a 7.

Slámy. Oba dějepisy jsou velmi podobné právě v tomto ohledu. Autoři se shodovali především v tom, že vykreslili Prachatice jako město starobylé a město zašlé slávy. Shodně pak datovali doby rozkvětů a úpadku, které i totožně vysvětlovali. Podle Messnera i Šofferleho lze hovořit o dvou fázích rozkvětu. Ta první nastala již v předhusitské době, druhá pak v období, kdy město spadalo pod panství Rožmberků: „První periodu života města Prachatic ... až ku pádu, který nastal dobytím města dětmi Žižkovými, můžeme řaditi ku nejšťastnějším dobám, které jenom zlatá doba vlády Rožmberků předčí.”⁴³⁵ Oba pak považovali za klíčový faktor rozkvětu města jeho polohu na tzv. Zlaté stezce, obchodní trase spojující Bavorsko a Čechy. „Tyto veliké výhody ze Zlaté stezky, jakož i příznivá ve všem všudy vrchnost' ku rozkvětu města nemálo přispěl”, vysvětloval Šofferle, přičemž podobně jako Messner poukázal na relativně přední pozici města v regionálním systému měst: „Staly se Prachatice, poněvadž tehdy Budějovice, město Otakarovo svůj dětský věk teprvé mělo, předním městem českého jihu.”⁴³⁶ Zlatý věk se kryl s obdobím panství Rožmberků, přičemž konec tohoto panství také předznamenal obrat k horšímu:

„Prodejem Prachatic od Rožmberků k rukoum královským, končí nejšťastnější doba města. Odtud pak bědy nejprvé zvolna, pak jako lavina na město se řítily a na pokraj hrobu je přivedly. Věk 16. jest zlatým věkem Prachatic. Dostoupilať tu moc, sláva i bohatství bodu nejvyššího. Rožmberkové ne jako vrchnost', ale jako otcové starali se o město...”⁴³⁷

Ztráta výhod, které přinášela příslušnost k panství mocného šlechtického rodu, utrpení Třicetileté války a utužení poddantví patřily dle autorů k faktorům, které vedly k postupnému úpadku města. Definitivní ránu pak spatřovali v zánik obchodu se solí na Zlaté stezce na konci 17. století: „tím ... skončila důležitost' Prachatic po 1000 let trvavší.”⁴³⁸ Od té doby žilo podle českého autora „město druhdy tak slavné život malých měst vůbec,”⁴³⁹ a prakticky stejnými slovy se vyjádřil jeho německý protějšek: „Von dieser Zeit an verflacht sich die Geschichte des einst so bedeutenden Verkehrsortes

⁴³⁵ V. ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz minulosti starožitného města Prachatic*, Praha 1891, s. 66.

⁴³⁶ ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz cit.*, s. 70.

⁴³⁷ ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz cit.*, s. 105.

⁴³⁸ ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz cit.*, s. 124.

⁴³⁹ ŠOFFERLE, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz cit.*, s. 124.

gleich jener aller anderen, kleinen Provinzstädte.“⁴⁴⁰ Ve městě zůstaly pouze „zahlreichen Denkmale einer erloschenen Glanzepoche.“

Osud těchto uměleckých památek, zejména fresek na měšťanských domech, ležel na srdci oběma autorům. Ve třetí kapitole jsem ostatně poukázal na Messnerův záměr, přispět dějinami k zachování těchto památek. Takřka stejnými slovy kritizovali Šofferle i Messner například regulační úpravy města, které se provedly po požáru roku 1832, aniž by podle autorů braly jakýkoliv ohled na historické památky a starobylý ráz města. Tím jen vizuálně dokonaly ústup Prachatic mezi řadová města. Šofferle vylíčil úpravy takto:

„Regulatori města byli nadšeni půvabem 'erární čáry' a proto město bez okolků dle šňůry srovnali. Dali především krásnou kamennou kašnu na náměstí roztlouci, všecky výstupky domů do ulic odstraniti a vysoké štíty domů a komíny odstraniti. Pak nařídili, aby všecka průčelí domů, špinavá prý a začazená, se pěkně obílila. Tak zmizely drahocenné fresky a sgrafitové obrazy, jimiž byly domy prachatické z většiny ozdobeny. Prachatice staly se obyčejným městem venkovským.“⁴⁴¹

Podobně jako v případě Velké Bíteše korespondoval také v Prachaticích příběh rozkvětu a úpadku se soudobou stagnací a periferálností města. Šofferle ji nepřímou pojmenoval jak ve svém díle, tak i v recenzi na práci svého německého protějšku: „... vkročí-li poutník do bran městských, ovane ho hrobový klid (...) Bez naděje, bez naděje v budoucnost která by jen stínem byla oné minulosti slavné, jsou Prachatice. Hlodající zub času ničí staré památky a čeho tento šetří, ruka zlomyslná, vandalská rozmetá,“⁴⁴² Je ovšem třeba dodat, že negativní obraz města u Šofferleho umocňoval ohled na poněmčelost města. Naproti tomu cítili vydavatelé posmrtné reedice Messnerovy monografie na sklonku století potřebu, vyhovět „einem mehrfach geäußerten Wunsche“, a doplnit Messnerovo vyprávění poněkud optimističtějším popisem soudobého rozvoje města, aby se ukázalo, že „in der Fortentwicklung in jeder Beziehung mit andern modernen Städten gleichen Schritt halten will...“⁴⁴³ respektive, že Prachatice již vstoupily „in die Reihe der modernen Städte ... und sie kann mit vollen Rechte jedem anderen aufstrebenden

⁴⁴⁰ J. MESSNER, *Prachatitz: ein Städtebild*, 2. vyd., Pilsen 1899, s. 137.

⁴⁴¹ ŠOFFERLE, P. *Frant. Jos. Slámy Obraz* cit., s. 133. Obdobně MESSNER, *Prachatitz* cit., s. 146-147.

⁴⁴² V. ŠOFFERLE, „Prachatice, Posudek díla J. Messnera 'Prachatitz. Ein Städtebild'“, *Budivoj*, 10. 6. 1886, č. 46, Roč. XXII, rubrika Feuilleton, s. 1-2, zde 1. Recenze pokračovala v číslech 47 (13.6.), 48 (17.6.) a 49 (20.6.).

⁴⁴³ MESSNER, *Prachatitz* cit., Vorwort zur zweiten Auflage, nestr.

Gemeinwesen Deutschböhmens sich würdig an die Seite stellen“⁴⁴⁴ Příběh rozkvětu a úpadku Prachatic se tak posunul k příběhu o nezdolnosti města:

„Dass die Stadt Prachatitz mit ihrer Bevölkerung nach so vielen und gewaltigen Schicksalschlägen der früheren und auch noch des jetzigen Jahrhunderts nicht untergegangen ist, zeugt von ihrer großen Widerstandsfähigkeit und der Kraft, die ihr innewohnt. Glanzperioden sind an ihr vorübergezogen, aber auch Zeiten bitterer Erniedrigung und Verarmung (...) Allmählich aber erholte sie sich wieder, und es begann die aufstrebende Periode in der Entwicklung der Stadt, die auch jetzt noch anhält.“⁴⁴⁵

Stojí za pozornost, že navzdory sdílené empatii se starobylým městem zašlé slávy a soudobé stagnace, představovali autoři dva odlišné typy postav. Messner byl rodák města, jehož rodina žila v Prachaticích po několik generací. Po otci převzal živnost (hoteliér). Na náměstí se narodil, bydlel a provozoval svou živnost.⁴⁴⁶ Naproti tomu Šofferle do města přišel. Pocházel z východních Čech a do Prachatic se dostal coby mladý učitel, načež v něm strávil osm let. Je sice pravdou, že se přiznal do tamních měšťanských kruhů, nicméně přesto byla jeho faktická vazba k městu volnější.⁴⁴⁷ Odlišná byla také některá východiska. Na rozdíl od Messnera pojal Šofferle, učitel na mateřské škole, dějiny města z výrazně národnostní pozice; přepracování dějin od Slámy bylo zjevně určitou protiváhou k Messnerově monografii, vůči níž se kriticky vyjádřil jak v recenzi, na níž jsem poukázal ve druhé kapitole, tak v samotné knize. Ukazuje se tedy, že povaha faktického pouta k městu nemusela být určujícím faktorem, jenž vedl dějepisce k určitému způsobu psaní dějin.

Také dějiny Bíliny uchopil jejich autor, Theodor Hutter⁴⁴⁸, jako příběh o kdysi významném městě, které „einst in uralten Zeiten eine bedeutende Rolle gespielt, bis die verheerenden Stürme der Zeit und feindliche Geschichte ihr Macht und Ansehen geronnen und sie zum halbverödeten Landstädtchen herabgesunken war.“⁴⁴⁹ Teprve rozvoj lázeňství dodával příběhu nadějně vyústění. Bílinský dějepisce vyzdvihl nejen

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 181.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 175.

⁴⁴⁶ P. FENCL, J.A. MAGER, A. JURČO, *Prachatice: obrazy z paměti města*, Prachatic 2012, s. 331-332.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 374-375.

⁴⁴⁸ Theodor Hutter (20.9.1860 Heřmanice/Gabel – 5.6.1932 Liberec), spisovatel, redaktor *Deutsche Volksschrift* v Bílině od roku 1885, od 1891 městský úředník a archivář v Liberci (BLGGBL, B. 1., 1979, s. 712-713.)

⁴⁴⁹ HUTTER, *Die Stadt Bilin und ihre Geschichte von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage*, Bilin 1891, s. 167-168.

starobylost města, ale především jeho význam jakožto sídla župy v raně středověké epoše. Bílina představovala důležité místo v době, kdy pozdější významná královská města v regionu ještě neexistovala. Poté se však situace otočila, přičemž Hutter vysvětlil relativní pokles v utvářejícím se systému měst z perspektivy narativu o zásadní úloze německví pro rozvoj českých měst:

„Während nämlich Bilin rein tschechisch war und dem deutschen Elemente und der Kolonisation mehr oder weniger verschlossen blieb, so daß es nur langsam aufblühen konnte, so wuchsen die von deutschen Kolonisten angelegten oder wenigstens dem deutschen Kulturleben sich erschließenden Städte, wie Brüx, Töplitz, Leitmeritz, Aussig u. s. w., rasch zu einem hohen Blüthe empor und ließen denn einst so bedeutenden Bilin frühzeitig den Rang ab.“⁴⁵⁰

Na rozdíl od Prachatic však nejsou psány dějiny Bíliny v tragickém stylu. Vrcholný význam města se ukončil ve vzdálené minulosti a na rozdíl od jihočeského města po sobě nezanechal materiální stopy. Dějepis města, jenž byl výrazně zasazen do schémat německého příběhu měst, pokračoval typickým průběhem: město dosáhlo spolu s jinými německými městy relativního blahobytu ve 13. a 14. století, načež následovala série pohrom (husitství, Třicetiletá válka, požáry), která podvazovala rozvoj města.

5.6. Významy a funkce motivů

Kapitola vyšla z předpokladu, že motivy rozkvětu, úpadku a příbuzných výrazů měly svou sociální funkci, která se vázala k formování nebo utvrzování identit čtenářů. Nyní je třeba položit si otázku, do jaké míry skutečně platil tento předpoklad, a v čem spočívaly funkce uvedených motivů. Do jisté míry s tím souvisí také otázka po faktorech, které ovlivňovaly, zda se téma objevilo v tom kterém dějepisu a případně v jaké formě a v jakém významu. V neposlední řadě je třeba se ptát, zda se významy nominálně totožných motivů překrývaly, či naopak lišily podle svého použití ve vztahu k městu, a nebo k národu a vlasti.

Ukázalo se, že výrazy rozkvětu, úpadku či zlatých dob byly sémanticky široké a používaly se často v odlišných významech. Podobně se ukazuje, že motivy sehrávaly také různé funkce, resp. značily něco jiného podle kontextu, ve kterém byly užity, a

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 10.

podle toho, zda se odkazovaly k rovině města nebo národa. Zřetelně se mnohoznačnost ukazuje například v termínu „zlatá doba“. Metafora drahého kovu evokuje zářivý či oslnivý věk bohatství. Jako mýtus odkazuje k čistému, nevinnému věku nezkaženosti, ke stavu původní dokonalosti, nebo také k dávné době vrcholné slávy a vzepětí společnosti – např. národního kolektivu. Takto aplikoval koncept zlatého věku Anthony Smith, jenž poukázal na funkce tohoto prvku v obrozeneckých diskurzích etnických a národních pospolitostí.⁴⁵¹ Jak se používal koncept zlatého věku v městských dějepisech? V řadě případů se uplatnil primárně jako historiografický, deskriptivně-analytický pojem. Zlatý věk byl v této poloze takřka synonymem k nejvyššímu rozkvětu, tj. relativně nejvyššímu stupni vývoje, jenž se dal určit pomocí měřitelných kritérií, jako např. míra prosperity, politické moci, autonomie, centrality, demografického růstu nebo stavebního ruchu. Zlatý věk pak syntetizoval jednotlivé ukazatele do souhrnného obrazu, přičemž jak ukázala čtvrtá kapitola, někdy označil celou periodu dějin města. V tomto smyslu neměl zásadní sociální funkci.

V některých případech nicméně obraz zlatého věku mohl nabývat sociální relevance. Např. v dějinách Prachatic vytvářel pocit jakési protražované nostalgie po dobách zašlé slávy, a to na pozadí soudobé bezvýznamnosti města. V dějinách Velké Bíteše byl zlatý věk využit pro účely výchovné a mobilizační. Zlatý věk představoval také idealizovanou společnost města. V jiných dějepisech se v konceptu zlatého věku prolínalo hledisko městského vývoje s perspektivou národně-vlasteneckou, čemuž odpovídala mnohoznačnost termínu: relativně věčná kritéria městského růstu a rozvoje se mísila s mytologizovanými obrazy zlatého věku národa, ať již to byl německý vrcholný středověk nebo období české reformace. Ať již byla sociálně-pragmatická funkce termínu jakákoliv, měla každopádně daleko k volání po „starých dobrých časech“, nebo od historismu konzervativního měšťanstva raného novověku, pro které býval obrat k minulosti a zlatému věku „kdesi hluboko v minulosti“ formou rezistence vůči změně nebo modernizačním procesům.⁴⁵² Obraz zlatého věku v minulosti se ostatně neobjevoval jen u malých či neúspěšných měst. Hoffmannovy i Hallwichovy dějiny Liberce jednoznačně oslavovaly příběh úspěšného a „bedeutendsten Landstadt Böhmen's, der ersten Industriestadt des gewerbefleißigsten Landes Oesterreich's,“⁴⁵³

⁴⁵¹ A. SMITH: „The 'Golden Age' and National Renewal”, in: G. HOSKING; G. SCHÖPFLIN (eds.), *Myths and Nationhood*, London 1997, s. 36-59.

⁴⁵² Bělina 77; Maur 118; Miller ...

⁴⁵³ H. HALLWICH, *Reichenberg und Umgebung: Eine Ortsgeschichte mit specieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung* (1 sv.), Reichenberg 1872, s. 3.

kteře se již v polovině 19. století modernizovalo natolik výrazně, že G. Hoffmann mohl konstatovat, že „unter den Städten des Kaiserstaates ... mag es schwerlich eine zweite geben, welche vor unsern Augen eine so durch-greifende und schnelle Wandelung erführe, wie Reichenberg...“⁴⁵⁴ Přesto oba autoři vyzdvihli období prvního rozkvětu města na konci 16. století. Doba panství šlechtického rodu Redernů představovala „der Glanzpunkt der älteren Geschichte Reichenberg's und seiner Umgebung“, která mohla být „mit Recht ein 'goldenes Zeitalter' genannt.“⁴⁵⁵ Uvozovky naznačují, že výraz „zlaté časy“ znamenal pro dějepisce především ustálenou metaforu.

Podobně jako zlaté časy sloužily i termíny rozkvětu a úpadku v první řadě jako analytické či deskriptivní kategorie, značící relativní vzestup a propad města. Chceme-li použít rozlišení, které v kontextu urbánních dějin použil Hofmann-Rehnitz, tak např. „úpadek“ znamenal jak normativně zatíženou rétorickou figuru (Niedergang), ale také analytický koncept (Schrumpfung).⁴⁵⁶ Termíny pomáhaly také strukturovat historický narativ a svým způsobem „mapovat“ čas města. Lze říci, že tvořily ustálená schémata či prvky jak žánru městských monografií, tak urbánního diskursu obecně. Do určité míry mohl příběh rozkvětu, a zvláště úpadku, působit také jako narativní prostředek, jenž vedl čtenáře k zaujetí empatie s osudy města. Typicky se ostatně setkáváme s emotivními výrazy, kterými autoři uvozovali obrazy úpadku, jako např. L. Hauser v případě Přemysle: „Z boleścią w sercu widzimy ... miasto nasze zbliżające się szybkim krokiem do upadku.“⁴⁵⁷

Obraz rozkvětu či zlatých dob představoval také vzor ideální městské společnosti. Ostatně syntetizující obsah „rozkvětu“ a „úpadku“ měl svůj ideově-výchovný podtext: morální ponaučení, jež vyplývalo z těchto obrazů pro moderní (malo)městské publikum, sdělovalo, že hospodářská prosperita měst a jejich obyvatel, resp. politická síla středních vrstev, není cílem o sobě. Kvetoucí město symbolizovalo ideální občanskou společnost s celým spektrem kulturních hodnot a morálních ctností. V některých případech autoři použili motiv rozkvětu či bývalého postavení města také ke kritice soudobého publika, ať už jim vytýkali nedostatek tradičních ctností nebo tradicionalismus, konzervativní myšlení a maloměstské chování, jež bylo typické

⁴⁵⁴ J.G. HERRMANN, *Geschichte der Stadt Reichenberg (1. Teil)*. Reichenberg 1863, s.

⁴⁵⁵ HALLWICH, *Reichenberg und Umgebung* cit., s. 71.

⁴⁵⁶ P.R. HOFFMANN-REHNITZ: „Rhetoriken des Niedergangs: Zur Wahrnehmung städtischer Schrumpfungprozesse in der Frühen Neuzeit am Beispiel Lübecks“, in: A. LAMPEN, A. OWZAR (eds.), *Schrumpfende Städte: ein Phänomen zwischen Antike und Moderne*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 145-180, zde s. 151.

⁴⁵⁷ L. HAUSER, *Monografia miasta Przemysła*, Przemysł 1883, s. 116.

zvláště pro menší města a které se stalo terčem nejen dobových svědectví, ale také literatury, například románu Michala Baluckého, jenž vykreslil tyto poměry na příkladu fiktivního, leč typického haličského městečka Pipidówki.⁴⁵⁸ Např. přeštický dějepisec V. E. Řičák ve svém textu nastavil kritické zrcadlo svým spoluobčanům, kteří sice na rozdíl od svých předků žili ve svobodné společnosti, avšak postrádali morální ctnosti. „Vzdor hnusné poddanosti“ byli podle autora přeštití měšťané šťastní a „město mělo dosti skvělé postavení v kraji.“⁴⁵⁹ Relativně lepší pozici v minulosti argumentoval také příborský dějepisec, jenž pro změnu vyčítal obyvatelům severomoravského města konzervatismus, který vedl k recentnímu poklesu města v rámci regionu.

„Fest an dem Alten hängend, hatten die Industriellen Freiberg sich die riesigen Fortschritte, die auf dem Gebiete der Technologie, Mechanik, Chemie und der Dampfkraft gemacht wurden, nicht zu Nutzen gemacht. Freiberg, welches seit jeher der Mittelpunkt der industriellen Städte Neutitschein, Mistek, Braunsberg und Wagstadt gewesen, sank in Folge dessen allmählig von seiner ehemaligen Grösse herab und wurde bald von einigen dieser Städte, insbesondere von Neutitschein überflügelt. Durch das starre Festhalten an dem kleinstädtischen Kastengeist begann der Rückschritt...“⁴⁶⁰

Případně mohl být příběh rozkvětu a úpadku zdrojem poučení. V tomto smyslu, jako historickou lekci, prezentoval příběh tachovský dějepisec J. Stocklów. V závěru své práce rekapituloval příběh západočeského města: Pod ochranou českých králů se Tachov rozvinul jako německé město, které se podílelo na ochraně zemských hranic. Obchod a řemeslo přinesly městu „eine seltene Blüte und kaum geahnten Wohlstand.“ Po husitské pohromě se město zotavilo a počátkem 17. století dosáhlo největšího rozkvětu. Pak ovšem přišla osudová chyba, účast města na stavovském povstání, která ve svém důsledku přinesla trvalý pád města:

„Nur einmal ist die Stadt von der eingeschlagenen Bahn abgewichen und in das national Lager der rebellischen Stände übergetreten. Aber schwer mußte sie diesen einen Fehltritt, das unnatürliche Bündniß büßen. Von der Höhe des Glückes herabgestürzt sank die Stadt in das tiefste Elend, aus welchem sie sich nimmermehr

⁴⁵⁸ M. BAŁUCKI, *Pan burmistrz z Pipidówki: Powieść z życia autonomicznego Galicji*, Kraków 2003.

⁴⁵⁹ V.E. ŘIČÁK, *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*, Praha 1864, s. 107.

⁴⁶⁰ J. KÄMMERLING, *Die Geschichte der Stadt Freiberg*, Mähr.-Weisskirchen 1880, s. 32.

emporzurassen vermochte. Und dieser Lehre, welche die Geschichte der Stadt gibt, möge Jeder eingedenkt sein!⁴⁶¹

Historický význam města nepochybně mohl působit jako zdroj hrdosti a pýchy, jenž kompenzoval vědomí malosti a bezvýznamnosti, či naopak stvrzoval vítězné příběhy úspěšných měst. Svou roli v pozadí zde hrála reálná soutěž i symbolická rivalita mezi jednotlivými městy, přestože na stránkách městských monografií se s otevřenou rivalitou setkáváme jen málokdy a bez vyhoceného akcentu. Záměry autorů nicméně směřovaly spíše k mobilizaci místního občanstva a k legitimizaci změny. Soudobé městské společnosti se neměly vracet zpět do zlatých časů, nýbrž usilovat o jejich „návrat“ v co možná nejbližší budoucnosti.⁴⁶²

Složitý úkol představuje také otázka, proč někteří autoři uchopili téma rozkvětu a úpadku podobně jako Tiray v dějinách Velké Bíteše, a jiní nikoliv. Teoreticky se nabízí několik možných faktorů: povaha vztahu autora k městu; zvolené účely a adresované čtenářstvo dějepisu; soudobý profil a stav města; trajektorie historického vývoje města. Ukazuje se, že monokauzální vysvětlení a jednoduché korelace neplatily. Existovala celá řada malých měst, jejichž dějepisy otázku úpadku, sestupu či malosti nijak zásadně netématizovaly. Za kontrastní příklad k Velké Bíteši mohou sloužit v tomto ohledu dějiny Kunštátu⁴⁶³, rovněž malého moravského města z obdobného regionu. Podobně jako Tiray byl také kunštátský dějepisec Jan Tenora místním rodákem a mladým člověkem. Profesionální rozdíl – Tenora byl knězem – patrně nehrála významnější roli. Podstatnější rozdíl spočíval v tom, že Tenorova práce byla prvoplánově určena pro širší publikum, neboť byla vydána – jak jsem uvedl ve třetí kapitole – u příležitosti národně koncipované oslavy krále Jiřího z Poděbrad, která se konala roku 1885 v Kunštátu. Pokud jde o profily obou měst, zdají se být ze vzdáleného, makroskopického pohledu srovnatelné. Nicméně svou roli mohly hrát zdánlivě drobné rozdíly: např. fakt, že ačkoliv byl Kunštát městem menším než Velká Bíteš, byl přesto sídlem soudního okresu. Lze také stanovit hypotézu, že úroveň hospodářského či kulturního života mohla být v Kunštátu o něco vyšší než ve Velké Bíteši, jak by se zdálo z popisů obou měst. Konečně lze usuzovat, že podobu kunštátského dějepisu ovlivnila i trajektorie místních

⁴⁶¹ J. STOCKLÖW, *Geschichte der Stadt Tachau: mit teilweiser Berücksichtigung der Herrschaft Tachau*, sv. 1, Tachau 1878, s. 233-234.

⁴⁶² Je zajímavé srovnat tyto závěry se zcela odlišnou perspektivou, které dominovala v dějepisech předcházejících epoch, jak ukázal J. MILLER: "Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?", *Český časopis historický*, r. 106, 2/2008, s. 261-287.

⁴⁶³ J. TENORA, *Dějiny městečka Kunštátu*, Brno 1885.

dějin, ve kterých – na rozdíl od Velké Bíteše či Prachatic – nedošlo k výraznému vzestupu města v minulosti, po kterém by následoval hluboký propad. Jinak řečeno, Kunštát byl vždy malým a o sobě nedůležitým městem, jehož historický význam se zakládal především na odlesku slávy „národního“ českého krále. Z celkového rozboru se zdá, že hodnotově silně akcentované téma úpadku bylo přítomné u oněch stagnujících a periferních měst, u kterých se soudobá stagnace, bezvýznamnost, malost a periferalita kombinovala s významnějším postavením v minulosti.

5.7. Závěr

Topika rozkvětu a úpadku se poměrně výrazně uplatnila jakožto konceptuální nástroj v psaní městských dějin druhé poloviny 19. století, třebaže se míra využití lišila. Motivy rozkvětu a úpadku se objevovaly ve významu obecném (kvetoucí, upadlé město) a relativním (vzestup a propad města v systému měst), a dále v individuálním (příběh města) a kolektivním či obecném (rozkvět a úpadek měst, jenž se vázal k vývoji širšího historického celku) způsobu prezentace a explanace. Vysvětlení se spatřovalo v několika kategoriích příčin, jež přesahovaly město (mocenský kontext, pohromy či jejich absence, strukturální podmínky), nebo se naopak vázaly k vnitřnímu vývoji místní společnosti města.

V některých dějepisech se projevilo téma individuálního propadu, přičemž ojediněle se tato otázka stala ústřední zápletkou celého vyprávění, jak se ukázalo v případě dějin Velké Bíteše. Tento příklad rozebral potenciálně identitotvornou funkci motivu rozkvětu a úpadku a jeho využitelnost pro občanskou výchovu místní společnosti. Problém malosti nebo relativního propadu v urbánní hierarchii se však dotýkala řada dalších dějepisů, třebaže v méně ucelené podobě. Nemuselo se nutně jednat jen o vysloveně malá města. Šlo jednak o města, která zastávala významnější pozici v minulosti ve srovnání s autorovou současností. Za druhé pak téma vyvstávalo tehdy, pokud město – alespoň dle mínění dějepisce – stagnovalo v současné době na rozdíl od rostoucích měst v regionu. Určitou kompenzací a zároveň impulzem k překonání tohoto stavu pak mohl být historický význam města, jenž autoři konstruovali a vyzdvihovali, ať již využili stáří, velikost a důležitost města jako takového, nebo jeho významově zatížené propojení s dějinami národa či vlasti.

Ukázal jsem, že koncept rozkvětu, úpadku a zlatých časů sehrával v jednotlivých případech nejrůznější sociální funkce – identifikační, kompenzační, povzbuzující, kritické, výchovně-poučné nebo mobilizační – a případně se vázal k přesahujícím, mytologizujícím obrazům úpadku či zlatého věku daného národa, vlasti a etnika. Sociální rozměr by však neměl být absolutizován. Převážně termíny sloužily jako historiografické nástroje k analýze, deskripci a prezentaci historického vývoje města.

Srovnání mezi českým, německým a polským souborem vede k několika závěrům. Motivy rozkvětu a úpadku byly univerzálním prvkem, který se běžně používal ve všech třech prostředích. Tématizaci individuálních vzestupů a propadů jednotlivých měst najdeme jak v některých dějinách měst českých a moravských, tak v případě polské Haliče. Ve všech případech se objevily dějepisy, které provazovaly městský a národní příběh vzestupu a pádu. Můžeme konstatovat, že jak polští, tak i němečtí a čeští autoři vnímali téma na pozadí obecného procesu rozvoje a úpadku měst. V čem se však polské dějepisectví lišilo, byla výrazná a explicitní tématizace úpadku měst jako kolektivního faktu, chápaného coby relativně autonomního problému v polských dějinách. V českém případě se naproti tomu téma podřídilo širším obrazům utrpení národa a vlasti, jenž zahrnoval útisk poddaných státem a vrchností (násilná rekatolizace, absolutismus, centralizace) a českého etnika (germanizace, příliv německého obyvatelstva). Otázka etnického vývoje, resp. národnostní perspektivy, zakládala určité rozdíly mezi českými a německými dějepisy v tom smyslu, že Němci lokalizovali vrcholný rozkvět měst spíše do vrcholně středověké – předhusitské – epochy, zatímco Češi spatřovali zlaté věky měst vcelku jednoznačně v období mezi Husitstvím a Třicetiletou válkou. Nicméně nejednalo se o obecně platné schéma. Lokální faktografie sehrála svou úlohu. Němečtí dějepisci poddanských měst v některých případech položili vrchol místních dějin do epochy české. Stejně tak Češi uznávali rozkvět královských měst v předhusitské době a zároveň někteří přiznávali, že kořeny postupného úpadku nastaly již v 16. století.

6. Závěr

Historické monografie měst patří k tradičnímu žánru dějepisectví. Přinejmenším v moderní epoše se psaly a vydávaly v nejrůznějších částech Evropy. Tradičně jsou pak tyto publikace spjaty, alespoň v obecném povědomí, především se „svými“ konkrétními městy. V této studii jsem se zaměřil na městské dějepisy publikované v druhé polovině 19. století, tedy v určité historické fázi, která se obecně vyznačovala vše pronikající nacionalizací společnosti a kultury. Zajímalo mě, zda a jak se právě tato okolnost, prosazování se národa jakožto dominantního rámce kolektivních identit, projevila v rovině dějepisných syntéz měst nejrůznějšího typu. Vyšel jsem z předpokladu, že dějiny měst – podobně jako dějiny národní – hrály svou úlohu ve formování identit. Chtěl jsem proto objasnit, jaký vztah se utvářel mezi lokální a národní identitou v nejrůznějších aspektech těchto knih. Otázku jsem uchopil v komparativní perspektivě, přičemž jsem se ptal, zda se vztah mezi lokálním a národním rozměrem v městských monografiích formoval obdobně v českém, německém a polském prostředí, a to v rámci českých zemí a Haliče, a do jaké míry se do tohoto vztahu promítly rozdíly dané odlišnými kontexty a vývoji jednotlivých národních společenství.

První rozdíl se ukázal již v heuristické fázi bádání, během které vyšlo najevo, že městské dějepisectví se v českých zemích, a zvláště v Čechách, těšilo velkému zájmu, jenž výrazně kontrastoval se slabým rozvojem tohoto žánru v Haliči. Podstatné však bylo teprve zjištění, že tento rozdíl nevycházel pouze z odlišného socioekonomického charakteru jednotlivých regionů, nýbrž souvisel do značné míry s významem, jenž městům a městské minulosti přisuzovali historiografické elity jednotlivých národních společenství, které se často prolínaly s elitami národními. Národní rozměr byl městským dějepisům přisouzen ve všech třech případech, avšak s charakteristickými variacemi. Čeští Němci spatřovali od počátku 60. let 19. století v městských dějinách jeden z klíčových nástrojů, jímž se nejen budoval národně afirmativní příběh německého etnika v českých zemích, ale také reinterpretovaly dějiny českých zemí – užší vlasti Němců – v německé perspektivě. Dějiny Němců byly úzce spjaty s městem. Naopak v polském případě se národní význam měst tematizoval prakticky z opačné perspektivy. Národně relevantní otázkou se ke konci 19. století stal dosavadní nezájem o městské dějiny, který se odvíjel nejen od povahy dlouhodobého vývoje polského státu, v němž města ztratila veškerou váhu, ale také od sebedefinice polského národního kolektivu, v němž města

představovala povětšinou cizorodý prvek. Teprve kritická revize polských dějin, spjatá s rekonceptualizací polského národa, vedla k intenzivnějšímu zájmu o městské dějiny jakožto nedílné složky národních dějin.

Ukázalo se tedy, že faktor národa ovlivňoval lokální městské dějepisectví již v jeho vnější rovině. Spoluurčoval míru zájmu o jejich psaní, vydávání i čtení. Kromě obecné tendence k začlenění dějin měst – a jiných míst – do velkého rámce národních dějin byl zájem o městské dějiny umocněn v kontextu českých zemí také intenzivním zápasem mezi dvěma utvářejícími se národními společnostmi. Interakce dvou národů v rámci sdíleného teritoria, k němuž se vázal také společně sdílený historický rámec, pak zásadním způsobem určovala podoby tzv. velkých národních příběhů měst. Česká a německá verze vyprávění o městech v českých zemích se lišila především v interpretaci zakládání měst – v otázce zásluh Němců o rozvoj měst –, v dataci „zlatého věku“ dějin měst, která kopírovala fáze vývoje etnické struktury městského obyvatelstva, nebo ve výkladu dlouhodobých příčin postupného zániku městské autonomie. V té položili němečtí historikové důraz na sepjetí hluboce antiněmeckého českého nacionalismu a feudálních zájmů aristokracie, odvěkého nepřítele měst, jež vystoupilo na povrch v husitských válkách a podkopalo základy měšťanské moci. Zároveň jsme však viděli, že v řadě jiných ohledů se oba pohledy blížily: např. v uznání zásadního významu měst pro rozvoj moderní společnosti či v negativním hodnocení pobělohorské likvidace městské moci i ekonomiky. Polský příběh o městech se naproti tomu tvořil jako součást debaty o povaze polských dějin. Byl to především kritický příběh o zhoubném vytěsnění měst z politického a hospodářského systému bývalého polského státu, které bylo příčinou, symptomem i důsledkem degenerace a úpadku polské společnosti. Téma úpadku měst se stalo ústředním toposem polského vyprávění. Rozdíly a odlišná východiska ve vztahu k městům byly výrazem také odlišného sociálního profilu národních kolektivů. Německý pohled vyjadřoval perspektivu sebevědomé liberální střední vrstvy, zatímco v polském případě šlo spíše o pohled inteligence převážně šlechtického původu, navíc v agrární společnosti, kde se jen pozvolna prosazovala střední vrstva spjatá s měšťanským prostředím.

Do jaké míry se národní poptávka po místních dějinách, vnímání důležitosti měst z hlediska národních dějin a specifické výklady a interpretace městské minulosti v obecném pohledu promítaly do dějepisectví jednotlivých měst? Touto otázkou jsem se zabýval v kapitolách 3 až 5, v rovině knih a historických reprezentací. Zde také vyvstala

otázka, jakou roli hrál v městském dějepisectví faktor místa, lokálně-městské perspektivy či zájmů městské společnosti.

Rozbor městských dějepisů jakožto knih se ptal zejména po účelech, adresátech a tvůrcích těchto publikací. Ukázalo se, že v obecném měřítku byla povaha městských monografií dvojaká, a to jak z hlediska rozlišení mezi rozměrem národním a lokálním, tak také s ohledem na rozdíl mezi dimenzí společenskou a odbornou. Dějepisům se typicky přisuzovaly účely odborné a společenské. Společenské účely se pak obvykle orientovaly dvojnásobným směrem. Monografie měly sloužit jednak národním zájmům: přispívat k obecným dějinám národa, podněcovat k vlastenecké lásce, vštěpovat čtenářům národní vědomí nebo konstruovat obraz města v příslušném národním profilu. Zároveň se dějiny měst angažovaly v lokální společenské agendě. Mnozí městští dějepisci chápali jejich úlohu ve výchově k lokálnímu občanství, založeném na identifikaci obyvatel se „svým“ městem, ale také na kritickém poznání jeho minulosti. Městské dějepisy se staly prestižní záležitostí, médiem, jímž se města prezentovala navenek, známkou kulturní vyspělosti místní společnosti, v některých případech však také nástrojem, jímž se místní společnosti nebo jejím elitám nastavovalo kritické zrcadlo.

Principiálně dvojitá relevance městských dějin – lokálně-městská a národně-vlastenecká – se projevovala také ve strukturovaném čtenářstvu, na které se autoři a propagátoři městských dějin běžně obraceli. Rovněž v postavách tvůrců se odrážela dvojitá rovina, ve které fenomén městských monografií existoval. Většinou se jednalo o příslušníky vlastenecké inteligence, kteří působili v regionálním prostředí, přičemž svou dějepisnou činnost pojímali jako příspěvek vlasti, popř. jako způsob národní agitace v daném místě, a zároveň jako jednu z cest, jak se zapojit do modernizace nebo zlepšování poměrů ve městě. Kromě vlasteneckého vědomí však prakticky vždy hrála svou roli také spontánní identifikace autora s daným městem. Ta stála obvykle u zrodu dějepisné aktivity konkrétního historika, jehož zájem se pak propojil s poptávkou místní společnosti nebo s podněty z širšího vlasteneckého prostředí.

Rozbor neprokázal zásadní vztah mezi povahou města na straně jedné a typem dějepisu či postavou dějepisce na straně druhé. Kdo psal dějiny daného města, v jakém stylu a pro koho, byla víceméně nahodilá záležitost. Nicméně navzdory obecnému profilu městských monografií můžeme konstatovat, že některé z těchto publikací se z hlediska svých účelů vyhranily. Především se ukázalo, že v každém jazykovém souboru existovaly dějepisy, které lze zařadit mezi jádrové texty národních diskursů. Byly to

především práce odborně vzdělaných historiků, kteří v některých případech patřili k užšímu okruhu národních elit. K takovým textům náležely např. dějiny Litoměřic, Čáslavi a Lvova, abych uvedl alespoň jeden příklad z každého souboru. Tyto texty nejenže systematicky a důsledně reprodukovaly národní koncepcie dějin, nýbrž se samy podílely na artikulování národních příběhů měst. Prostá dichotomie velkého národního dějepisectví a malých místních dějin se ukazuje pro zkoumanou oblast v 19. století jako neudržitelná. Polští, čeští i němečtí protagonisté městských dějin nicméně věděli, že hovoří o vedlejší poli dějepisného zájmu, a zapojili se proto z různých důvodů do argumentace ve prospěch široce chápaných kulturních dějin – ke kterým řadili městské dějiny – jakožto nezbytného, ne-li důležitějšího, protějšku k dějinám politických.

Jaký vztah se utvářel mezi lokální a národním historickým rámcem v rovině historických reprezentací, či jinak řečeno, do jaké míry se promítala národní historická schémata do způsobů, jimiž se zobrazovala a vykládala městská minulost, se stalo předmětem zkoumání v kapitole 4. a 5. Podrobný rozbor periodizací ukázal širokou škálu způsobů, jimiž historikové členili dějiny svých měst. Jen velmi obtížně lze klasifikovat dějiny podle tohoto kritéria. Běžně se používaly jak obecné mezníky a periody z dějin velkých celků – národa, vlasti, země – tak také mezníky z řádu lokálně specifického vývoje daného města. Prostý rámec obecných dějin nebyl zdaleka jedinou možností. Nicméně podrobnější analýza ukázala, že řada „lokálních“ mezníků ve skutečnosti odkazovala k dějinám národním. Periodizace podle fází autonomie měst, typická pro některé německé a české dějepisy, nebo podle fází jejich rozkvětu a úpadku, což byla dominantní varianta u polských monografií, představovala zprostředkující variantu mezi městskou perspektivou a obecnými dějinami, přičemž se v německém případě vázala k velkému liberálně-německému příběhu o boji měšťanstva za svobodu, zatímco v polském případě se vázala k příběhu o úpadku měst i státu. Srovnání polských dějepisů s jejich českými a německými protějšky každopádně ukázalo, že obecné rámce se promítaly do periodizací ve všech souborech. Užší srovnání německých a českých dějepisů prokázalo shodu na zásadních zlomech, přičemž se lišilo spíše hodnocení některých z nich. Ukázal jsem, že někteří dějepisci především z řad odborně vzdělaných historiků použili periodizace jako relativně promyšlené nástroje, jimiž konceptualizovali dějiny města způsobem, jenž propojoval nejrůznější roviny městského vývoje, lokální i obecné rámce, resp. různé příběhy.

Analýza dějepisů prizmatem motivu „rozkvětu“ a „úpadku“ potvrdila, že tento topos patřil k běžně užívaným výrazovým prostředkům městského dějepisectví. Každé

město mělo svůj jedinečný „osud“, zároveň však mohlo reprezentovat širší celek, být indikátorem jeho vývoje, resp. se vázat s jeho osudy. Proto mě zajímalo, jak se právě v tématu „rozkvětu“ a „úpadku“ projevilo hledisko lokální nebo národní. Na rozdíl od periodizací, které vypovídaly především o rámcích, se v tomto případě navíc jednalo o soubor dílčích témat a motivů, u kterých se dala předpokládat přímá identitní funkce. Ta se také potvrdila v podrobnějším rozboru některých dějepisů, které jsem uchopil v perspektivě příběhu o rozkvětu a úpadku, konstrukce historického významu, poklesu bývalé slávy nebo konceptu tzv. „zlatého věku“. Některé dějiny výrazněji tematizovaly svůj rozkvět či úpadek, přičemž se mohlo jednat o města malá, neúspěšná a periferní (Velká Bíteš, Prachatice, Tachov), ale také o města s vítězným příběhem (Liberec, Stanislavov). Motivy rozkvětu a úpadku nabývaly různých funkcí: mohly poučovat, povzbuzovat, kritizovat, vzbuzovat empatii či vytvářet příklady. Většinou však sloužily jako ustálené konceptuální nástroje, kterými se popisovala křivka městského vývoje. Rozbor ukázal, že rozkvět a úpadek v sobě sémanticky zahrnoval jak obecný stav města tak jeho relativní postavení v hierarchii měst. Národní rámec se ve studované tématice projevil v řadě ohledů. Často se vzestupy a pády měst a národů či vlastní narativně propojovaly např. v metafoře „sdílených osudů.“ Obecně se úpadky jednotlivých měst zobrazovaly v rámci kolektivního faktu a v širším rámci úpadku vlasti. Také kauzálně se úpadek měst v některých případech vysvětloval ve spojitosti s vývojem národa. Do obrazu „zlatých dob“ měst se promítaly idealizované časy rozkvětu národa. V neposlední řadě se národní rámec výrazně prosadil i v konstrukci historického významu města, která spočívala v patřičném vyzdvižení historického pouta mezi národem a městem.

Můžeme tedy celkově shrnout. Všechny čtyři kapitoly ukázaly, že nacionalizace se zásadním způsobem projevila ve sféře lokálního městského dějepisectví. Byla důležitým podnětem v pozadí lokálně-historického psaní. Zčásti určovala účely a také adresáty městských dějepisů. Ovlivňovala interpretační schémata městských dějin. Prosadila se v samotném vyprávění, v němž se objevovaly národně významné historické motivy, a také v rovině reflexe a hodnocení městských dějin. Městské lokální dějepisectví se jednoznačně stalo součástí národních diskursů, přestože to neznamenalo, že by se této perspektivě podřizovali dějepisci ve stejné míře a stejným způsobem.

Zároveň se ukázalo, že městské monografie byly silně spjaty s městy, o kterých pojednávaly. Těšily se zájmu místního obyvatelstva a sloužily společenským účelům spojeným s městem. Jejich vyprávění vyjadřovalo optiku městské společnosti a hledisko

zájmu města. Městské dějepisy byly nedílnou součástí diskursu daného města, ale také městského diskursu obecně. „Mít své dějiny“ bylo pro města v 19. století takřka povinností, a trůfám si tvrdit, že obecně měly tyto publikace větší význam pro svá města než v dobách následujících.

Přesto se, myslím, dostatečně zřetelně ukázalo, že městské dějepisy nevyvěřaly bezesbytku z místní společnosti. Jednalo se o texty na určité hranici mezi městskou společností a širším světem. Pozice autora byla ambivalentní. Dějepisec stál uvnitř i vně městské společnosti, přičemž tuto perspektiva pramenila především z jeho vzdělání a všeobecně širšího rozhledu. Z této pozice se také odvíjela základní funkce městských dějepisů na nejobecnější rovině. Na základě poznatků načerpaných v této práci jsem došel k závěru, že jejich klíčovou funkcí byla funkce transformativní. Dějepisy chtěly především modernizovat místní společnost, otevírat její horizonty ke změně, ať již se jednalo o otevřenost vůči modernizaci města, národní identitě, občanské společnosti nebo i novým hospodářským vztahům. Lokální identita, která měla být výsledkem četby, byla identitou určitého typu. Byla zaměřena k zájmu města jako celku, v principu se otevírala všem příznivcům o jeho dobro, otevřená však byla také směrem k větším – národním – kolektivům. Národ, respektive vlast, nepředstavovaly „druhého“.

Tato práce pochopitelně ani zdaleka nevyčerpala veškeré možnosti, které nabízí studium městských dějepisů jakožto sociálních dokumentů. Další směry bádání mohou jít do mnoha stran. Bezesporu by bylo cenné, ověřit některé obecnější závěry v mikro-úrovni jednotlivých měst; zasadit dějepisy do svých bezprostředních kontextů. Na druhé straně je ovšem lákavé, pokusit se o rozsáhlejší komparaci. Máme-li zůstat u národně-jazykových sfér, kterými jsem se zabýval v této práci, nabízí se přinejmenším otázka, do jaké míry bylo německé městské dějepisectví v Českých zemích regionálně specifické, či zda naopak vyjadřovalo obecný německý vzor. Bylo by proto potřebné pokusit se o srovnání s německým vzorkem z jádrových německých zemí, ale také s německým dějepisectvím v jiných regionech, kde německé etnikum představovalo dílčí složku obyvatelstva, jako např. v Pobaltí. Neméně zajímavá by byla otázka po polském dějepisectví v jiných záborech.

Prameny a literatura

Archivní prameny

Moravský zemský archiv Brno

Fond Brandl Vincenc

SOkA Kolín

Fond Josef Vávra

SOkA Třebíč

Fond Kubeš Adolf

SOkA Žďár nad Sázavou

Fond Jan Tiray

Zemský Archiv Opava

Fond Prasek Vincenc

Historické monografie měst (1860-1900)

a) Halič: polské monografie

BARĄCZ Sadok, *Pamiętki Buczackie*, Lwów 1882.

BARĄCZ Sadok, *Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865.

BAKOWSKI Klemens, *Historya Krakowa w zarysie*, Kraków 1898.

BUDZYNOWSKI *Kronika miasta Sambora*, Sambor 1891.

HAUSER Leopold, *Monografia miasta Przemyśla*, Przemyśl 1883.

K. z T., *Historya Radomyśla nad Sanem*, Kraków 1871.

KUTRZEBA J.W., *Myślenice: notatki do historyi miasta*, Kraków 1900.

(MICHNA) Wojciech z Zaleszan, *Przemyśl i jego okolice*, Nowy Sącz 1872.

- NAŁĘCZ-Mysłowski Maryan, *Dzieje miasta Brzostku*, Jasło 1871.
- PAPÉE Fryderyk, *Historia miasta Lwowa w zarysie*, Lwów 1894.
- PAPÉE Fryderyk, *Skole i Tucholszczyzna: monografia historyczna*, Lwów 1891.
- PAPÉE Fryderyk, *Zabytki przeszłości miasta Belza*, Lwów 1884.
- SCHNÜR-PEPŁOWSKI Stanisław, *Janów pod Lwowem*, Lwów 1897.
- SYGAŃSKI Jan, *Nowy Sącz: Jego dzieje i pamiątki dziejowe*, Nowy Sącz 1892.
- SZARŁOWSKI Aloizy, *Rys historyczny miasta Stanisławowa*, Stanisławów 1887.
- SZARŁOWSKI Aloizy, *Stanisławow i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887.
- UDZIELA Maryan, *Janów pod względem historycznym i jako latowisko przyszłości*, Lwów 1896.
- UDZIELA Seweryn, *Wspomnienia z przeszłości Ropczyc*, Tarnów 1888.
- WAJGL Leopold, *Rys miasta Kołomyi*, Kołomyja 1877.
- WĄSOWICZ-DUNIN, *Rohatyn: Miasto Królewskie*, Kraków 1869.
- ZAREWICZ Ludwik, *Dobczyce: Monografia historyczna*, Kraków 1878.

b) Království české: německé monografie

- BENDA Adolf, *Geschichte des Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, Gablonz a. d. Neisse 1877.
- CORI Johann Nep., *Geschichte der königl. Stadt Brüx bis zum Jahre 1788*, Brüx 1889.
- FEISTNER Wilhelm, *Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547: Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Reichenberg 1883.
- HALLWICH Hermann, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868.
- HALLWICH Hermann, *Reichenberg und Umgebung: Eine Ortsgeschichte mit specieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung* (2 sv.), Reichenberg 1872-1874.
- HALLWICH Hermann, *Zur Geschichte der Stadt Böhmisches-Leipa*, Prag 1870.
- HERRMANN Josef Gottfried, *Geschichte der Stadt Reichenberg (1. Teil)*. Reichenberg 1863.

HUTTER Theodor, *Die Stadt Bilin und ihre Geschichte von den ältesten Zeit bis auf unsere Tage*, Bilin 1891.

KÄS Ludwig, *Die Stadt Tetschen: Eine gedrängte historische und statistische Skizze über die Entwicklung der Stadt Tetschen und deren Verwaltung*, Tetschen a. Elbe 1888.

LAHMER Robert, *Geschichte der Stadt Rumburg*, Rumburg 1884.

LIPPERT Julius, *Geschichte der königlichen Leibgedingstadt Trautenau*, Prag 1863.

LIPPERT Julius, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871.

MESSNER Josef, *Prachatitz: Ein Städtebild* (2. vyd.), Pilsen 1899.

PRÖKL Vinzenz, *Eger und das Egerland* (2. dopl. Vyd.), Falkenau a.d. Eger 1877.

PRÖKL Vinzenz, *Geschichte der Stadt Elbogen*, Elbogen 1881.

PELLETER Michael, *Denkwürdigkeiten der Stadt Falkenau an der Eger und ihrer nächsten Umgebung*. (Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschböhmen) (2 sv.), Falkenau 1876, Tachau 1882.

SCHILLER Karl, *Böhm. Aicha: Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt und ihrer Umgebung*, Böhmisches Aicha 1898.

SCHMIDL Carl G. - Luft Michael, *Geschichte der Stadt Weipert*, Komotau 1890.

SCHÖFT Wilhelm, *Die Stadt Kladrau von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart*, Mies 1891.

STOCKLÖW Joseph, *Geschichte der Stadt Tachau: mit teilweiser Berücksichtigung der Herrschaft Tachau* (2 sv.), Tachau 1878.

TIPPMAN Michael, *Geschichte der Stadt Duppau in Böhmen*, Duppau 1895.

WALTER Josef, *Geschichte der Burg und Stadt Winterberg mit besonderen Rücksicht auf die jeweilige Lage des Deutschthums in Winterberg*, Winterberg 1887.

WINTERA Laurentius, *Gechichtsbild der Stadt Braunau und des gleichnamigen deutschen Schulbezirkes*, Braunau 1894.

c) *Království české: české monografie*

AMBROŽ Engelbert, BLECHA Dominik, *Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu*, Německý Brod 1892.

ČERVENKA Karel, *Památky města Mšena*, Praha 1878.

ČIHÁK Leopold, *Paměti král. horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, Jílové 1898.

HRAŠE Jan Karel, *Dějiny Náchoda* (1. díl), Náchod 1895.

JANDA Antonín, *Dějiny města Budyně nad Ohří*, Roudnice 1892.

JIREČEK Hermenegild, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884.

KADLČÍK František Břetislav, *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*, Praha 1886.

KNAPP Antonín, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887.

LEVÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896.

PRÁŠEK Justin Václav, *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště*, Turnov 1879.

ŘIČÁK Václav Emanuel, *Dějepis města Přeštic a jeho okolí*, Praha 1864.

SEDLÁČEK August, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874.

SEDLÁČEK August, *Rychnov nad Kněžnou: pokus dějepisný*, Praha 1871.

SLAVÍK František Augustin, *Dějiny města Vlašimě a jeho statku*, Vlašim 1994 (reprint vydání z roku 1889).

SLÁDEČEK Antonín, *Paměti města Dobrovice a jeho okolí*, Praha 1900.

ŠOFFERLE Vincenc, *P. Frant. Jos. Slámy Obraz minulosti starožitného města Prachatic*, Praha 1891.

ŠTVRTNÍK Adolf, *Paměti královského a horního města Č. Budějovic*, České Budějovice 1891.

TEPLÝ František, *Paměti starožitného města Miličína a jeho okolí*, Praha 1899.

TOMEK Wáclaw Wladiwoj, *Příběhy kláštera a města Police nad Medhují*, Praha 1881.

VÁVRA Josef, *Dějiny královského města Kolína nad Labem* (2 sv.), Kolín 1888.

VÁVRA Josef, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899.

VACEK František, *Paměti královského města Velvar*, Praha 1884.

VÍTÁK Antonín Konstantin, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867.

WUNŠ Rudolf, *Dějiny svob. král. města Loun od počátku až do dob nejnovějších*, Praha 1868.

d) Morava: německé monografie

ČUDAN Leopold, *Chronik der Stadt Lundenburg in Verbindung mit darauf in Beziehung stehenden historischen Ereignissen unseres Heimatlandes*, Lundenburg 1887.

DEUTSCH George, *Geschichte der Städte Zwittau und Brüschau*, Mährisch-Schönberg 1883(?)

HERBST Franz, *Kurzgefasste Geschichte der Stadt Znaim*, Znaim 1899.

KÄMMERLING Josef, *Die Geschichte der Stadt Freiberg*, Mähr.-Weisskirchen 1880.

KUX Johann, *Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*, Brünn 1900.

LICK Carl, *Kurze Geschichte der Stadt Zwittau*, Zwittau 1894.

MÜLLER Willibald, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Wien - Olmütz 1882.

SCHÜLLER Thomas, *Geschichte der Stadt Auspitz*, Auspitz 1890.

SPEGELE Moriz, *Chronik der Stadt Nikolsburg* (2. vyd.), Nikolsburg 1880.

STIEF Wilhelm, *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren von ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart*, Sternberg 1894.

TRAUTENBERGER Gustav, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn* (5 sv.), Brünn 1891-1895.

UMLAUFF Karl, *Chronik der Stadt Schönberg in Mähren*, Prossnitz 1876.

e) Morava: české monografie

BERINGER, JANOUŠEK, Telč

(DOMLUVIL Eduard), *Paměti města Val. Meziříčí a městečka Krasna*, Brno 1877.

KUBEŠ Adolf, *Dějepis města Třebíče*, Třebíč 1874.

PINKAVA F., *Brušperk a jeho okolí*, Olomouc 1869.

PRASEK Vincenc, *Paměti městečka Napajedel*, Velké Meziříčí 1882.

SCHOLZ Libor, *Památky města Hranic*, Hranice 1864.

ŠEMBERA Alois Vojtěch, *Paměti a znamenitosti města Olomouce*, Vídeň 1861.

TENORA Jan, *Dějiny městečka Kunštátu*, Brno 1885.

TIRAY Jan, *Dějiny města Velké Bytče (2 sv.)*, Velké Meziříčí 1882 – 1888.

UGWITZ Antonín, *Příběhy města Moravského Krumlova a sousední vesnice Rokytné*, Brno 1883.

VITÁSEK Jindřich Erazim, *Dějiny a místopis královského města Uherského Hradiště*, Uherské Hradiště 1879.

VRBAS Jakub, *Dějiny městečka Ždánic*, Ždánice 1898.

Další prameny

BAŁUCKI Michał, *Pan burmistrz z Pipidówki: Powieść z życia autonomicznego Galicji*, Kraków 2003.

BLÁHA Inocenc A., *Město: sociologická studie*, Praha 1914.

BOBRZYŃSKI Michał, *Dzieje Polski w zarysie (dle 2 wydání z r. 1880)*, Warszawa 1977.

BOBRZYŃSKI Michał, *O podziale historyi polskiej na okresy*, Warszawa 1880.

ČERMÁK Kliment, *Dějiny Záložny Čáslavské*, Čáslav 1895.

ČERMÁK Kliment, *O musejích městských a okresních*, Čáslav 1886.

D'ELVERT Christian, *Beiträge zur Geschichte der königl. Städte Mährens, insbesondere der k. Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1860.

D'ELVERT Christian, *Zur Geschichte des Deutschthums in Oesterreich-Ungarn, mit besonderer Rücksicht auf die slavisch-ungarischen Länder*, Brünn 1884.

D'ELVERT Christian: „Zur Geschichte des Gemeindewesens in Mähren und Oester.-Schlesien”, *Notizenblatt*, 1865, n. 6. s. 41-46, 94-98,

Denkschrift über die zweckmässigste Art und Weise der Einrichtung und Ausgestaltung der Museen deutschböhmischen Städte und ihnen verwandter Anstalten, Prag 1899.

Die Chronik der Stadt Elbogen (1471-1504), ed. Ludwig Schlesinger, Prag 1879.

Festschrift zur Erinnerung an die Feier des 10. Gründungstages im Jahre 1871, Prag 1871

JANETSCHEK Clemens, *Theilweise Besprechung der Chronik der Landeshauptstadt Brünn von Dr. G. Trautenberger*, Olmütz 1895.

KUCHARSKI Władysław, *Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów: Monografia historyczna*, Lwów 1906.

LELEWEL Joachim, *Dzieje Polski*, Warszawa 1829.

LENIEK Jan; HERZIG Franciszek; LEŚNIAK Franciszek, *Dzieje miasta Tarnowa*, Tarnów 1911.

LISKE Ksawery: „W jaki sposób dałby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji?”

LIPPERT Julius: „Von ihm selbst”, in *Deutsche Arbeit* 5, 1905/06, s. 25-34.

MERUNOWICZ Teofil, *Rozwój miasta Lwowa*, Lwów 1877.

Ottův Slovník Naučný...

PALACKÝ František, *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě*, Díl V., část II., Praha 1867.

PALACKÝ František, *Radhost. Sbíрка spisůw drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky, Díl prwní, Spisy z oboru řeči a literatury české a krásovědy*, Praha 1871.

Památník slavnosti pětistyletého potvrzení městských práv města Velké Byteše ve dnech 14., 15. a 16. srpna 1908, Třebíč 1908.

Pamiętnik III. zjazdu historyków polskich w Krakowie, Kraków 1900.

PAPÉE Fryderyk: „Przełom w stosunkach miejskich za Kazimierza Jagiellończyka”, *Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej”* 1883, r. 11, n. 6., s. 481-493.

PECKOWSKI Jan, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII. wieku*, Rzeszów 1913.

PRASEK Vincenc: „Úvaha o moravských místopisech”, *Komenský* 1882 (r. X), s. 10-12, 45-46, 109-111, 236-237, 286-288, 348-349, 701-703, 719-720.

PRASEK Vincenc, *Vědecká kořisť z retrospektivné výstavy Napajedelské*, Brno 1904.

Profesora Augusta Sedláčka listy důvěrné (milostná korespondence slavného historika s Karolinou Rajskou původem z kolodějského mlýna), (ed. Vlastimil Kolda, předmluva Josef Blüml), Mladá Vožice 1998.

Slovník naučný (RIEGER František L., MALÝ Jakub edd.) Praha 1860-1874, 11 sv.

S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna z ilustracjami i mapami, Tom X, Warszawa 1901 (1898-1904).

SEDLÁČEK August: „O monografiích místních, jejich spisování a významu”, in *Čechoslovan* 1872, s. 83-86.

SCHLESINGER Ludwig: *Geschichte Böhmens*, (2. vydání), Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, Prag 1870 (1. vydání 1868).

SYGAŃSKI Jan, *Historya Nowego Sącza od wstąpienia dynastji Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, Lwów 1901.

SZUJSKI Józef: „Kraków aż do początków XVgo wieku: wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta”, in *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od roku 1300 do roku 1400* (Pomniki dziejowe wieków średnich do objaśnienia rzeczy polskich służące, sv. IV), ed. Piekosiński, Franciszek; Szujski, Józef, Wydawnictwo komisji historycznej Akademii umiejętności w Krakowie, Kraków 1878, s. IX-LXXXIII.

ŠUJAN František J.: „Přehled historiografie Čech, Moravy a Slezska v letech 1871-1881”, in *Sborník historický, vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze*, J. Otto, Praha 1883, s. 130-156.

TIEFTRUNK Karel, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. L. 1547* (Novočeská bibliothéka č. XIX), Praha 1871.

TIRAY Jan, *Řeč slavnostní již dne 15. srpna 1908 o slavnosti pětistyletého trvání městských práv města Velké Bíteše proslovil Jan Tiray*, Třebíč 1908.

TIRAY Jan, *Vyučování zeměpisu na škole obecné: methodika předmětu toho a výklady článků zeměpisných v I. – V. čítankách od Šťastného, Lepáře a Sokola obsažených*, Brno 1889.

Třetí zpráva muzejního spolku v Telči: za léta 1901 až 1918, Telč 1919.

TOMEK Václav Vladivoj, *Paměti z mého života* (2 sv.), Praha 1904-1905.

VYMAZAL František (ed.), *Obrazy z dějin českých a rakouských*, Brno 1881.

WERUNSKY Emil: „Die culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen“, *Mittheilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 20, 1882, s. 61-77.

Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, Serya I, Tom XLV-XLVI, Warszawa 1911,

WINTER Zikmund, *Zlatá doba měst českých*, Otto, Praha 1913.

ZAVADIL Ladislav, TIRAY Jan, *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl IV. místopisu, Jihlavský kraj. Čís. 3, Bítešský okres*, Brno 1900.

ZOUBEK František Jan, *O zakládání měst v Čechách v třináctém století*, Beseda učitelská, Praha 1878.

ZÍBRT Čeněk, *Kulturní historie: její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*, Praha 1892.

ZYCHA Adolf, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Prag 1914.

Periodika

Biblioteka Warszawska (1864, 1865, 1883, 1888)

Bohemia (1885)

Budivoj (1886)

Časopis Matice Moravské (1881, 1882, 1892)

Časopis Musea Království českého (1878, 1884, 1888)

Gazeta Lwowska (1887)

Gazeta Sanocka (1896)

Kraj (1892, 1894)
Kwartalnik Historyczny (1893)
Leitmeritzer Zeitung (1871)
Literární Listy (1889)
Mittheilungen der Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen (1872)
Moravská Orlice (1864, 1885, 1887, 1889, 1890)
Muzeum (1894)
Národní Listy (1864, 1874, 1878, 1885, 1889, 1890)
Našinec (1882)
Obzor (1879)
Ohlas od Nežárky (1876)
Opavský Týdenník (1887, 1889)
Památky archeologické a místopisné (1864)
Plzeňské Noviny (1866)
Pogoń (1888)
Posel z Prahy (1874)
Przegląd Powszechny (1887)
Przewodnik Naukowy a Literacki
Zeitschrift für die Geschichte Mährens und Schlesiens (1897, 1898)

Pomůcky

FINKEL Ludwik, *Bibliografia historii polskiej*, 3 sv.,: Komisyja Historyczna Akademii Umiejętności w Krakowie, Lwów-Kraków 1891, 1895, 1906, *Dodatek (obejmujący druki po koniec r. 1900)*, Kraków 1906.

Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder, 3 Bände (1. Band A-H. hrsg. Heribert Sturm; R. Oldenbourg Verlag München – Wien 1979

2. Band I-M,, München 1984, 3. Band dosud jen N-Ri, hrgb. F. Seibt, H. Lemberg, Hel. Slapnicka, poslední 1991)

KUBÍČEK Jaromír, *Bibliografie k dějinám měst České republiky*, Brno 1997.

MAGOCSI Paul Robert, *Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide*, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1983.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Praha 1888-1909, 28 sv.

Polski słownik biograficzny, Kraków 1935-1999.

RŮŽKOVÁ Jiřina a kol., *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*, Praha 2006.

Wielka Encyklopedia powszechna PWN, Warszawa 1968.

Sekundární literatura

ANDERSON Benedict, *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.

APPLEGATE Celia, *A Nation of Provincials: The German Idea of Heimat*, Berkeley - Los Angeles - Oxford 1990.

BARTEČEK Ivo (ed.), *Historiografie Moravy a Slezska*, sv. I. a II., Olomouc, Katedra historie FF UP 2001 a 2006.

BARYCZ Henryk: „Z kulturalnego almanachu Nowego Sącza”, in: *Rocznik Sądecki* 5/1962, s. 29-149.

BEIERSDORF Zbigniew; Laskowski, Andrzej (eds.), *Rozwój przestrzeni miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*. (Materiały z sesji Jasło 13-14 kwietnia 1999), Jasło 2001.

BĚLINA Pavel, *Česká města v 18. století a osvícenské reformy* (Studie ČSAV), Praha 1985.

BENKE Carsten : „Schrumpfung im Zeitalter der Wachstums: Städtische Niedergangs- und Stagnationsprozesse während der Urbanisierung und Industrialisierung im 19. Jahrhundert“, in: LAMPEN Angelika; OWZAR Armin (eds.), *Schrumpfende Städte: ein Phänomen zwischen Antike und Moderne*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 181-202.

BERGER Stephan, ERIKSONAS Linas, MYCOCK A. (eds.): *Narrating the Nation: Representations in History, Media and the Arts* (Making Sense of History, vol. 11), New York – Oxford 2008.

BERKHOFER Robert F, Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) – London 1997.

BLUM Alan, *The Imaginative Structure of the City*, Montreal and Kingston - London - Ithaca 2003.

BRONSKI Krzysztof, *Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003.

BRUBAKER Rogers, *Ethnicity without Groups*, Cambridge (Mass.) 2004.

BRUBAKER Rogers; COOPER Frederick: „Beyond Identity”, *Theory and Society* 29, 2000, s. 1-47.

CLEMENS Gabrielle B., *Sanctus Amor patriae: eine vergleichende Studie zu deutschen und italienischen Geschichtsvereinen im 19. Jahrhundert*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2004.

CONFINO Alon, *Germany as a Culture of Remembrance: Promises and Limits of Writing History*, Chapel Hill 2006.

CORNWALL Mark: „The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880-1940”, *The English Historical Review*, Vol. 109, No. 433 (Sep., 1994), s. 914-951.

CULLER Jonathan, *Studie k teorii fikce*, Brno – Praha 2005.

ČERNIKOVSKÝ Petr: „Hrašeho Dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví”, in *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 183-201.

DEVITT Amy, *Writing Genres: Rhetorical Philosophy and Theory*, Southern Illinois University 2004.

Dopisy Vincence Praska Augustinu Weltzlovi 1877-1896. (vyd. Kravar Zdeněk), Zemský archiv v Opavě, Opava 2002.

DYBIEC Julian, *Nie tylko szabłą: nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795-1918.* Księgarnia Akademicka, Kraków 2004.

EIDSON John: „Which Past for Whom? Local Memory in a German Community during the Era of Nation Building”, *Ethos*, Vol. 28, No. 4, History and Subjectivity (Dec., 2000), s. 575-607.

EPSTEIN S.R. (ed.), *Town and Country in Europe, 1300-1800*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

FASORA Lukáš; HANUŠ Jiří; MALÍŘ Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, Brno 2006.

FENCL Pavel, MAGER Jan Antonín, JURČO Antonín, *Prachatice: obrazy z paměti města*, Prachatice 2012.

FENCZAK August, *Leopold Hauser*, Przemysł 1983.

FIKEJZ Radoslav, VELEŠÍK Vladimír, *Kronika města Svitavy*, Svitavy 2006.

FINKELSTEIN David; McCLEERY Alistair, *An Introduction to Book History*, Routledge 2005.

FINNEGAN Ruth, *Tales of the City: A Study of Narrative and Urban Life*, Cambridge University Press 1998.

FRIESE Heidrun (ed.), *Identities: Time, Difference, and Boundaries*, Berghahn Books, New York – Oxford 2002.

GAŚOWSKI Tomasz: „Urbanizacja Galicji w dobie autonomicznej”, *Studia Historyczne*, R. XXVIII, 1985, Z. 2, s. 223-243.

GENETTE Gérard, *Paratexts: Thresholds of interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press 1997.

GLEASON Philip, „Identifying Identity: A Semantic History”, *The Journal of American History*, Vol. 69, No. 4. (Mar., 1983), s. 910-931.

GERSON Stéphane, *The Pride of Place: Local Memories and Political Culture in Nineteenth-Century France*, Cornell University Press 2003.

GLASSL H.: „Mährisches Landesbewusstsein am Beispiel eines historischen Vereines“, in: *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmisches Ländern*, München 1986, s. 61-70.

GRABSKI Andrzej F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.

GRÄF Holger, KELLER K. (eds.), *Städtelandschaft – Réseau Urbain – Urban Network: Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Köln 2004.

CHAREWICZOWA Łucja: „Stan badań nad dziejami miast polskich”, in *Przegląd Historyczny*, sv. 27, 1928, s. 139-152.

HACKMANN Jörg; LÜBKE Christian: „Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtswissenschaft”, in: J.M. PISKORSKI (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 179-217.

HALECKI Oskar: „Problems of Polish Historiography”, *Slavonic and East European Review. American Series*, Vol. 2, No. 1. (Mar., 1943), pp. 223-239.

HAMPEL Józef (ed.), *Regionalizm – tradycje – wyzwania – perspektywy: Materiały z pierwszego sejmiku Małopolskich Stowaryszeń Regionalnych. (Kraków, 1. grudzień 2006 r.)*, Kraków 2006.

HARNEIT-SIEVERS Axel (ed.), *A Place in the World: New Local Historiographies from Africa and South-Asia*, Brill, Leiden 2002.

HAUPT Heinz-Gerhard; KOCKA Jürgen (eds.): *Geschichte und Vergleich: Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Campus Verlag, Frankfurt-New York 1996.

HERČÍK Karel, *Dobrovice: 450 let městem 1558-2008*, Dobrovice 2008.

Historiografia Krakowa i jej twórcy, (Kraków w dziejach narodu, Nr. 25.), Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2005.

HOFF Jadwiga, *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.

HOFF Jadwiga: „Wygląd małych miast galicyjskich w XIX i na początku XX wieku”, in: BEIERSDORF; LASKOWSKI (eds.), *Rozwój przestrzeni miast galicyjskich* cit., s. 97-108.

HOFF Jadwiga: „Życie społeczne w małych miastach Galicji Zachodniej w dobie autonomii”, in: Chłopecki, Jerzy; Madurowicz-Urbańska, Helena (eds.), *Galicja i jej dziedzictwo*, Tom 2: Społeczeństwo i gospodarka, Rzeszów 1995.

HOFFMANN-REHNITZ Philip R.: „Rhetoriken des Niedergangs: Zur Wahrnehmung städtischer Schrumpfungprozesse in der Frühen Neuzeit am Beispiel Lübecks”, in: LAMPEN Angelika; OWZAR Armin (eds.), *Schrumpfende Städte: ein Phänomen zwischen Antike und Moderne*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 145-180.

HOGG Michael A; TERRY Deborah J.; WHITE Katherine M.: „A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory”, *Social Psychology Quarterly*, Vol . 58, No. 4 (Dec., 1995), s. 255-269.

Listy Augustyna Weltzla do Vincenca Praska 1875-1897, Urząd miasta Raciborza, Racibórz 1999.

HOLÁT Pavel, *František Teplý: archivář a kněz*, České Budějovice 2003.

HORSKÁ Pavla, MAUR Eduard, MUSIL Jiří, *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*, Paseka, Praha – Litomyšl 2002.

HOUFEK Václav: „Regionální dějepisectví a nacionalizace společnosti do roku 1918 na příkladu Ústecka”, in: KAISEROVÁ Kristina, RAK Jiří (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*, UJPEP, Ústí nad Labem 2008, s. 64-104

HROCH Miroslav, *Evropská národní hnutí v 19 století: Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986.

HROCH Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.

CHARTIER, Roger, *Forms and Meanings: Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1995.

IRA Jaroslav, *Lokální a národní identita v dějepisectví českých měst poslední třetiny 19. století*, rkp. dipl. práce, FF UK 2005.

IRA Jaroslav, „Creating Local and Broader Identities: Historical Monographs on Bohemian, Moravian, and Galician Towns, 1860-1900”, in: KLUSÁKOVÁ Luďa, TEULIÈRE Laure (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa: Edizioni Plus 2008, s. 251-266.

- JANSEN Harry, *The Construction of an Urban Past: Narrative and System in Urban History*, Berg Publishers 2001.
- JEDLICKI Jerzy, *A Suburb of Europe: Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*, CEU Press, Budapest 1999.
- JENKINS Richard, *Social Identity*, London – New York: Routledge 2008.
- JIČÍNSKÁ Lenka: „Jak se ve Velké Bíteši slavilo před sto lety“, in: *Velká Bíteš: Almanach k 600. výročí udělení městských práv*, (eds. Josef HÁJEK, Martin ŠTINGL), Velká Bíteš 2008, s. 26-40.
- KAELBLE Hartmut, *Der Historische Vergleich: Eine Einführung zum 19. und 10. Jahrhundert*, Frankfurt – New York 1999.
- KLUSÁKOVÁ Luďa: „Between Urban and Rural Culture: Public Use of History and Cultural Heritage in Building Collective Identities“, in: KLUSÁKOVÁ Luďa; TEULIÈRES Laure (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa 2008, s. 299-322.
- KLUSÁKOVÁ Luďa, *Evropská města na prahu kapitalismu*. Universita Karlova, Praha 1986.
- KLUSÁKOVÁ Luďa, TEULIÈRES Laure (eds.), *Frontiers and Identities: Cities in regions and nations*, Pisa: Edizioni Plus 2008.
- J. KOCKA: „The Middle Classes in Europe“, *The Journal of Modern History*, Vol. 67., No. 4 (Dec., 1995), s. 783-806.
- KOLÁŘ Pavel, *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa: Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900*, Band I, Akademische Verlagsanstalt, Berlin 2008.
- KOŁODZIEJCZYK Ryszard, *Burżuazja polska w XIX i XX wieku*, PIW, Warszawa 1979.
- KOŁODZIEJCZYK Ryszard (ed), *Miasteczka polskie w XIX-XX wieku: z dziejów formowania się społeczności*. Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 1992.
- KOŘALKA Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996

KOSELLECK Reinhard, SCHREINER Klaus (eds.), *Bürgerschaft: Rezeption und Innovation der Begrifflichkeit vom Hohen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1994.

KOTÍK Jaromír, *Pohledy do dějin města Velké Bíteše*, díl I. MNV, Velká Bíteš 1958.

KROCOVÁ Martina; ŘEZNÍK Miloš: „Boundaries and Identities in Academic Discourse“, in: L. KLUSÁKOVÁ, M. MOLL et al. (eds.), *Crossing Frontiers, Resisting Identities*, Pisa 2010, s. 5-31.

KŘÍŽEK Václav, *Statistika císařství Rakouského čili říše Rakousko-uherské*, Praha 1872.

KURCZEWSKA Joanna (ed.), *Oblicza lokalności: tradycja i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN 2004.

KURCZEWSKA Joanna (ed.), *Oblicza lokalności: różnorodność miejsc i czasu*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN 2006.

KUTNAR František, MAREK Jaroslav, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.

LE GOFF Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007.

LEFEBVRE Henri, *Writings on Cities*, (eds. E. Kofman, E. Lebas), Malden – Oxford – Carlton 1996

LEHTONEN Mikko, *The Cultural Analysis of Texts*, Sage Publications Ltd 2000.

LORENZ Chris, „Unstuck in Time, Or: the sudden presence of the past“, in TILMANS; F. v. VREE; J. WINTER (eds.), *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*, Amsterdam University Press 2010, s. 67-102.

SEIBT Ferdinand: „Der nationalitätenkampf im Spiegel der Sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848-1938“, in: LUFT Robert et al. (eds.), *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche: Analysen und Stellungnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten von Ferdinand Seibt* (Festschrift zu seinem 75. Geburtstag), R. Oldenbourg Verlag, München 2002, s. 375-395.

MACHAČOVÁ Jana, MATĚJČEK Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, 2. vyd., Praha 2010.

Małopolska: regiony – regionalismy – małe ojczyzny, r. IV., Kraków 2002.

MIREK Małgorzata, *Jezuita Jan Sygański – historyk Kościoła, badacz dziejów ziemi sądeckiej i lwowskiej*, Kraków 2006.

MAREK Milan, *Čáslavsko v literatuře*, Krajský dům osvěty, Pardubice 1958.

MARKOVITS Andrei S.; SYSYN Frank E. (eds.), *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982.

MATĚJČEK Jiří, „Malé město v českých zemích v 19. století a jeho vliv na fungování společnosti“, in: J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 3, Opava 1993, s. 169-342.

MILLER Jaroslav: „Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?“, *Český časopis historický*, r. 106, 2/2008, s. 261-287.

MILLER Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé: město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006.

NEUMILLER Michael, „Der Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende)“, in: *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmisches Ländern*, München 1986, s. 179-208.

NODL Martin, *Dějepisectví mezi vědou a politikou: Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, CDK, Brno 2007.

OUBRECHTOVÁ Marcela (ed.), *Julius Lippert a německé prostředí v Čechách*, Ústí nad Labem 2010.

Paměti Vincence Praska, vyd. Písková Milada, Opava 2006.

PETRYSZYN Halina: „Definicja miasta a i problem urbanizacji Galicji w okresie autonomii“, in: Z. BEIERSDORF; A. LASKOWSKI (eds.), *Rozwój przestrzeni miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło 2001, s. 63-78.

PISKORSKI Jan M., „The Medieval 'Colonization of the East' in Polish Historiography“, in: TÝŽ (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 97-105.

PISKORSKI Jan M. (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe* (A comparative analysis against the background of other european

inter-ethnic colonization processes in the middle ages), Columbia University Press, New York 2002.

PROPP Vladimir, *Morfologie pohádky*, Praha 1970.

RITTER Harry, *Dictionary of Concepts in History*, Greenwood Press, New York – Westport (Conn.) – London 1986.

RÜSEN Jörn, *Zeit und Sinn: Strategien historischen Denkens*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag 1990.

RYBICKA Elżbieta, *Modernizowanie miasta: zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*, Universitas, Kraków 2003.

ŘEPA Milan, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního obrození na Moravě v 19. století*, Doplněk, Brno 2001.

ŘEZNÍK Miloš, *Za naši a vaši svobodu: Století polských povstání (1794-1864)*, Argo, Praha 2006.

ŘEZNÍKOVÁ Lenka, „Co reprezentují historické reprezentace? Gnozeologická skepse mezi konstatováním a performací“, *Dějiny – Teorie – Kritika* I/2005, s. 45-64.

ŘEZNÍKOVÁ Lenka, *Moderna a historismus: Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004.

SÁDLO Václav: „Bohatě naplněný život: životní osudy Jana Karla Hraše“, *Náchodsko od minulosti k dnešku* (Jan Karel Hraše (1840-1907): Sborník příspěvků ke stoletému výročí úmrtí Jana Karla Hraše), r. 5, 2007, s. 5-44.

SALDERN Adelheid von (ed.), *Inszenierter Stolz: Stadtrepräsentationen in drei deutschen Gesellschaften (1935-1975)*, (Beiträge zur Stadtgeschichte und Urbanisierungsforschung, B.2), Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2005.

SCHLEIER Hans, *Geschichte der deutschen Kulturgeschichtsschreibung*, Band I., Hartmut Spenner, Waltrop 2003.

SCHOLZ Milan: „Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika“, *Sociální studia* 1/2009, s. 69-87.

SKŘIVÁNEK Milan: „Dějepisectví východních Čech od konce 18. do poloviny 19. století: k myšlenkovému světu kronikářů a dějepisců“, in: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, sv. 10, Regionální muzeum v Litomyšli – SOA Zámorsk (SokA Svitavy), Litomyšl 2009, s. 9-248.

- SKŘIVÁNEK Milan, „Německé dějepisectví Hřebečska od konce 19. století do roku 1945“ in: *Pomezí Čech a Moravy*, sv. 1, 1997.
- SMITH Anthony, „The 'Golden Age' and National Renewal“, in: HOSKING Geoffrey; SCHÖPFLIN George (eds.), *Myths and Nationhood*, London 1997, s. 36-59.
- SPREE Ulrike: „Die Rückbesinnung auf die mittelalterliche Stadt. Die Bedeutung der Stadt als Mittel der Identitätsfindung 'mittlerer Schichten' in der deutschen, britischen und französischen Lexikographie des 18. und 19. Jahrhunderts“, in: KOSELLECK Reinhard, SCHREINER Klaus (eds.), *Bürgerschaft: Rezeption und Innovation der Begrifflichkeit vom hohen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1994, s. 309-374.
- SPYRA Janusz (ed.), *Kronikarz a historyk: Atuty i słabości regionalnej historiografii*, (e-book), Książnica Cieszyńska 2007.
- STACHEL Peter; SZABO-KNOTIK Cornelia (eds.), *Urbane Kulturen in Zentraleuropa um 1900*, Wien: Passagen 2004.
- STARN Randolph: „Meaning-Levels in the Theme of Historical Decline“, *History and Theory*, Vol. 14, No. 1 (Feb., 1975), pp. 1-31.
- STRAUB Jürgen, „Geschichte erzählen, Geschichte bilden: Grundzüge einer narrativen Psychologie historischen Sinnbildung“, in: Straub Jürgen (ed.), *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein: Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte*, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1998, s. 81-169.
- SULIMA Roch, *Głosy tradycji*. Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.
- SVOBODA Milan, *Redernové v Čechách: nalézání zapomenutých příběhů 16. a 17. věku*, FFUK – Toga, Praha 2011
- SWEET Rosemary, *The Writing of Urban Histories in Eighteenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press 1997.
- ŠÍL Jiří, *Vincenc Prasek (1843-1912)*, Opava 2010.
- ŠTAIF Jiří: „The Image of the Other in the Nineteenth Century“, in: WINGFIELD Nancy M. (ed.), *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, Berghahn Books 2003, s. 81-102.
- STETS Jan E., BURKE Peter J.: „Identity Theory and Social Identity Theory“, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 63, No. 3, 2000, s. 224-237.

THIESSOVÁ Anne-Marie, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*, Brno 2007.

TÖRNQUIST-PLEWA Barbara, "The Complex of an Unwanted Child: The Meanings of Europe in Polish Discourse", in: AF MALMBORG Mikael; STRATH Bo(eds.), *The Meaning of Europe: Variety and Contention within and among Nations*, Berg, Oxford – New York 2002, s. 215-241.

TÖNNIES Astrid, *Julius Lippert: sein Leben und Wirken in den Jahren 1839 bis 1885: Entwicklung und Ausprägung seines Aufklärungs- und Bildungsgedankens*, dizertační práce, Universität Hamburg 1987 (mikrofiš).

TOPOLSKI Jerzy, *Jak się pisze i rozumie historię: Tajemnice narracji historycznej*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.

TOPOLSKI Jerzy: „Pojem úpadku v dějinách a hospodářských dějinách“, in: KLUSÁKOVÁ Luďa (ed.), *Kritéria a ukazatelé nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*, Praha 1997, s. 63-77.

TOPOLSKI Jerzy: „The Role of Logic and Aesthetics in Constructing Narrative Wholes in Historiography“, *History and Theory*, Vol. 38, No. 2 (May 1999), s. 198-210.

URBAN Otto: *Kapitalismus a česká společnost...*

URBANITSCH Peter, STEKL Hannes (eds.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburger-Monarchie 1862-1914* (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX), Wien – Köln – Weimar 2000.

VALE Lawrence J.; CAMPANELLA Thomas J. (eds.), *Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*, New York, Oxford University Press, 2005.

Velká Bíteš: Almanach k 600. výročí udělení městských práv, (eds. Josef Hájek, Martin Štingl), Velká Bíteš 2008.

Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmischen Ländern, (Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiesen vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984), München: R. Oldenbourg Verlag 1986.

VOREL Petr: „Aristokratische Residenzstädte im regionalen Kontext“, in: H. GRÄF, K. KELLER (eds.), *Städtelandschaft – Réseau Urbain – Urban Network: Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Köln 2004, s. 155-169.

- VOREL Petr, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. – 17. století*, Pardubice 2001.
- WALKER Mack, *German Home Towns: Community, State, and General Estate, 1648-1871*, Cornell University Press, Ithaca – London 1998 (1. vyd. 1971).
- WIERZBICKI Andrzej, *Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1984.
- WINGFIELD Nancy M., *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*, Cambridge (Mass.) – London 2007.
- WÖLLER Burkhard: „Zivilisierungsmission oder Fremdherrschaft? Die Annexion Rotreussens unter Kasimir III. im kolonialistischen Diskurs polnischer und ruthenischer Historiker im österreichischen Galizien“, in: *Historyka. Studia metodologiczne*, T. XLII, 2012, s. 175-193.
- ZDRADA Jerzy, *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa 2005.
- ZERUBAVEL Eviatar, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, The University of Chicago Press, Chicago – London 2003.
- ZIJDERVELD Anton C., *A Theory of Urbanity: The Economic and Civic Culture of Cities*, New Brunswick – London 2009.
- ŽEMLIČKA Josef, „Die Deutschen und die deutschrechtliche Kolonisation Böhmens und Mährens im Mittelalter“, in: J.M. PISKORSKI (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe*, New York 2002, s. 107-143.